

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

**CURS SPECIAL DE ISTORIE CONTEMPORANĂ A
ROMÂNILOR**

PARTIDE ȘI PERSONALITĂȚI POLITICE

Autor și Titular: Prof.univ.dr. Gheorghe IACOB

ANUL III

SEMESTRUL I

2016-2017

ISSN 1221-9363

S U M A R

Poziția geopolitică a României în Europa	
Permanență și schimbare	4
Modernizarea României	
Aspecte metodologice	12
Rolul elitei politice în modernizarea României	20
Liberali și conservatori în viața politică a României (1875-1914)	
A funcționat o „rotativă“ guvernamentală?	28
*	
Programe politice	
Programul Partidului Național-Liberal (1892)	43
P.P. Carp: <i>Era nouă</i> (1881)	48
Programul de guvernare al Partidului Național-Liberal (1933)	51
Iuliu Maniu: <i>Manifestul guvernului către țară</i> . (1928)	55
Președinții Consiliului de Miniștri (1859-1940)	60
Bibliografie	62

POZIȚIA GEOPOLITICĂ A ROMÂNIEI ÎN EUROPA

PERMANENȚĂ ȘI SCHIMBARE

De la cronicari până în prezent, poziția geopolitică a spațiului locuit de români a fost abordată în variate moduri, cu concluzii asemănătoare, dar și contradictorii.

O primă problemă care a suscitat și suscită dezbateri și controverse este cea privind aria geografică în care trebuie inclusă România; se întâlnesc diverse formulări: „balcanică“, „sud-estul“ sau „estul Europei“, „Europa centrală“, „spațiul carpatic“, „spațiul carpato-danubiano-pontic“ și altele. Uneori s-a ajuns la situații (absurde) ca România să apară în atlase pe planșe diferite: partea de nord în Europa centrală, iar partea de sud în Peninsula Balcanică¹.

Firește, o opțiune sau alta a fost de multe ori influențată – când n-a fost vorba de ignoranță – de factori de natură politică și mai puțin de natură geografică. Nu ne propunem să detaliem problema; ar fi nevoie de o cercetare aparte. Oferim, totuși, câteva puncte de vedere. Astfel, Ion Simionescu scria în 1937:

„Limita orientală a Europei centrale se socoate cam linia dusă de la vărsarea fluviului Niemen în Marea Baltică la gurile Dunării. *România se află în cuprinsul acestui ținut*, strâns legată de Carpați, șira de munți care străbate Europa centrală. Prin adânci linii de fractură, ca și prin cel mai de seamă fluviu al Europei, România este despărțită de Peninsula Balcanică, în care adesea, dar pe nedrept, este reprezentată în atlasele străine (subl.ns., Gh.I.). Țara noastră nu e legată de Europa centrală numai prin arhitectura pământului, ori prin condițiile climaterice, ci și prin mare parte din evoluția ei istorică. Se află însă la limita extremă a Europei centrale, ca și Polonia, ori o parte din Germania. Nu poate fi deci lipsită de influența climei răsăritene, după cum nu a rămas neatinsă de valurile popoarelor mereu agitate, venite din inima Asiei. În toate privințele, fizice, biologice și istorice *se află la o răscruce de drumuri*“² (subl.ns., Gh.I.).

Un an mai târziu, N.Al. Rădulescu, concluziona în urma unei analize a literaturii de specialitate din Europa:

„...putem trage concluzia că majoritatea lucrărilor geografice recente, consideră România Mare ca un fragment al Europei centrale – părăsind astfel pentru totdeauna ideea de a plasa țara noastră în cadrul Peninsulei balcanice. E un drept care ni s-a refuzat prea mult timp și privim cu toată recunoștința pe cercetătorii apuseni care ni l-au anunțat.“³

În contextul celui de-la doilea război mondial, atât de nefavorabil României, Gh. Brătianu afirma:

„Noi trăim aici la o răspântie de drumuri, la o răspântie de culturi și, din nefericire, la o răspântie de năvăliri și imperialisme. Noi nu putem fi despărțiți de întregul complex geografic care, cum veți vedea, ne mărginește și ne hotărăște destinul, între cele două elemente care îl stăpânesc, muntele și marea. Ceea ce aș vrea să apară lămurit este că pentru a ne înțelege trecutul, trebuie să înțelegem mai întâi întregul complex geografic, istoric, geopolitic, din care acesta face parte.“⁴

După aproape 40 de ani, C.C. Giurescu opina:

¹ *Goodess World Atlas*, Chicago, 1966, planșele 121 și 127, apud C.C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, București, 1977, p. 17.

² I. Simionescu, *Țara noastră*, București, 1937, p. 17.

³ N.Al. Rădulescu, *Poziția geopolitică a României*, I, în *Geopolitica*, I (ed. Emil I. Emandi, Gh. Buzatu, Vasile S. Cucu), Iași, 1994, p. 96.

⁴ Gh.I. Brătianu, *Chestiunea Mării Negre*, curs 1941-1942, p. 11-12, apud, Paul Dobrescu, Alina Bârgăoanu, *Geopolitica*, București, 2001, p. 61.

„Din punct de vedere geografic, răspunsul la cele două întrebări [...] este limpede: România aparține spațiului carpatic sau carpato-danubian, care și-a luat numele de la lanțul Carpaților – lanț mai lung decât cel al Balcanilor –, în timp ce statele de la sud de Dunăre și Drava își iau numele de la munții respectivi. Adăugăm că numele Balcan (Balkan) vine, după toate probabilitățile, de la turcii osmanlâi ai secolului XVI, care au dat un nume nou, turcesc, vechiului Haemus. Așadar, România face parte, geografic, din spațiul carpatic, așa cum face și Ungaria, și Slovacia. [...] *România aparține, prin urmare spațiului carpatic sau carpato-danubian, iar nu Peninsulei Balcanice* (subl.ns., Gh.I.). Ea a avut și are însă legături strânse cu peninsula, legături politice, economice și culturale. De aceea și nordul Dunării și sudul ei pot fi înglobate într-o unitate mai mare, care este sud-estul european. [...] Sub acest nume cuprinzător, sud-estul european, urmează a fi înglobat, deci, atât sudul cât și nordul Dunării, Peninsula Balcanică și regiunea carpatică sau carpato-danubiană.“¹

În perioada tranziției, dezbaterile privind poziția geopolitică a României, raportarea la Europa sunt, firește, marcate de noul context politic intern și internațional.

De pe poziția geografului, Vasile S. Cucu scria în anul 1994:

„Regional, în cadrul fizico-geografic și geopolitic al Europei, spațiul României corespunde regiunii de tranziție – atât către răsărit, apus cât și spre miazăzi, la interferența dintre Europa peninsulară și cea continentală.“²

Preocupat de definirea procesului de integrare europeană, Andrei Marga subliniază că:

„Geografia și istoria sunt condiții indispensabile, dar unificarea europeană fiind un proces în primă linie instituțional și cultural, apartenența europeană se judecă considerând instituțiile și cultura. Situarea în geografia și istoria europeană nu generează automat o europenitate culturală, după cum o europenitate culturală poate fi găsită și în țări care nu aparțin geografic și istoric, în sens strict, Europei...“³

Pe o poziție apropiată se situează și Octavian Paler:

„... e clar că Europa nu poate să însemne, deocamdată, pentru noi ceea ce înseamnă pentru un occidental sau ceea ce ar fi putut să însemne, în mod normal, și în reprezentările noastre, dacă n-ar fi existat istoria silnică de după Yalta. Și e la fel de clar reintrarea noastră în Europa e o problemă mai complicată decât pare la prima vedere. Ea depășește cu mult aranjamentele diplomatice.“⁴

Deosebit de interesantă este și opinia exprimată de Alina Mungiu Pippidi:

„La această oră (1995 – n.ns., Gh.I.) putem spune că există trei Europe și soarta noastră depinde în care dintre ele vom rămâne. Prima este Europa propriu-zisă, care nu are nimic de a face cu cea din cărțile de istorie românești sau din discursurile demagogilor noștri. În Occident, când se spune: și ce facem cu Europa?, întrebarea se referă în exclusivitate la statele Uniunii Europene. [...] A doua Europă este ceea ce se numește «Europa centrală». [...] După Geremek (consilier al lui Lech Wałęsa), Europa centrală se poate extinde oricât spre est, poate include la o adică țările baltice și chiar Ucraina, dar nu și spre sud, oricât de ciudat ar părea. [...] Dincolo de Europa centrală de succes și de cea lărgită (plus Slovenia, Balticele), începe cea de-a treia regiune a Europei.“⁵

Al. Duțu acordă importanță factorului religios:

„Europa nu se împarte geografic, ci după cum și-a construit existența politică: de o parte *o societate permisivă*, care îngăduie cetățeanului inițiativă și-i impune răspundere; de cealaltă parte *o societate a constrângerii* care cere cetățeanului să participe la «fericirea patriei», a «poporului», a «țării» și-i impune

¹ C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 77.

² Vasile S. Cucu, *România – Considerații geopolitice* (I), în *Geopolitica*, I, p. 361.

³ Andrei Marga, *Europa și specificul european. Filosofia unificării europene*, Cluj, 1995, apud *Revenirea în Europa. Idei și controverse românești. 1900-1995*, antologie și prefață de Adrian Marino, Craiova, 1996, p. 24.

⁴ Octavian Paler, *Noi și Europa*, în „România liberă”, 6 martie 1992, apud *Revenirea în Europa...*, p. 226.

⁵ Alina Mungiu Pippidi, *Vom alunga „Fantomele Balcanilor”?*, în „România liberă”, 11 mai 1995, apud *Revenirea în Europa...*, p. 229-231.

ascultare. [...] Pe cât este de greșit să folosim termeni religioși pentru realități politice, vorbind despre state ortodoxe cu o politică ortodoxă (și aceasta după decenii lungi de ateism), pe atâta este de nefiresc să ignorăm elementul religios în construcția politică.¹

Într-un studiu intitulat *Europele provinciale*, Sorin Alexandrescu oferă o „șansă“ și „marginilor“ Europei:

„Noua Europă este una a nesfârșitelor diferențe, nu a blocurilor închise, omogene în interior și opuse unul altuia, precum Vestul, Estul și Mitteleuropa par a sugera.

În acest context, «culturile provinciale» își pot redobândi interesul, demnitatea, și chiar dreptul la existență. Marginile devin la fel de interesante ca centrele. [...]. Da, sunt multe aceste Europe ale marginilor – nu ale minorităților, deși ale lor de asemenea – și ale culturilor provinciale și regionale, constituind în subteranele marilor centre culturale viața culturală locală adevărată, pulsând în timpul ei modest, dar tenace, persistând în ciuda istoriei făcute și mai ales desfăcute, distruse de cei mari, luptându-se să devină ele însele, dar nereușind niciodată. Europele uitate, neglijate, disprețuite ale Europei. Europele care, odată studiate, ne-ar vindeca de propriile noastre spaime pentru că le-am regăsi, aceste spaime, la foarte mulți alții, și am înceta să ne mai identificăm cu ele.²

Se observă că preocupările și opiniile privind geopolitica sunt extrem de variate. În continuare, vom prezenta câteva aspecte semnificative pentru poziția României pe parcursul a peste 100 de ani – de la începutul secolului al XX-lea până în prezent – (*teritoriul; vecinii; populația; nivelul economic; obiectivul strategic*), grupate pe trei etape: – *România la 1914*; – *România interbelică*; – *România la începutul mileniului III*. Pe baza acestor date și aprecieri propunem o serie de concluzii privind *permanențele* și *schimbările* în poziția geopolitică a României.

România la 1914

Teritoriul

La începutul secolului al XX-lea, România ocupa 1,3% din suprafața Europei. Deși un stat mic, România avea o suprafață mai mare decât statele sud-dunărene³: Serbia – 48.382 kmp; Bulgaria – 95.704 kmp; Grecia – 64.688 kmp.

Vecinii

La vest și la nord România se învecina cu Imperiul austro-ungar, la est cu Imperiul țarist, la sud-vest cu Serbia, iar la sud cu Bulgaria. Începând cu anul 1878 țara are ieșire la Marea Neagră.

Populația

România era situată, între țările mici, având o populație mai mică decât Austria (26.150.599 – 1900), Ungaria [cu provinciile subjugate, n.ns. – Gh.I.] (19.254.559 – 1900), Germania (56.367.178 – 1900), Franța (38.961.945 – 1901), Anglia (41.458.721 – 1901) ș.a. Totuși, pentru poziția țării în sud-estul continentului trebuie menționat că avea populația cu mult mai mare decât statele sud-dunărene⁴: Bulgaria (3.733.189 – 1900), Serbia (2.493.770 – 1900), Grecia (2.430.807 – 1896).

¹ Al. Duțu, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, București, 1999, p. 52.

² S. Alexandrescu, *Europele provinciale*, în „Secolul 20”: *Europele din Europa*, nr. 10-12/1999, 1-3/2000, p. 38-39.

³ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1992, p. 145.

⁴ L. Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României de la 1899*, București, 1944, p. 40.

Nivelul economic

Un reper semnificativ privește structura populației după ocupații. Aproximativ 80% dintre locuitorii lucrau în agricultură, care asigura, de altfel, un procent asemănător din exportul țării. Trebuie subliniat, însă, că după adoptarea Legii de încurajare a industriei din anul 1887 (completată cu legea din anul 1912) s-au creat condiții pentru dezvoltarea unei industrii mecanizate. Legea minelor din anul 1895 a favorizat exploatarea petrolului, România devenind un important exportator în preajma declanșării primului război mondial. Totuși, la 1914 economia României era dominant agrară, fiind dependentă de importul produselor și tehnologiilor industriale.

Obiectivul strategic

După cucerirea independenței de stat, idealul românilor din Regat și din provinciile subjugate – crearea unui stat unitar – este afirmat cu tot mai multă tărie, convingere și speranță. Alianța cu Puterile Centrale, impusă de conjunctura politică din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a asigurat un climat de securitate necesar consolidării statului, inclusiv prin atragerea de capital străin. Treptat, diplomația românească s-a apropiat de Antanta, care putea sprijini desăvârșirea unității național-statale.

*

La 1914, România era considerată o țară europeană, care redusese mult din distanța care o separa față de Occident la 1859. Situația geografică prezenta deosebită importanță din punct de vedere *strategic*: aproximativ 900 km graniță cu Imperiul țarist, aproximativ 1.300 km graniță cu Imperiul austro-ungar, poziția la Dunăre, deschiderea la mare confereau României atuurile importante în timp de pace sau de război. *Resursele economice* ale țării (grâu, lemn, petrol ș.a.), importante pentru propria dezvoltare economică, pentru comerțul exterior, reprezentând un important potențial în eventualitatea unui conflict, contribuiau la asigurarea poziției dominante în sud-estul Europei.

De asemenea, *sistemul de comunicații și telecomunicații* prezenta o reală valoare strategică. Din aceeași perspectivă – eventualitatea unui conflict european – trebuie menționată *valoarea armatei*, nu numai pentru mărime și dotare, cât și pentru prestigiul câștigat în războiul din 1877-1878.

În același timp, *ritmul modernizării țării* a fost sesizat în epocă, unii istorici, oameni politici sau ziariști supranumind România „Belgia Orientului” sau „Japonia europeană”.

Pe de altă parte, stadiul dezvoltării economice situa România în partea a II-a a „tabloului” european, aflându-se în continuare în sfera de interese politico-economice a marilor puteri.

România interbelică

Teritoriul

După Marea Unire, România reprezenta 2,52% din suprafața Europei, ocupând locul 10 între țările continentului¹. România era mai mică decât Germania (470.714 kmp), Franța (550.986 kmp), Polonia (388.635 kmp), dar mai mare decât Cehoslovacia (140.499 kmp),

¹ Dr. S. Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 9.

Ungaria (93.061 kmp), Bulgaria (103.146 kmp), Iugoslavia (249.468 kmp), Grecia (130.199 kmp)¹.

Prin urmare, România Întregită își consolida poziția în sud-estul Europei, beneficiind de o suprafață semnificativ mai mare decât a celorlalte state, fiind depășită doar de Polonia și, evident, de URSS.

Vecinii

România Întregită are vecini noi: la est Rusia sovietică (apoi URSS), la nord Polonia și Cehoslovacia, la vest Ungaria, la sud-vest Iugoslavia, la sud Bulgaria. De asemenea, își consolidează poziția la Marea Neagră, prin lungirea semnificativă a litoralului, care se întinde din Cadrilater la gurile Nistrului. Dispariția Austro-Ungariei, ca și vecinătatea cu Polonia și Cehoslovacia mărea sentimentul de securitate în această parte a Europei.

Populația

Marea Unire de la 1918 a avut ca urmare aproape o dublare a populației: de la 7.771.341 locuitori în 1914 la 14.669.841 locuitori în 1919². Astfel, devine o țară mijlocie, fiind a opta din Europa, după mărimea populației³.

În anul 1930⁴, cu peste 18.000.000 locuitori, România era întrecută doar de: URSS (inclusiv teritoriile asiatice) – 160.000.000 locuitori; Germania – 65.092.000 locuitori; Franța – 41.610.000 locuitori; Italia – 41.069.000 locuitori; Marea Britanie – 39.952.377 locuitori; Polonia – 31.685.000 locuitori; Spania – 23.563.867 locuitori. Avea populația mai numeroasă decât: Ungaria – 8.688.319 locuitori; Iugoslavia – 13.822.505 locuitori; Cehoslovacia – 14.735.711 locuitori; Grecia – 6.398.000 locuitori; Bulgaria – 5.776.400 locuitori ș.a.

O problemă importantă este cea a românilor rămași după Marea Unire în alte state⁵: în Rusia – 249.711; în Iugoslavia – 229.398; în Bulgaria – 60.080; în Ungaria – 23.760; în Cehoslovacia – 13.610; în Albania – 40.000; în Grecia – 19.703.

Nivelul economic

Direcția principală a procesului de modernizare în perioada interbelică a fost industrializarea. Legislația adoptată de guvernele liberale între anii 1922-1926 și 1934-1937 a favorizat consolidarea industriei și capitalului autohton. În anul 1938, industria contribuia cu peste 30% la crearea venitului național și asigura aproximativ 80% din produsele necesare consumului intern. Progrese însemnate au fost înregistrate în transporturi; locomotivele și automotoarele românești erau competitive pe plan european; la fel, aviația civilă se putea compara cu ale altor țări europene, care aveau un nivel superior de dezvoltare economică.

Totuși, România era în continuare dependentă la importul de mașini unelte, de produse industriale de înaltă tehnicitate etc. Iar în privința procentului populației care lucra în agricultură, era depășită doar de URSS și Bulgaria. De asemenea, în privința productivității în agricultură, a venitului național/cap de locuitor, România se situa în ultima parte a unui posibil „clasament” european.

Obiectivul strategic

Este bine știut că politica externă a României interbelice a urmărit menținerea *statu-quo*-ului, aplicarea și apărarea prevederilor tratatelor de pace semnate la Conferința de pace de la Paris. România s-a bazat pe sprijinul Franței și Angliei, pe alianțele regionale – Mica

¹ *Bréviaire Statistique*, Institutul Central de Statistică, București, 1940, p. 10.

² *Ibidem*, p. 9.

³ Dr. S. Manuilă, D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 9.

⁴ *Bréviaire Statistique*, p. 8.

⁵ D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 49.

Înțelegere și Antanta –, pe buna vecinătate cu Polonia; de asemenea, a crezut – mai ales prin N. Titulescu – în rolul Ligii Națiunilor în apărarea păcii.

*

După 80 de ani de la instituționalizarea procesului de modernizare – în timpul domniei lui Al.I. Cuza –, România era o țară din zona „medie“ a Europei: locul 8 ca populație (cu aproximativ 20 milioane locuitori în 1940); locul 10 ca suprafață; performanțe economice comparabile cu cele din țările dezvoltate. La unele repere însă (venit național/cap de locuitor; productivitate; natalitate și mortalitate ș.a.), se afla între țările slab dezvoltate ale continentului.

Era considerată – la nivelul cancelariilor dar și al opiniei publice – ca o țară a familiei europene. Al II-lea război mondial a întrerupt un proces, care în câteva decenii putea să-i îmbunătățească semnificativ poziția în „clasamentul“ european.

România la începutul mileniului III

Teritoriul

Suprafața României a variat în ultima jumătate de secol cu câteva sute de kmp, ca urmare a unor fenomene naturale (extinderea uscatului la gurile Dunării, schimbarea cursului Prutului ș.a.). În prezent, are o suprafață de aproximativ 238.000 kmp (238.391 în anul 2002)¹, mai mică decât Ucraina (603.700 kmp), dar mai mare decât Moldova (33.700 kmp), Ungaria (93.030 kmp), Iugoslavia (102.173 kmp), Bulgaria (110.971 kmp). Se află pe locul 11 în Europa (12, dacă includem și Rusia). Este cea mai mare țară din centrul și estul Europei, după Polonia (cu o suprafață de 312.685 kmp)².

Vecinii

După 1990, ca și după 1918, ne-am schimbat vecinii. La est și nord apar Ucraina și Moldova, la vest rămâne Ungaria, la sud-vest o „nouă“ Iugoslavie (compusă doar din Serbia și Muntenegru), la sud Bulgaria, la sud-est Marea Neagră. Prin prezența armatei rusești în Transnistria, și prin Marea Neagră, rămânem și în vecinătatea Rusiei.

Populația

Conform recensământului din anul 2002, populația României era de 21.698.181 locuitori³. Ocupă locul 8 în Europa (ca și în anul 1930), după Germania, Marea Britanie, Franța, Italia, Ucraina, Spania, Polonia și locul 9, dacă includem și Rusia⁴.

Nivelul economic

Economia țării se află în etapa finalizării tranziției de la economia socialistă (centralizată și controlată de stat) la cea capitalistă (de piață) și de trecere la integrarea – inclusiv economică – în Uniunea Europeană. Aceste transformări au determinat și determină o nouă structură a economiei țării, a societății și a distribuției bogăției naționale.

¹ Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, *Enciclopedia Statelor Lumii*, București, 2004, p. 398.

² *Ibidem*, p. 543-544.

³ Sursa: www.recensamant.ro.

⁴ Horia C. Matei, Silviu Neguț, Ion Nicolae, *op. cit.*, p. 544-545.

Obiectivul strategic

În perioada tranziției, România a urmărit două mari obiective: aderarea la NATO și integrarea în Uniunea Europeană. Primul a fost împlinit, al doilea este în curs de realizare. Noul statut politic, militar și economic oferă șansa unui „nou început“ pentru națiunea română.

Permanențe

Se consideră, în general, că poziția geopolitică a unui popor este determinată de aceiași factori de-a lungul mileniilor. Pe de altă parte, ritmul accelerat al istoriei din ultimele secole impune noi factori și noi perspective în stabilirea poziției geopolitice.

Pentru istoria românilor în secolul al XX-lea, *permanența* (continuitatea) este reprezentată de:

– Spațiul locuit de români continuă să fie o *punte* între EST și VEST.

– Factorii naturali (Munții Carpați, Dunărea, Marea Neagră) își mențin importanța, chiar dacă din perspective noi. Spre exemplu, Munții Carpați nu mai au importanță militară, dar și-au păstrat-o pe cea economică, la care se adaugă rolul turistic, ecologic etc.

– Din punct de vedere economic, societatea românească se află într-o continuă *tranziție*, în ultimii 200 de ani, cu scurte etape de așezare și normalitate.

– Tranziția a fost și este impusă de încercarea de *modernizare*, de preluare și consolidare a modelului occidental, cu dorința de a reduce distanța care ne desparte de statele din vestul și centrul Europei. Aceasta este *integrarea europeană*, deși are conținuturi și sensuri diferite pentru fiecare epocă istorică în parte.

– Fiind un stat mic, apoi mijlociu al Europei, situat între imperii sau într-o zonă de confruntare a marilor „actori“ ai relațiilor internaționale, România a căutat mereu *soluții de securitate*, care să-i apere ființa națională și statală, să-i asigure condiții de dezvoltare normală.

– Ca orice stat din categoria menționată, cu o economie dependentă de cea a marilor puteri, România s-a confruntat permanent cu presiunile externe – ale statelor sau capitalurilor străine – pentru controlul resurselor și a avuției naționale.

– Secolul al XX-lea, dar și începutul mileniului III arată că istoria României a fost și este influențată de prezența marelui „actor“ de la est, Rusia.

Schimbarea

Între factorii care marchează *schimbarea* în poziția geopolitică a României după 1990, putem include:

- Noii vecini influențează semnificativ noul context istoric. La est se menține Rusia – chiar dacă nu avem graniță comună –, la care se adaugă Ucraina. Aflată ea însăși în căutarea identității și a direcției de dezvoltare, este un vecin cu acțiuni și atitudini imprevizibile. Și relațiile cu Moldova au fost și sunt sinuoase, de la „podul de flori“ la acțiuni premergătoare ruperii relațiilor diplomatice. Tot la est, trebuie să observăm că Turcia reduce semnificativ distanța geografică – prin relațiile economice și cele politice –, iar țările din Caucaz „vin tot mai aproape“ de Europa și, implicit, de România. Destrămarea Iugoslaviei are efecte multiple. Am pierdut un partener economic și un aliat (mai mult ipotetic, dar oricum nu un dușman). În același timp, am revenit la poziția dinaintea primului război mondial, când eram cea mai mare țară din sud-estul Europei. Și dispariția Cehoslovaciei nu ne este favorabilă. Se pierde o bună tradiție de relații economice și politice. Cehia s-a integrat ușor

în Occidentul dezvoltat, iar Slovacia are încă prea multe probleme de identitate și adaptare la UE.

- În privința *populației*, trebuie subliniat că, pentru prima oară de la crearea statului român modern, are loc o scădere semnificativă și permanentă. Între cauze se află: – emigrarea (mult mai amplă decât o arată datele oficiale); – scăderea natalității; – creșterea mortalității.
- Din punct de vedere economic, țara cunoaște o tranziție de tip nou, de la socialism la capitalism, cu efecte multiple și complexe, inclusiv în privința mentalităților populației. De asemenea, economia țării este marcată de veniturile aduse de românii care lucrează în străinătate.
- România are un nou *loc* și un nou *rol*. Într-o nouă Europă, la care aspiră Ucraina, țările din Caucaz și Turcia, România este considerată o țară din *centrul Europei*, cu rol în „europenizarea Orientului“. Ca urmare, formula „între Orient și Occident“ trebuie înlocuită cu cea „între Occident și Orient“. Specificul poporului român (latini ortodocși) ne conferă o mai mare deschidere spre est și sud-est (decât Poloniei, spre exemplu), mai multe afinități și punți.
- Aderarea la NATO a împlinit obiectivul strategic în privința securității. Integrarea în UE obligă însă România la o soluție de echilibru între NATO/SUA și UE/Marea Britanie, Franța, Germania, problemă nouă și dificilă pentru diplomația românească.
- Are loc o pierdere treptată, programată și acceptată a suveranității naționale, prin aderarea la NATO și UE.
- Suntem implicați în al III-lea (sau al IV-lea, dacă includem și războiul rece) război mondial, cel împotriva terorismului.

*

Pornind de la factorii de schimbare, se desprind câteva concluzii:

- Statutul geopolitic al României este într-o continuă tranziție, fapt determinat de ritmul accelerat al evenimentelor pe plan internațional. Doar în ultimii 15 ani au avut loc: căderea „lagărului socialist“ din Europa, destrămarea URSS, criza iugoslavă, criza irakiană, 11 septembrie 2001 ș.a.
- Factorii politici din România sunt obligați să „gestioneze“ situațiile internaționale, pentru a se putea răspunde oricăror provocări, cu soluții cât mai favorabile țării și cetățenilor săi.
- În contextul în care Europa este în căutarea și stabilirea unei noi identități, poate deveni o zonă de echilibru și putere a marilor magistrale și tensiuni planetare, iar România o zonă de echilibru a „noii Europe“: integrată în Vest și un factor de acțiune spre Est.
- Integrarea în Uniunea Europeană determină și impune trei procese (deosebit de complexe) concomitente și interdependente: – compatibilitatea instituțională, în fond nu doar în formă; – adaptarea la nivelul concurenței din țările dezvoltate; – schimbarea mentalităților (de la țărani, la profesori universitari, de la manageri la lideri politici).
- România se află la un NOU ÎNCEPUT, pe care trebuie să-l finalizeze.

MODERNIZAREA ROMÂNIEI

ASPECTE METODOLOGICE

Analiza perioadei cuprinsă între Independență și primul război mondial este dominată de problematica modernizării; aceasta implică pe istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a. De aceea și răspunsul la întrebarea ce reprezintă modernizarea – în general, sau în cazul României – devine dificil. În ultimă instanță istoricii sunt datori cu o viziune de sinteză. Astfel, modernizarea devine o „grilă” de interpretare pentru transformările spectaculoase dintr-o anumită epocă istorică, așa cum a fost evoluția României de la 1859 – și mai ales după 1878 – la 1914.

Înainte de a discuta trăsăturile modernizării României în aceste decenii, putem accepta că o posibilă definiție nu poate exclude industrializarea, raționalizarea, secularizarea și birocratizarea. Din aceeași perspectivă, a metodologiei cercetării, putem accepta și etapizarea procesului de modernizare a României, stabilită de istoricul german Lothar Maier¹: – 1829-1853; – 1856-1875; – 1878-1907; – 1918-1938. În această etapizare, el acordă o mare importanță unor evenimente externe și interne, și anume: pacea de la Adrianopol, războiul Crimeii, războiul de independență, răscoala de la 1907, primul război mondial. O explicație suplimentară se impune pentru răscoala de la 1907, considerată de autor ca momentul decisiv pentru radicalizarea programului liberal de reforme.

O problemă esențială este cea care privește modul în care elita politică din România a perceput și dirijat procesul de modernizare, de integrare a țării în Europa vremii.

Constituirea statului român modern și apoi cucerirea independenței de stat au obligat elita politică să analizeze contextul integrării în concertul statelor europene; modernizarea impunea adaptarea la cerințele și ritmul Europei dezvoltate.

Și trebuie subliniat că cei care făceau parte din elita politică studiaseră în mare proporție – peste 75% – în Vestul Europei, fiind, prin urmare, în contact direct cu „civilizația europeană”. Cei „responsabili” de modernizarea țării au înțeles, încă din perioada studiilor, că singura cale pentru români era dezvoltarea „în pas cu Europa”. O confirmă, între altele, declarația lui I.C. Brătianu, la 10 ianuarie 1861, în Adunarea Deputaților²: „Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliștii, am tratat chiar cu dâșii și mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiilor, ei nu vor veni să-și verse capitalurile aici...”. Ideea o regăsim formulată și în Raportul asupra *Legii de încurajare a industriei din anul 1887*³: „... nimeni nu va veni din străinătate spre a ne ajuta să înființăm industrii, dacă nu va fi atras de sistema de stat adoptată în acest scop în țara noastră”. Și liderul conservator P.P. Carp recunoștea această realitate – cu prilejul dezbaterilor asupra *Legii minelor*, în Adunarea Deputaților, la 14 aprilie 1895⁴: „Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezent.”

În același context, o problemă esențială este dacă partidele politice de guvernământ au avut o strategie pentru modernizarea țării.

Opiniile cercetătorilor – istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a., nu întotdeauna

¹ L. Maier, *Studii de modernizare a României. Între pacea de la Adrianopol și urcarea pe tron a lui Carol II (1829-1930)*, în *România în obiectiv. Limbă și politică. Identitate și ideologie în transformare*, editat de Krista Zach, München, 1998, p. 16 și urm.

² *Naționalismul economic și doctrina partidelor în România. Rezultatele politicii de la 1859 până la 1939*, București, 1930, p. 34.

³ „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 1/1972, p. 194.

⁴ C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, II, București, 1936, p. 136.

exprimate explicit – pot fi grupate în două categorii.

O primă categorie de autori apreciază că este exagerat a se vorbi de o construcție conștientă, de o viziune articulată, urmărind obiective precise în viața social-economică și politică. Este acceptată mai mult ideea unei dezvoltări „din aproape în aproape“, în funcție și de „jocul politic“ al partidelor de guvernământ. Între argumentele oferite se află lipsa unor doctrine politice și economice, ca și „compromisul“ dintre liberali și conservatori, concretizat în „rotativa guvernamentală“.

Alți autori – în special istorici – consideră că se poate accepta ideea că în deceniile cuprinse între 1878 și 1914 procesul de modernizare a României s-a realizat conform unei strategii. Delimitarea celor două curente de idei – liberalismul și conservatorismul – cunoaște în acești ani o nouă etapă, și anume cristalizarea unor doctrine, liberală, respectiv conservatoare. Chiar dacă nu avem lucrări teoretice, poziția celor două partide privind direcțiile, căile și ritmul modernizării o găsim limpede și profund argumentată în discursurile parlamentare, discursurile politice – rostite cu diferite prilejuri –, legislația adoptată, diverse broșuri sau articole în presa de partid etc.

Nu a existat un compromis politic, o înțelegere concretizată în „rotativa guvernamentală“. Confruntarea dintre cele două partide politice – determinată de diferența de optică politică, de doctrină – a fost permanentă, variind în intensitate, în funcție de o serie de factori interni și externi.

Ambele partide de guvernământ erau de acord cu modernizarea. Diferența, însă, optica asupra căilor și mai ales a ritmului. Se poate aprecia că prin coparticiparea Partidului Conservator la acțiunea de modernizare s-a încercat adaptarea partidului la noile necesități ale societății din România, aflată în plin proces de dezvoltare.

Construcția în sens modern s-a realizat, deci, într-o stare de *permanentă confruntare*; a existat continuitate doar în privința activității de administrare a țării; menținerea unor legi votate de liberali de către conservatori semnifică imposibilitatea de a le schimba, întrucât corespundeau unor necesități de dezvoltare a țării.

Alternarea la guvern în condițiile confruntării a celor două partide a reprezentat o formă de manifestare a mecanismului politic, rezultat al unui întreg complex de factori social-economici și politici și *nicidecum expresia unei identități de opțiuni* asupra direcțiilor, căilor și ritmului modernizării.

*

Încă din epocă, dar și în perioadele care au urmat, s-au făcut aprecieri asupra a ceea ce am putea numi „cheia“ sau „deviza“ modernizării. De asemenea, a existat și există o „critică“ a procesului de modernizare a României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea.

Deviza liberalilor, „prin noi înșine“, simboliza programul unei burghezii în plin proces de afirmare, conștientă că întărirea forței sale politice depindea de consolidarea întregii economii, obiectiv realizabil, în primul rând, prin eforturi proprii. „Prin noi înșine“ s-a concretizat într-o politică vamală protecționistă – aplicată începând cu anul 1886 –, prin încurajarea industriei naționale – acțiune în care rolul decisiv revine legii din 1887 –, prin stabilirea unor condiții restrictive pentru capitalurile străine, prin înființare Băncii Naționale și a altor bănci, organizarea Casei Rurale, răscumpărarea căilor ferate și a unor monopoli aparținând capitaliștilor străini ș.a. I.G. Duca¹ definea deviza „prin noi înșine“ ca o politică economică națională, „care nu este o politică de exclusivism și de șovinism, care nu este o politică care să îndepărteze participarea capitalurilor străine, dar care este o politică care vrea,

¹ I.G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui*, în *Războiul neatârnat. 1877-1878*, București, 1927, p. 150.

în primul rând, să dezvolte forțele economice ale țării prin propriile noastre mijloace“. Deviza „prin noi înșine“ a fost exprimată și înainte de 1877. După cucerirea independenței de stat, ea devine leit-motivul doctrinei liberale și o armă politică împotriva conservatorilor.

În procesul de cristalizare a doctrinei conservatoare, fondul tradițional de idei al conservatorilor a fost susținut și completat de către junimiști. Evoluția în plan organizatoric a raporturilor dintre aripa tradițională a partidului și gruparea junimistă a fost sinuoasă, cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni. În plan doctrinar, însă, fondul este comun, junimiștii având un rol important în definirea unor principii și concepte asupra problematicii social-economice și politice, în funcție de noile necesități ale dezvoltării țării.

Adeptii ai căii evolutive, conservatorii au susținut o dezvoltare lentă a structurilor economice și social-politice, evitându-se zguduiri sociale. Pentru Al. Marghiloman¹, conservarea societății însemna „nici o atingere“ a Constituției, „nici o lățire de drept de vot“, „respectarea proprietății“, iar pentru N. Filipescu², „înțeleaptă și înceată evoluție“. S-ar putea spune că esența doctrinei conservatoare se regăsea în lozinca lui Lascăr Catargiu³: „Dacă se poate, da, dar numai dacă se poate“.

În această confruntare raportul de forțe a evoluat lent, dar consecvent în favoarea Partidului Național Liberal, care, odată cu întărirea pozițiilor economice și politice ale burgheziei, odată cu evoluția raportului de forțe din cadrul partidului – în favoarea tinerilor liberali, în frunte cu I.I.C. Brătianu – va forța noile reforme. Anunțarea acestora în toamna anului 1914 și convocarea Constituantei semnificau victoria liberalilor.

Totuși, „cheia“ modernizării nu poate fi considerată doar apanajul liberalilor. Spre exemplu, implicarea statului în instituționalizarea, dirijarea și susținerea financiară a modernizării reprezintă într-o măsură considerabilă meritul ambelor partide de guvernământ. La fel, deviza „prin noi înșine“ n-a putut fi aplicată în practică (în privința investițiilor), din cauza disputei inegale cu capitalul străin.

Prin urmare, dacă dorim să sintetizăm procesul de modernizare a României de la Independență la primul război mondial, formula ar putea fi: „Prin intervenția statului și ritm accelerat“. Mai multe argumente în acest sens va oferi prezentarea trăsăturilor modernizării.

După cum este știut, acest proces a cunoscut o bogată și intensă „critică“.

Primii implicați – cronologic – au fost junimiștii și, evident, Partidul Conservator; adeptii ai căii lente de dezvoltare, a unui ritm moderat, conservatorii acuzau pe liberali că au îndreptat țara pe o cale greșită, revoluționară, de a fi adoptat reforme și măsuri care nu corespundeau realității. Ei au forțat procesul de modernizare, imitând Apusul, preluând „forme“ ale civilizației occidentale, pe care le-au altoit pe un „fond“ subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi adusă pe calea cea bună, tradițională, doar de către conservatori.

Această cunoscută teorie a „formelor fără fond“ reprezenta pentru Partidul Conservator o armă politică în disputa cu liberalii asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României. P.P. Carp o sintetiza astfel – în Adunarea Deputaților, la 28 septembrie 1879 –, cu prilejul discutării articolului 7 din Constituție⁴: „Când România, cam virgină de orice cultură, s-a găsit deodată în față cu civilizațiunea occidentală, era firesc să nu înțeleagă întregul mecanism și întregul mers al acestei civilizațiuni; era firesc, ca de multe ori să confunde cauza cu efectul și să creadă că imitarea în mod superficial, luând pur și simplu formele pe care le-a luat civilizația occidentului, noi avem să ajungem la același rezultat la care a ajuns Europa...“.

¹ Al. Marghiloman, *Doctrine conservatoare*, Discurs rostit în ședința Camerei, 12 decembrie 1908, București, 1909, p. 115.

² N. Filipescu, *Discurs rostit la Craiova*, 21 octombrie 1901, în *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 29.

³ I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, 1987 p. 495.

⁴ P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 21.

După cum observă L. Maier¹, teoria „formelor fără fond“ corespunde exact formulei lui John Kenneth Galbraith, a „modernizării simbolice“.

În dezvoltarea României moderne au apărut, evident, datorită ritmului impus de necesități, contradicții, discrepanțe. Acestea nu reprezentau, însă, o incompatibilitate între „forme“ și „fond“, ci o manifestare firească pentru o societate aflată în plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului regim, care nu avea o burghezie puternică și trebuia să înfrunte presiunile economice și politice ale marilor puteri; era o societate în care nu se putea realiza un echilibru permanent între cerințe și posibilități.

Dinspre stânga venea „critica“ lui C. Dobrogeanu-Gherea. El considera că România, situată în zona subdezvoltată a Europei, intrase sub influența țărilor avansate economic, cursul ei istoric fiind determinat decisiv de această „conectare“ la capitalismul occidental. Ca urmare, relațiile social-economice erau transformate odată cu impunerea sistemului capitalist de tip occidental. Într-o anumită măsură, el se apropie de teoria junimistă. Crede că evoluția social-economică va duce inevitabil la dezvoltarea „fondului“, inclusiv în sfera industriei, contribuind, treptat, la o „armonizare“ între „formele“ civilizației occidentale – reprezentate mai ales de instituții – și „fondul“ vieții economice. Pentru C. Dobrogeanu-Gherea modernizarea însemna industrializare, privită în termeni de „a fi sau a nu fi“ pentru existența României.

Dintre „criticii“ modernizării României, care au scris în perioada interbelică, trebuie menționați Ștefan Zeletin și Eugen Lovinescu.

În lucrarea sa, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (București, 1925), și, într-o anumită măsură în *Neoliberalismul* (București, 1927), Ștefan Zeletin încearcă să demonstreze că economia românească a refăcut etapele parcurse de economia statelor din Occident. Diferența este de ordin cronologic, existând un decalaj de un secol, un secol și jumătate între Vestul și Estul Europei. După Tratatul de la Adrianopol (1829), economia Principatelor Române a fost conectată la cea occidentală, ceea ce a declanșat procesul de modernizare; deși factorul extern este esențial, autorul consideră că un rol important a revenit burgheziei române, aflată în plin proces de consolidare.

Pentru Eugen Lovinescu factorul fundamental al procesului de modernizare îl reprezintă influența ideilor din Apus. „Grila“ de interpretare trebuie, deci, să privească modernizarea ca o „revoluție de sus în jos“.

O altă problemă privește „metodologia“ prezentării și interpretării datelor privind procesul de modernizare. Este necesară o viziune echilibrată, nuanțată, care să nu exagereze împlinirile, dar nici limitele. Spre exemplu, despre perioada 1878-1914 s-ar putea evidenția „performanțele“: – peste 3 000 km cale ferată; – crearea unei industrii naționale, în frunte cu cea a extracției petrolului; – organizarea Băncii Naționale și a sistemului de credit; – înființarea Serviciului Maritim și a celui Fluvial; – construirea a numeroase edificii publice în principalele orașe ale țării ș.a. În același timp, însă, la capitolul „limite“ regăsim: – situația extrem de gravă din lumea satelor, unde peste 300 000 de țărani nu aveau pământ; – analfabetismul; – natalitatea și mortalitatea, cea din urmă situându-se pe primele locuri din Europa; – asistența sanitară deficitară de la sate ș.a.

Pe lângă evitarea supralicitării – într-o direcție sau alta –, sunt necesare comparații cu alte state europene, inclusiv din aceeași zonă geografică. Numai astfel putem oferi o imagine credibilă asupra modernizării României în aceste decenii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Din aceeași perspectivă – a metodei – se impune clarificarea problemei costurilor, beneficiarilor și a sacrificiilor (pierdanților) modernizării. Chiar dacă datele – cu valoare de argumente – se regăsesc în alte subcapitole, putem propune unele considerații de ordin general.

¹ L. Maier, *op. cit.*, p. 24.

În privința costurilor modernizării, este știut că acestea erau susținute din exporturi. Pentru a evidenția „de unde veneau banii“ vom oferi doar două exemple. În anul 1890¹ structura valorică a exportului era: – total = 276 mil. lei, din care, animale vii – 2,7, cereale, semințe și derivate – 226,1, produse animale alimentare – 3,8, produse animale nealimentare – 2,2, produse vegetale alimentare – 29,1, lemn și produse derivate – 2,9, petroliere – 1,2, diverse – 8,0. În aceeași structură, situația se prezenta astfel în anul 1912²: total = 642,1, din care, pe domenii: – 4,0, – 486,5, – 13,8, – 6,7, – 29,3, – 24,4, – 66,2, – 11,2. Rezultă că agricultura a contribuit la exportul țării cu un procent care a evoluat între 95 și 85%. Ca urmare, în privința costurilor este limpede că modernizarea a fost susținută de agricultură.

Deși țărani au contribuit la susținerea costurilor modernizării, principalii beneficiari au fost locuitorii orașelor, mai ales cei din clasa conducătoare – și apoi cei din clasa de mijloc. Lumea satului s-a schimbat nesemnificativ în secolul al XIX-lea. Deși s-au construit căi ferate, gări, depozite și antrepozite, șosele etc., viața țăranilor de la 1914 nu diferea radical de cea a strămoșilor din perioada domniilor regulamentare. Pentru țărani modernizarea a însemnat o viață mai bună „pentru domni de la oraș“ și pentru cei puțini de la sate care puteau „emigra“ la oraș.

O ultimă problemă pentru care se impune un răspuns se referă la finalizarea procesului de modernizare. Într-o carte despre aceste decenii, I. Bulei afirma că „Modernizarea, dureroasă dar necesară, a devenit treptat o stare de fapt“³. Într-adevăr, statisticile ca și mărturiile observatorilor, români sau străini, demonstrează că România de la 1914 realizase transformări semnificative, uneori spectaculoase, în toate domeniile de activitate. Procesul de *sincronizare* cu civilizația europeană – început cu aproape un secol în urmă – cunoaște în aceste decenii un ritm accelerat și cuprinde toate laturile vieții social-economice și politice. România devenise o țară europeană conexată prin toate „canalele“ de comunicare la lumea civilizată.

Maniera de percepere și asimilare a efectelor modernizării a fost diferită pentru clase și păături sociale, pentru grupuri și chiar pentru indivizi. În ultimă instanță, trebuie răspuns la întrebarea dacă *mentalitatea* de grup sau individuală a reprezentat un stimulent sau o frână pentru procesul de modernizare, în toate laturile sale din sfera politicului, economicului, socialului, culturalului etc.

Referindu-se la societatea europeană la început de secol, N. Filipescu afirma: „Ceea ce caracterizează epoca noastră este o încredere nemărginită în progres. Până acum o sută de ani lumea vedea fericirea înapoi, într-un paradis biblic, ori într-un veac de aur... De un secol încoace însă, lumea vede progresul înainte și toate popoarele caută să-și însușească acel progres și să se ridice la o treaptă mai înaltă de civilizație“⁴. În ce măsură această apreciere este valabilă pentru poporul român este destul de greu de stabilit. În țările occidentale transformările social-economice specifice epocii moderne – desfășurate de-a lungul câtorva secole – au fost însoțite de schimbarea treptată a mentalităților, care, uneori, au anunțat și pregătit adevărate „revoluții“ în sfera tehnicii și științei.

În estul Europei – și în alte zone slab dezvoltate ale lumii – mentalitățile vor „ține greu pasul“ cu procesul înnoitor. Ritmul preluării realizărilor civilizației occidentale a crescut permanent, făcând imposibilă o adaptare la același nivel, mai ales dacă avem în vedere întreaga societate. Pentru că – subliniază V. Axenciuc – „între exigențele muncii, tipul de comportament, de mentalitate, de viață economică modernă industrializată, pe de o parte, și munca agricolă și mentalitățile sale corespunzătoare, pe de altă parte, există nu numai

¹ V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859-1947*, vol. III. *Monedă-Credit-Comerț-Finanțe Publice*, București, 2000, p. 364.

² *Ibidem*.

³ I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, 1984, p. 48.

⁴ N. Filipescu, *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 45.

diferențe esențiale, dar și constitutive, chiar incompatibile“¹.

Deși pare exagerată, chiar dură, aprecierea este, în bună măsură, valabilă pentru situația din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Pentru că, în afara trăsăturilor specifice „societăților agrare“, trebuie adăugate „tarele“ moștenite de la vecinătatea și coabitarea cu lumea orientală; „balcanismele“ se regăseau în toate straturile societății, făcând și mai dificilă adaptarea la „exigențele“ civilizației occidentale. O influență deloc neglijabilă asupra mentalităților a avut politicianismul. Spre deosebire de țări din Occident – Marea Britanie, Germania, S.U.A. – unde guvernării au adoptat o legislație rigidă – pe care au și aplicat-o – pentru a impune adaptarea – uneori, de nevoie – la cerințele modernității a fiecărui cetățean, în România erau la „mare preț“ specula, improvizatia, protecția politică, posturile bugetare etc., multe din „inițiativă“ și „protecție“ guvernamentală. Acestea existau și în țările occidentale, dar afectau mult mai puțin mecanismul economic și comportamentul social.

Și totuși, au existat „segmente“ ale societății care s-au adaptat mai repede. Este vorba de elita economică și politică – cu excepția „nostalgicilor“ și a „pierdanților“ –, ca și de o parte a „clasei de mijloc“, care se situa între „beneficiarii“ modernizării și, în consecință, dorea și acționa pentru intensificarea acestui proces.

Se poate aprecia, în concluzie, că, la nivelul întregii societăți din România acestor decenii, mentalitatea claselor și păturilor sociale, a indivizilor, în general, a reprezentat mai mult o „frână“ decât un „stimulent“ în procesul de modernizare, de apropiere de lumea civilizată a Europei occidentale. Abia în perioada interbelică, când și nivelul cultural al populației va înregistra o creștere semnificativă, se va echilibra raportul dintre mentalități și realizările modernizării. Odată cu înfăptuirea reformelor agrare și electorală, în noul cadru al statului național unitar român, vor deveni mai active în procesul modernizării și acele forțe „regeneratoare, înzestrate cu toate însușirile morale ce pot da stabilitate și impulsuri de energie vieții unui popor și încredere într-un viitor construit pe temelii trainice“².

Din punct de vedere *economic*, România de la 1914 diferea esențial de România anului 1866, ca și de cea de la 1878. Un „reper“ cuprinzător, care confirmă această apreciere, este cel privind averea națională (conform statisticii, aceasta cuprinde bunurile materiale acumulate, produse de activitatea umană și cele naturale supuse valorificării)³, care a evoluat astfel în perioada menționată⁴:

Sectoare	milioane lei				
	1860-1864	1880-1884	1900-1904	1912-1914	1912-14/1860-64
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană și sămânță	1.848,0	3.681,9	6.585,0	10.522,9	569%
Clădirile, locuințele și bunurile de consum durabile	235,4	388,6	1.471,9	2.386,8	1.014%
Transporturile și comunicațiile	20,6	525,2	1.417,0	2.543,4	12.347%
Industria	60,9	68,9	415,2	1.171,2	1.923%
Comerțul	192,0	582,4	659,8	1.075,3	560%
Sectorul edilitar	xxx	xxx	xxx	250,4	xxx
Stocul de metal monetar	37,0	85,3	177,0	381,0	1.030%
<i>Activ brut</i>	<i>2.393,9</i>	<i>5.332,3</i>	<i>10.725,9</i>	<i>18.331,0</i>	<i>766%</i>
Obligațiile financiare externe	50,1	547,0	1.577,3	3.065,6	6.119%
<i>Activ net</i>	<i>2.343,8</i>	<i>4.785,3</i>	<i>9.148,6</i>	<i>15.265,4</i>	<i>651%</i>

¹ V. Axenciuc, *Introducere în Istoria economică a României. Epoca Modernă*, București, 1997, p. 75.

² N. Iorga, *O viață de Om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, 1972, p. XL.

³ V. Axenciuc, *Avuția națională a României. Cercetări istorice comparate. 1860-1939*, București, 2000, p. 12.

⁴ *Ibidem*, p. 159.

Chiar dacă realizăm comparația cu anii 1880-1884, constatăm creșteri semnificative pentru transporturi și comunicații, industrie, stocul de metal monetar, obligațiile financiare externe, care exprimă ritmul intens de modernizare.

Sugestii interesante ne oferă evoluția ponderii diferitelor sectoare în avuția națională ¹:

Sectoare	%			
	1860-1864	1880-1884	1900-1904	1912-1914
Agricultura, silvicultura, stocul de hrană și sămânță	77,2	69,0	61,4	57,4
Clădirile, locuințele și bunurile de consum durabile	9,8	7,3	13,7	13,0
Transporturile și comunicațiile	0,9	9,8	13,2	13,9
Industria	2,5	1,3	3,9	6,4
Comerțul	8,0	10,9	6,2	5,9
Sectorul edilitar	xxx	xxx	xxx	1,4
Stocul de metal monetar	1,5	1,6	1,7	2,1
<i>Activ brut</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Obligațiile financiare externe	2,1	10,3	14,7	16,7

După jumătate de veac, ponderea sectorului agricol a scăzut cu aprox. 20%, procente ce se regăsesc la celelalte sectoare, în special transporturile și industria. Obligațiile financiare externe au crescut de 8 ori, regăsindu-se în investițiile din transporturi, industrie, sectorul edilitar etc.

În privința repartiției avuției naționale, date interesante găsim în lucrarea lui N. Xenopol, publicată în anul 1916 ². În mediul rural, 2.228 de proprietari, dispunând de un venit mai mare de 10.000 lei, aveau împreună 102.131.897 lei, pe când 1.240.376 de țărani, cu venituri de până la 600 lei, aveau doar 117.490.169 lei ³. La orașe, 528 de proprietari, cu venituri peste 10.000 lei, dispuneau de un venit de 13.229.800 lei, în timp ce 103.305 de persoane, cu venituri sub 600 lei, aveau 18.396.047 lei ⁴. Societatea românească – apreciază autorul pe baza acestor informații – se prezintă „din punctul de vedere al distribuției bogăției și veniturilor – într-o lumină puțin favorabilă: o clasă destul de restrânsă bogată, oameni foarte bogați, posedând imense întinderi de pământ sau păduri, mari bănci și mari societăți comerciale sau industriale, realizând beneficii foarte mari și o clasă mijlocie puțin numeroasă; la țară, lângă o clasă de țărani înstăriți – a cărui număr, din fericire, crește an de an – o mare masă de țărani și muncitori agricoli, având o situație materială precară; în sfârșit, în toată țara, o clasă funcționarească numeroasă, dar puțin retribuită” ⁵.

Prin comparație cu alte țări, avuția națională a României – apreciată pentru media anilor 1912-1914 la 3.351 dolari, revenind 476 dolari pe locuitor – era mai mare decât a Norvegiei și a Rusiei, și de 2,2 ori mai mare decât a Japoniei ⁶.

Venitul național pe locuitor la începutul secolului XX era de aproximativ 68 dolari, mult mai mic decât în țările dezvoltate (S.U.A. – 228, Marea Britanie – 181, Franța – 160, Germania – 125), dar mai mare decât în Portugalia (61,5), Serbia (62), Grecia (60), Bulgaria (57), Rusia (50) ⁷.

¹ V. Axenciuc, *Avuția națională a României...*, p. 161.

² N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, București, 1916.

³ *Ibidem*, p. 106.

⁴ N. Xenopol, *La Richesse de la Roumanie*, p. 107.

⁵ *Ibidem*, p. 111.

⁶ V. Axenciuc, *Avuția națională a României. Cercetări istorice-comparate. 1860-1939*, București, 2000, p. 297.

⁷ *Ibidem*, p. 294.

În concluzie, se poate aprecia că, în preajma declanșării primului război mondial, „organismul economico-social al României, luat în general, prin conținutul său parțial, prin tendințele și perspectivele dezvoltării, în mediul extern capitalist european, se afirmă a fi *de tip capitalist*, ireversibil în evoluția sa, cu tot ansamblul de factori și mecanisme de funcționare ale economiei de piață, cu structurile sociale specifice, cu avantajele și dezavantajele sale, cu problemele și contradicțiile sale“¹.

Coordonatele dezvoltării României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX se vor regăsi – într-un nou context social-economic și politic – în perioada interbelică. Între cele două perioade există o continuitate organică. Doar percepția în istoriografie este, uneori, eronată, prin insuficienta evidențiere a împlinirilor din deceniile cuprinse între Independență și Marea Unire.

¹ Idem, *Introducere în Istoria economică...*, p. 214.

ROLUL ELITEI POLITICE ÎN MODERNIZAREA ROMÂNIEI

Este un fapt cunoscut că modernizarea României a devenit obiectiv al politicii de stat în timpul domniei lui A.I. Cuza. De atunci și până la al doilea război mondial, poate fi urmărit drumul urmat pentru integrarea țării între statele civilizate ale Europei. Se pot stabili etape, împliniri, limite, merite, răspunderi etc.

O problemă de un interes aparte se referă la cei „responsabili“ de modernizarea țării, la elita politică. Evident, este greu și riscant de a veni cu abordări globale, având în vedere că până la anul 1918 era „Vechiul Regat“, cu vot censitar, iar apoi România Mare, cu vot universal.

Prin urmare, și structura elitei politice este diferită. Credem, de altfel, că trebuie făcută o diferențiere între clasa politică și elita politică. În prima ar intra cei implicați direct în viața politică, dintre care mulți au ajuns parlamentari. În elită ar trebui să menținem doar pe cei care au avut funcții executive, adică șefi de partide, prim-miniștri și miniștri. Este o interpretare amendabilă – mai ales de către politologi – dar care poate oferi posibilități de interpretare interesante asupra vieții politice din România în această perioadă istorică.

Din această perspectivă, putem compara structura camerei Deputaților de la începutul secolului al XX-lea cu cea din perioada interbelică.

În anul 1911¹ în Camera Deputaților se aflau: 46,1% – mari proprietari agricoli; 26,6% – avocați; 8,2% – profesori; 6,1% – rentieri pensionari; 5,5% – medici; 2,7% – comercianți, industriași; 1,7% – ingineri; 3,1% – alte profesii.

După 1918, în urma introducerii votului universal, au loc importante schimbări în structura pe profesii a Parlamentului; scade numărul marilor proprietari agricoli și crește cel al avocaților și a altor reprezentanți.

Conform statisticii întocmite de I. Scurtu², structura Camerei Deputaților în intervalul 1922-1937 a fost următoarea: 41,8% – avocați; 6,3% – agricultori; 6,3% – profesori secundari; 6,1% – cadre universitare; 5,5% – institutori; 5,1% – proprietari; 3,6% – medici; 3,6% – preoți; 3,5% – publiciști, artiști; 3,2% – ingineri, agronomi, arhitecți; 1,1% – directori de bancă; 1,1% – comercianți; 1,0% – industriași; 0,5% – ofițeri în rezervă etc.

Există, firește, ca în orice statistică, un anumit grad de relativitate a acestor date, determinat de maniera în care s-au stabilit profesiile parlamentarilor; spre exemplu, unii au declarat funcția și nu profesia etc. Ele ne oferă, totuși, o imagine revelatoare asupra structurii socio-profesionale a Parlamentului României în „epoca modernizării“.

Despre elita politică a României – în perioada cuprinsă între Independență și cel de-al doilea război mondial – s-ar putea face un studiu special, având în vedere etapa când s-a scris, locul – în țară sau străinătate – „culoarea“ politică a autorului etc. Opiniile sunt variate, evoluând de la entuziasm la detractare.

Este adevărat că, în numeroase cazuri, se interferează trăsăturile sistemului politic cu cele privind calitatea prestației elitei politice. Spre exemplu, S.A. Madievschi³ reușește să contabilizeze toate relele clasei și ale elitei politice din Vechiul Regat.

Referindu-se la aceeași perioadă, A. Tibal⁴ minimaliza la maxim rolul Parlamentului:

„Cât despre Parlament, rolul său era nul. Regele avea propria sa autoritate, asupra căreia nu putea interveni nici un vot parlamentar; însărcina un om politic să formeze un nou cabinet, iar prima grijă a acestuia era de a dizolva Parlamentul și de a proceda la noi alegeri, care, neapărat, îi dădeau majoritate zdrobitoare.“

¹ L. Colescu, *Statistica electorală. Alegerile generale pentru Corpurile legiuitoare în 1907 și 1911*, București, 1913, p. 66.

² I. Scurtu, I. Bulei, *Democrația la români. 1866-1938*, București, 1990, p. 125.

³ S.A. Madievschi, *Elita politică a României (1866-1918)*, Chișinău, 1993.

⁴ A. Tibal, *Prolèmes politiques contemporaines d'Europe orientale*, Paris, 1930, p. 5.

În ultimul deceniu se bucură de o atenție aparte perioada interbelică, cu care se realizează comparații, în dorința de a stabili direcțiile evoluției actuale a țării. Au fost scrise numeroase cărți, studii, articole etc.

Analizând „democrația“ anilor '20 – ghilimelele aparțin autorului – Ștefan Fischer-Galați¹ apreciază că:

„Opțiunea cu care se confrunta Bucureștiul era fie aceea a integrării «străinilor» în viața țării, cu pierderea implicită a puterii politice oligarhice, fie aceea a unui mariaj de conveniență, de sorginte românească, numai cu liderii politici din Transilvania. Adoptarea celei de-a doua alternative, considerată drept răul cel mai mic, a avut repercursiuni mult mai profunde și dezastruase.“²

Florin Constantiniu, în a sa *O istorie sinceră a poporului român*³, are un subcapitol privind perioada interbelică intitulat „Adevărata față a democrației“, în care găsim și următoarea apreciere concludivă:

„Ceea ce trebuie însă relevat este că, în Europa Central-Răsăriteană și de Sud-Est, lăsând la o parte Cehoslovacia, țară de adevărată democrație, toate celelalte state cunoșteau regimuri semidictatoriale sau autoritare și că, în această lume de orbi în ale democrației, România apărea ca acel chior din proverb, devenit împărat.“⁴

Din zona aparținând politologilor, filosofilor, jurnaliștilor ș.a. menționăm doar două exemple. Este vorba despre cartea lui Sorin Alexandrescu⁵ și revista „Dosarele Istoriei“, nr. 12/1998.

Într-un articol intitulat „O posibilă explicație pentru dezastrul României Mari. Lunga tradiție a democrației găunoase“, I. Cristoiu scrie, între altele:

„Adevărul e însă altul. Anii dintre cele două războaie au fost cei ai unor grave maladii ale politicii românești. Democrația n-a fost una autentică. A fost o democrație atinsă atât de balcanism, cât și de infantilism [...]. România trebuie să pună capăt nu numai mentalității comuniste, dar și mustăriei balcanice, tipice istoriei moderne a țării. Putem realiza o adevărată democrație, putem intra în Europa cu fruntea sus, nu numai prin înlăturarea sechelelor comuniste, dar și prin întreruperea lungii tradiții orientale în politica autohtonă. Europeanizarea vieții noastre politice nu înseamnă altceva decât crearea unei democrații adevărate. În nici un caz a unei democrații de tip interbelic. Pentru că această democrație nu atinge standardele europene de azi.“⁶

Înainte de a ne prezenta propria poziție, ne oprim și asupra opiniei exprimate de I. Agrigoroaiei, într-o sinteză privind modernizarea României:

„În vreme ce în unele țări ale Europei se instaurau regimuri dictatoriale, fasciste sau profasciste, care au îngădit serios ori chiar au lichidat drepturile cetățenești, la noi s-a adoptat o Constituție care a înscris principii democratice, menite să favorizeze evoluția societății românești. Analiza comparativă a regimurilor politice din statele Europei subliniază constatarea că România a urmat un curs ascendent după Marea Unire din 1918, democrația – departe de a fi fără cusur – s-a dezvoltat, viața politică a devenit mai plină și bogată în conținut [...]. Cu toate slăbiciunile, imperfecțiunile sale, regimul democrației parlamentare a rezistat în România până în februarie 1938, când – într-un context internațional și intern foarte complex – s-a instaurat regimul monarhiei autoritare.“⁷

Revenind la problema pusă în discuție, la cei „responsabili“ de modernizarea României, credem că, în afara delimitării dintre „clasa politică“ și „elita politică“, trebuie evitată

¹ S. Fischer-Galați, *România în secolul al XX-lea*, Iași, 1998.

² *Ibidem*, p. 46.

³ F. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997.

⁴ *Ibidem*, p.334.

⁵ S. Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, 1998.

⁶ „Dosarele Istoriei“, nr. 12/1998, p. 1, 5.

⁷ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, 1993, p. 319.

interferența, accentuată până la suprapunere uneori, între caracterul sistemului politic (cu toate trăsăturile sale, de la democrație la dictatură) și „prestația“ elitei politice. Acest amestec al planurilor poate – și – duce la aprecieri prea puțin nuanțate asupra vieții politice din România în „epoca modernizării“ și mai ales în perioada interbelică.

Dacă acceptăm că cei aleși în Parlament fac parte din „clasa politică“, constatăm că în România interbelică au ajuns deputați și senatori 4.353 persoane, în urma celor 11 alegeri parlamentare¹.

Este mai dificil a stabili ce înseamnă „elita politică“. După cum menționam mai sus, am inclus aici doar pe cei care au avut funcții executive, adică miniștri, șefi de partid, prim-miniștri. Pentru o analiză privind întreaga perioadă a modernizării (1859-1939), lista ar cuprinde câteva sute de personalități politice. Riscând o critică a sociologilor – și nu numai – ne-am permis să stabilim un „eșantion“ al personalităților aflate la conducerea vieții politice din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și în perioada interbelică. Ne-am oprit la cei care au trăit și după anul 1900 și s-au încadrat în cele trei categorii menționate (prim-miniștri, șefi de partide, miniștri). Pentru ușurarea calculelor statistice, am limitat lista la numărul de 100. Sunt deci personalități care au pregătit Marea Unire și au fost implicate direct în viața politică a României interbelice. Dintre acestea, 24 au fost șefi de partide, 27 – prim-miniștri, iar 71 – miniștri.

O primă observație se referă la studiile celor 100 de personalități. Analiza arată că 81 au studiat în străinătate și 19 în țară. Este interesantă și lista țărilor în care au studiat politicienii români; din cei 81: 50 au făcut studii în Franța și Belgia, 17 în Germania, 10 la Viena și Budapesta, 2 în Italia și 2 în Rusia (este, evident, vorba despre basarabeni).

Între specializări întâlnim: 47 – Drept; 14 – Litere, Filosofie, Științe politice; 13 – Medicină, Agronomie, Științe naturale; 7 – Științe economice; 5 – Studii militare, ș.a.

Anexarea unui tabel ar fi încărcat intervenția noastră. În același timp, pentru a face credibilă „demonstrația“ vom enumera pe cei care au studiat în Franța și Belgia, având în vedere faptul că reprezintă 50% din „eșantionul“ ales²: C. Angelescu, V. Antonescu, C. Argetoianu, C. Arion, P.S. Aurelian, A. Bădărău, I.I.C. Brătianu, C.I.C. Brătianu, Vintilă I.C. Brătianu, Gh.I. Brătianu, Gh.Gr. Cantacuzino, I. Cantacuzino, M.Gr. Cantacuzino, A. Carp, C. Coandă, M. Constantinescu, T. Constantinescu., I. Costinescu, A.C. Cuza, C.C. Dissescu, A.G. Djuvara, M. Djuvara, I.G. Duca, N. Filipescu, Gr. Gafencu, C. Garoflid, M. Ghelmegeanu, I. Grădișteanu, D.A. Greceanu, Spiru Haret, Take Ionescu, N. Iorga, Iacob Lahovari, I.N. Lahovari, V. Lascăr, Al. Marghiloman, Gh.Gh. Mironescu, V.Gh. Morțun (în Belgia), C. Olănescu, M.G. Orleanu, P. Pherekyde, V. Pogor, P. Poni, E. Stătescu, T. Stelian, B. Știrbey, Gh. Tătărescu, N. Titulescu, G.D. Vernescu, C. Zelea-Codreanu.

Proporția mare a celor care au studiat în străinătate – de fapt în Vestul și Centrul Europei – demonstrează că elita noastră politică a fost în contact direct cu „civilizația europeană“. Ca urmare, personalitățile politice au înțeles, încă din perioada studiilor, că singura cale era dezvoltarea „în pas cu Europa“.

Constituirea statului român modern și apoi cucerirea independenței de stat au obligat elita politică românească să analizeze contextul integrării în concertul statelor europene. Modernizarea statului român impunea adaptarea la cerințele și ritmul Europei dezvoltate.

I.C. Brătianu, unul dintre făuritorii României moderne, declara în Adunarea Deputaților, încă la 10 ianuarie 1861:

¹ I. Scurtu, *România Mare: „Paradisul“ (deocamdată pierdut)* în „Dosarele Istoriei“, nr. 12/1998, p. 22.

² Informații din: I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernări (1866-1914)*, București, 1994; I. Mamina, I. Scurtu, *Guverne și guvernări (1916-1938)*, București, 1996, ș.a.

„Eu, Domnilor, am fost în străinătate, am vorbit cu capitaliști, am tratat chiar cu dâșii și mi-au zis că până nu vom avea instituții care să le dea garanții tranzacțiilor, ei nu vor veni să-și verse capitalurile aici...”¹

Ideea o găsim formulată și în Raportul asupra Legii de încurajare a industriei din anul 1887:

„... nimeni nu va veni din străinătate spre a ne ajuta să înființăm industrii, dacă nu va fi atras de sistema de stat adoptată în acest scop în țara noastră.”²

Cu prilejul dezbaterilor asupra Legii minelor, P.P. Carp declara în ședința Adunării Deputaților, din 14 aprilie 1895:

„Cerințele moderne se impun; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezent”³.

O astfel de declarație, chiar având iz politicianist, demonstrează că Partidul Conservator nu era împotriva modernizării, ci a ritmului acesteia, impus de liberali⁴.

În același spirit, Vasile Lascăr, cunoscut fruntaș al P.N.L., spunea în ședința Senatului din 15 februarie 1906:

„Nu trebuie să ne facem iluzii; trebuie să îndoim această energie ca să ajungem lumea civilizată; trebuie cu orice preț să ne punem pe picior de egalitate cu celelalte țări europene.”⁵

Raportarea la Europa – deci la civilizația occidentală⁶ – de pe pozițiile unei țări europene – o regăsim și mai intensă în perioada interbelică, atât în mediul politic cât și în cel intelectual. Amintim pe Eugen Lovinescu⁷, Ștefan Zeletin⁸, Nae Ionescu⁹, Mircea Eliade¹⁰, Emil Cioran¹¹, Vintilă I.C. Brătianu¹², Virgil Madgearu¹³, M. Manoilescu¹⁴ și alții.

Alegem, spre exemplificare, una dintre concluziile lui Ștefan Zeletin, și pentru că se referă la întreaga „epocă a modernizării“:

„Desigur – scria el în *Neoliberalismul*, publicat în anul 1927 – că toate neamurile europene au trebuit să săvârșească această trecere de la viața pastorală agricolă la viața capitalistă. Dar națiunile europene au săvârșit această tranziție în vreo șapte veacuri, pe când românii au îndeplinit-o în patru decenii. Trebuie să fie cineva destul de ros la școala istoriei spre a-și putea da bine seama ce înseamnă asemenea bruscă

¹ *Naționalismul economic și doctrina partidelor în România. Rezultatele politicii economice de la 1859 până la 1930*, București, 1930, p. 34.

² „Studii. Revistă de Istorie”, nr. 1/1972, p. 194.

³ P.P. Carp, *Discurs în Adunarea Deputaților*, ședința din 14 aprilie 1895, apud C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, II, București, 1936, p. 136.

⁴ Vezi pe larg: Gh. Iacob, *Economia României (1859-1939). Fapte, Legi, Idei*, Iași, 1996, cap. III.

⁵ V. Lascăr, *Discurs în Senat*, ședința din 15 februarie 1906, în *Discursuri politice*, adunate și adnotate de M. Theodorian-Carada, București, 1912, II, p. 1073.

⁶ Vezi pe larg Gh. Iacob, *România și Europa. Considerații privind metodologia cercetării*, în M. Timofte (coordonator), *Concepte și metodologii în studiul relațiilor internaționale*, Iași, 1997.

⁷ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, III, București, 1992.

⁸ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1992.

⁹ Nae Ionescu, *Între realitățile noastre*, în vol. *Roza vânturilor*, București, 1990.

¹⁰ Mircea Eliade, *A nu mai fi român*, în vol. *Oceanografie*, București, 1934.

¹¹ Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, 1990.

¹² Vintilă I.C. Brătianu, *Memoriu adresat Comitetului Central al Partidului Național-Liberal*, 23 septembrie 1930, București, 1930.

¹³ Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940.

¹⁴ M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942; Idem, *Forțele productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, 1986.

adaptare la un mod diametral opus de viață. În adevăr, puterea noastră de adaptare la nevoile regimului capitalist este unică în dezvoltarea statelor moderne: ea are toate proporțiile unui miracol psihologic.¹

Încercând o caracterizare a „elitei politice“ din România, credem că prin pregătire, ca și prin calitatea actului politic, aceasta era comparabilă cu elita politică din țările occidentale. I.C. Brătianu, M. Kogălniceanu sau P.P. Carp pot sta oricând alături de personalitățile politice ale Europei. La fel, I.I.C. Brătianu, I. Maniu, Al. Vaida-Voevod sau Gh.I. Brătianu și lista este mai lungă. Faptul că au reprezentat o țară mică până la Război, apoi una de mărime mijlocie, nu le scade cu nimic din meritele politice. Ba, poate dimpotrivă, întrucât au avut de înfruntat situații politice mai dificile decât liderii din țările mai mari.

Firește, astfel de aprecieri, fără o strânsă argumentație, pot părea hazardate. Spațiul afectat acestei intervenții nu permite o demonstrație pe etape, ani, momente, acțiuni etc. În același timp, însă, credem că și o simplă perspectivă asupra calității activității liderilor partidelor politice dovedește responsabilitatea acestora. Cu alte cuvinte, în raportul dintre interesul personal – interesul de partid – interesul național, pentru marii lideri, ponderea a fost pentru interesul țării.

Cel mai bun exemplu îl reprezintă solidaritatea elitei politice – indiferent de partid – în politica externă a țării². Astfel, P.P. Carp a acceptat să fie reprezentantul țării la Viena în timpul guvernării liberale. Interesele țării o cereau și el a renunțat la ambițiile personale și interesele imediate ale partidului. De altfel, a fost consecvent în această atitudine. El declara în ședința Adunării Deputaților din 26 noiembrie 1899:

„... trebuie date dovezi că conservatorii și liberalii urmăresc aceeași țintă, neatârnat de luptele inteme. O politică externă nu poate fi națională, decât dacă și unii și alții o admit.”³

În perioada interbelică, N. Titulescu a fost ministru de Externe sub guverne diferite, iar obiectivele politicii externe ale țării nu s-au schimbat timp de două decenii, indiferent de cine a fost la guvernare.

Acțiunea guvernului condus de Al. Marghiloman trebuie reinterpretată din această perspectivă, și nu a „reabilitării“ acestui lider al elitei politice.

Un „profil“ al elitei politice nu trebuie să omită manifestările politicianiste. Acestea au existat și sunt bine cunoscute. Până la primul război mondial, având în vedere votul censitar, participarea la viața politică era aproape simbolică. Pentru Adunarea Deputaților votau direct 93.250 cetățeni, adică 1,3% din populația țării, iar pentru Senat, 27.260 cetățeni, ceea ce reprezintă 0,34% din populația țării. Totodată, implicarea administrației în politică decurgea atât din numirile realizate de către guvernul care lua puterea, cât și din maniera în care se recrutau funcționarii; mulți dintre ei se înscriau într-un partid sau altul numai pentru a primi funcții odată cu schimbarea guvernului. Existau chiar situații când primarii – probabil și alți funcționari – treceau în partidul care forma guvernul, pentru a-și păstra funcția⁴.

În perioada interbelică astfel de fenomene continuă să se manifeste, chiar în forme mai variate, având în vedere noua configurație a sistemului politic. Un observator din epocă nota:

„Trebuie [...] să recunoaștem că în orice democrație este un decalaj între teorie și realitate. Putem totuși spune că nicăieri acest decalaj nu a fost mai profund ca în România, țară care n-a cunoscut o democrație reală. Suveranitatea populară nu a fost decât cu numele și dreptul electoral nu avea nimic dintr-un regim reprezentativ [...]. S-a luptat prea puțin pentru libertăți, pentru a putea fi înțelese [...]. Educația politică lipsea. Existau multe principii, dar nu se realiza un progres. Abuzuri și rea credință a guvernanților,

¹ Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul*, p. 47.

² Vezi pe larg Gh. Platon ș.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, p. 213 și urm.

³ *Ibidem*, p. 215.

⁴ M. Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al secolului ul XIX-lea*, „Revista de Istorie“, tom 30, nr. 8/1977, p. 1419.

indolență și neputință a guvernaților, poporul român nu înțelese valoarea principiilor înscrise în constituție și nu-și integră cu adevărat sensul virtuților democratice...¹

Considerăm că problema politicianismului trebuie abordată în mod echilibrat, pentru că astfel de tare nu se întâlneau doar în România sau în țări care erau la începutul „exercițiului democrației“, cum rezultă dintr-o serie de lucrări². Politicianismul – în forme diferite – se manifestă în toate țările, indiferent de vechimea regimului constituțional³.

Referindu-se la politicianismul din Anglia, I.G. Duca nota:

„De altminteri aceasta nu a fost singura ocazie în care pe vremea neutralității și a războiului mi-a fost dat să constat că ne place să ne calomniem, pe când de fapt în celelalte state se petrec netulburate lucruri cu mult mai grave, mult mai certate cu morala decât în România“;

dar, îndeamnă autorul,

„Să continuăm totuși a fi severi față de noi înșine este condiția esențială a îndreptării, este marele imbold spre progres.“⁴

Aprecierea lui I.G. Duca referitoare la perioada anterioară declanșării primului război mondial este valabilă și pentru deceniile interbelice. Pentru că trebuie avut în vedere că România, spre deosebire de multe state ale Europei, în care s-au instaurat imediat după Război regimuri dictatoriale, și-a menținut monarhia constituțională până în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Politicianismul a existat în toate statele. Este dificil de făcut o comparație între formele de manifestare într-un stat cu regim autoritar, dictatorial, totalitar și un stat în care instituțiile democrației parlamentare continuau – în diverse limite – să funcționeze. Oricum, orice analiză, pentru a fi credibilă, trebuie realizată prin comparație între state. Altfel, etichetările prezente într-o serie de lucrări și articole recente nu fac decât să mute accentul dintr-o extremă în alta, folosind prea puțin la reconstituirea unui tablou veridic privind România interbelică.

În același context, al stabilirii rolului elitei politice în modernizarea țării, o problemă esențială este aceea dacă partidele politice au avut o strategie pentru construcția României moderne. Acest aspect, deosebit de important, după opinia noastră, nu este discutat explicit; atitudinea autorilor poate fi doar dedusă.

Pentru perioada 1859-1914, opiniile cercetătorilor – istorici, economiști, sociologi, politologi ș.a. – pot fi grupate în două mari categorii.

O primă categorie apreciază ca exagerat a se vorbi de o construcție conștientă, urmărind obiective precise în viața social-economică și politică. Este acceptată mai mult ideea unei dezvoltări „din aproape în aproape“. În sprijinul acestei opțiuni sunt aduse mai multe argumente: – în respectiva perioadă istorică nu s-au cristalizat doctrine politice sau economice; – apoi, după unii autori, între cele două partide politice de guvernământ (Partidul Național-Liberal și Partidul Conservator) se realizase un adevărat compromis politic asupra direcțiilor construcției României moderne.

O a doua categorie de opinii apreciază că în această perioadă istorică, mai ales după cucerirea independenței de stat, se poate vorbi de o strategie a construcției României moderne⁵.

¹ Vezi Gh. Iacob, *Modernizare–Europenism. România de la Cuza-Vodă la Carol al II-lea*, vol. I, Iași, 1995, p. 260 și urm.

² Crișan Axente, *Essai sur le représentatif en Roumanie*, Paris, 1937, p. 111, apud Matei Dogan, *Analiza statistică a democrației parlamentare din România*, București, 1946, p. 110.

³ Vezi Gh. Iacob, Cătălin Turliuc, *Viața politică din România modernă. Opinii în istoriografia străină*, în *Românii în Istoria Universală* (coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), III₁, Iași, 1988.

⁴ I.G. Duca, *Aminiri politice*, I, München, 1981, p. 204.

⁵ Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori în viața politică a României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, I și II, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași“,

După părerea noastră, delimitarea celor două curente de idei – liberalismul și conservatorismul – a fost urmată de cristalizarea unor doctrine, liberală, respectiv conservatoare, care au reprezentat suportul ideologic pentru partidul liberal și cel conservator.

Confruntarea dintre cele două partide politice – determinată de diferența de optică politică, de doctrină – a fost permanentă, variind în intensitate, în funcție de o serie de factori interni și externi.

Prin urmare, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, dezvoltarea social-economică și politică a României urma coordonatele pe care se înscrieseră după Unirea de la 1859 și după cucerirea independenței de stat, dezvoltare aflată în cadrul unei strategii, stabilită printr-un complex de factori politico-economici. Între trăsăturile definitorii ale vieții social-economice și politice, un loc aparte îl ocupă raportul specific dintre doctrina liberală și cea conservatoare, între Partidul Național-Liberal și Partidul Conservator.

Ambele partide politice de guvernământ erau de acord cu modernizarea țării. Partidul Național-Liberal a acționat pentru dezvoltarea industriei, pentru afirmarea elementului național, pentru consolidarea independenței economice a țării, condiție a unei adevărate independențe politice.

De cealaltă parte, Partidul Conservator concepea modernizarea ca un proces lent, care să nu-i afecteze pozițiile economice și politice. Ori de câte ori s-a pus problema unor transformări care amenințau echilibrul de forțe politico-economice interne, conservatorii s-au opus cu înverșunare; poziția lui P.P. Carp în istorica ședință a Parlamentului din martie 1907, opoziția Partidului Conservator cu prilejul anunțării și dezbaterii reformelor în anii 1913-1914 o demonstrează cu prisosință.

Se poate aprecia că această coparticipare la acțiunea de modernizare – în limitele în care s-a realizat – a fost impusă, fiind o încercare de adaptare a Partidului Conservator la noile necesități ale unei societăți în plin efort de dezvoltare.

Pentru perioada interbelică există un acord aproape general în rândul cercetătorilor cu privire la existența unei strategii a modernizării, chiar dacă nu întotdeauna se folosește această terminologie. Preocuparea explicită pentru definirea doctrinelor politice¹, afirmarea neoliberalismului și țărănismului, activitatea teoretică, concretizată în numeroase volume și studii aparținând unor personalități precum Ștefan Zeletin, Virgil Madgearu, Mihail Manoilescu, Gh. Tașcă, I.N. Angelescu, Victor Slăvescu, Mitiță Constantinescu ș.a. reprezintă manifestări ale preocupărilor privind strategia modernizării României.

După 1918, atât oamenii politici, cât și numeroși intelectuali – înregimentați sau nu politic – s-au implicat direct în dezbaterile politice și teoretice asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României Întregite².

În această confruntare de idei, un loc aparte l-a ocupat Mihail Manoilescu:

„Un economist al țării a putut deveni al Europei și al lumii, fiindcă opera lui s-a axat pe procesele și caracteristicile «erei transformărilor» pe continent și mapamond, în contextul cărora a inclus și țara sa, cu preocuparea de a-i găsi un loc mai bun, pe care-l merita într-o nouă ordine ce se prefigura. El n-a căutat să subordoneze înțelegerea dezvoltării lumii unor interese egoiste ale propriei țări, ci să le elucideze pe acestea în contextul prefacerilor care aveau loc.”³

Se poate constata că pentru întreaga perioadă istorică de la 1859 la 1939 s-a manifestat o anumită continuitate în strategia modernizării; spre exemplu, preocuparea pentru protecția și încurajarea industriei, protecția vamală în timpul guvernărilor liberale; de asemenea, implicarea statului în viața economică a țării etc.

XXV și XXVI, 1988, 1989.

¹ Sultana Sută-Selejan, *Doctrine și curente în gândirea economică modernă și contemporană*, București, 1992, p. 359-391.

² I. Saizu, *Modernizarea României contemporane (perioada interbelică)*, București, 1991.

³ Vasile C. Nechita (coordonator), *Mihail Manoilescu – creator de teorie economică*, Iași, 1993, p. 224.

După Marea Unire, problematica modernizării este pe larg dezbătută în cercurile politice, ale economiștilor, istoricilor etc. Lupta politică pentru impunerea unor anumite direcții și mijloace în procesul de modernizare este tot mai mult susținută de lucrări și studii teoretice.

Faptele și ideile politice dovedesc că 1918 nu a reprezentat un nou început pentru dezbaterile asupra modernizării, ci a contribuit doar la potențarea și îmbogățirea acestora în noul context istoric¹.

*

Pe baza acestor considerații, formulăm câteva aprecieri cu valoare de concluzii:

- în încercarea de „rescriere“, de „demitizare“ a istoriei noastre, este necesară o abordare echilibrată, care să evite etichetările, „remistificarea“, înlocuirea unor șabloane cu altele etc.;
- o astfel de manieră se impune, poate, cel mai mult în discutarea raportului dintre meritele elitei politice și limitele activității acesteia, concretizate în manifestările politicianiste;
- este dăunătoare confuzia care se face uneori între trăsăturile sistemului politic și eficiența acțiunii elitei politice pentru modernizarea țării. Cel mai bun exemplu este maniera de prezentare a guvernării Gh. Tătărescu;
- România a avut în „epoca modernizării“ o elită politică de nivel european. Liderii politici au gândit în spirit european și au acționat pentru a apropia România de grupul țărilor civilizate ale continentului;
- în ambele etape ale acestei „epoci“ – 1859-1914 și 1918-1939 (având în vedere, firește, specificul domniei lui A.I. Cuza) – elita politică a fost dominată de câte două partide politice, P.N.L. și Partidul Conservator, respectiv P.N.L. și P.N.Ț. Deși aveau opțiuni diferite privind problemele fundamentale ale dezvoltării țării, aceste partide – din ambele etape – au fost de acord cu modernizarea societății și integrarea țării în Europa. Difereau căile, mijloacele și, ca urmare, ritmul;
- elita politică a condus procesul de modernizare a României în conformitate cu o strategie. O dovedesc programele partidelor politice, discursurile liderilor politici, legislația adoptată, lucrările teoretice etc.;
- împlinirile și limitele modernizării pentru fiecare dintre cele două etape, ca și pentru întreaga perioadă, în general, trebuie judecate nu doar prin prisma „prestației“ elitei politice. Se impune o abordare globală, care să aibă în vedere și factorii politico-economici interni, cei externi etc.

¹ Gh. Iacob, *Economia României (1859-1939)*..., p. 136 și urm.

LIBERALI ȘI CONSERVATORI ÎN VIAȚA POLITICĂ A ROMÂNIEI (1875-1914)

A FUNCȚIONAT O „ROTATIVĂ GUVERNAMENTALĂ”?

Viața politică din România modernă după organizarea partidelor politice a constituit subiectul a numeroase cărți, studii și articole. Dintre preocupările noastre, menționăm studiile publicate în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”¹.

Am revenit asupra temei cu dorința de a demonstra, din nou, că nu se poate accepta formula de „rotativă guvernamentală” (menționată încă în manuale, studii etc.), înțeleasă ca rezultat al unui compromis între cele două partide politice de guvernământ.

*

Una dintre concluziile esențiale desprinse din lucrările de referință asupra epocii noastre moderne este aceea că secolul al XIX-lea se caracterizează printr-o permanentă și intensă confruntare de idei privind organizarea României, privind direcțiile, căile și ritmul dezvoltării, deci *strategia construcției* societății moderne. În cadrul acestei confruntări s-au conturat două curente de idei, liberalismul și conservatorismul, care vor caracteriza frontul ideologic până la primul război mondial. Delimitarea acestor curente de idei a fost urmată de cristalizarea unor *doctrine*, liberală, respectiv conservatoare, care au reprezentat suportul ideologic pentru partidul liberal și cel conservator. A nega existența unor doctrine în frontul ideologic al României moderne, mai ales după cucerirea independenței de stat, înseamnă a nega o *dezbatere conștientă* asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României moderne. Apreciem că formularea în programe politice, în discursurile parlamentare, în discursurile politice – rostite cu diverse prilejuri –, în numeroase broșuri și articole din presa de partid etc., a concepțiilor promovate de cele două partide politice privind dezvoltarea țării, privind marile probleme social-economice și politice, preocuparea liderilor politici pentru definirea unei doctrine, pentru delimitarea de cea a adversarului politic, reprezintă suficiente dovezi de existență a unor doctrine politice pe deplin constituite. Confruntarea dintre cele două partide politice – determinată tocmai de diferența de optică politică, de doctrină – a fost permanentă, variind în intensitate, în funcție de o serie de factori interni și externi.

Cucerirea independenței de stat, cu toate consecințele pentru viața social-economică și politică a țării, deschide o nouă etapă în această luptă; se constată acum intensificarea confruntării dintre cele două partide politice, confruntare finalizată de dezbaterile asupra realizării celor două mari reforme – agrară și electorală –, care a dus la victoria liberalilor și dispariția de pe scena politică a conservatorilor. În înțelegerea importanței acestor transformări trebuie avut în vedere și faptul că, în această perioadă, raportul social/național prezintă o deosebită complexitate; soluționarea problemelor social-economice și politice din România condiționa crearea premiselor desăvârșirii unității de stat. În acest context deosebit de complex, urmare a consolidării pozițiilor burgheziei naționale, Partidului Național-Liberal îi revine un rol tot mai important în viața politică. O dovadă a rolului tot mai important care revenea liberalilor este și aceea că, spre deosebire de perioada anterioară, când conservatorii – având și sprijinul mai consistent al suveranului și beneficiind de poziția favorabilă a puterilor europene, dominate de guvernele conservatoare – obținuseră o serie de succese în raport cu

¹ Gh. Iacob, *Raporturile dintre liberali și conservatori în viața politică a României la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX* (I, II), în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol» Iași”, XXV₁, 1988, XXVI₁, 1989.

liberalii, între care și o lungă guvernare între anii 1871-1876, în noile condiții create de independență – atât pe plan intern, cât și extern – Partidul Național-Liberal va beneficia de cea mai lungă perioadă de guvernare din istoria noastră modernă (neegalată, de altfel, până la al doilea război mondial). Faptul nu a fost întâmplător; în noua etapă a construcției societății moderne, direcțiile programatice urmărite de liberali erau mult mai aproape de necesitățile reale ale societății, decât cele propuse de conservatori.

Noile condiții create de cucerirea independenței au influențat și evoluția forțelor conservatoare. Siliți să participe la opera de modernizare, de consolidare a noii orânduiri, conservatorii au încercat să orienteze modernizarea într-un cadru care să nu le pericliteze pozițiile economice și politice; de acord cu necesitatea modernizării, Partidul Conservator vedea realizarea acestui deziderat într-o manieră care să nu schimbe echilibrul de forțe politico-economice din stat. Obligați să ducă o politică de concesi, de preîntâmpinare a convulsiunilor sociale, conservatorii concep construcția noii societăți în limitele doctrinei lor, care presupunea, în primul rând, menținerea statu-quo-ului social-economic și politic, adică menținerea marii proprietăți și a poziției dominante a moșierimii în viața politică. Transformările capitaliste au afectat, evident, și moșierimea, dar mentalitatea a rămas aceea de mari proprietari, cărora le revenea de drept sarcina conducerii treburilor publice. Rezistența lor se va intensifica, ajungând la forme dramatice; obligați mereu să se adapteze, conservatorii vor reuși să reziste câteva decenii; în momentul în care ritmul evoluției societății va depăși posibilitățile lor de adaptare, vor fi nevoiți să părăsească scena politică a țării. Inadaptabilitatea la noile necesități s-a reflectat și în criza internă a partidului; în evoluția partidului conservator se constată o continuă frământare organizatorică, o înlănțuire de disensiuni, determinate atât de interese politico-economice, dar nu în ultimă instanță de interese (sau orgolii) personale ale liderilor.

Atât liberalii, cât și conservatorii s-au preocupat de problematica suportului ideologic al partidelor, au încercat să afirme și să definească propria doctrină politică, marcând – totodată – elementele de diferențiere față de doctrina adversă, criticându-se reciproc.

*

Oprindu-ne asupra liberalilor, notăm mai întâi opinia lui I.I.C. Brătianu, conform căreia un partid politic, pentru a-și îndeplini misiunea în stat, are nevoie în afară de un trecut istoric și un conducător cu autoritate, de un program care „să-i asigure viitorul”¹. Programul, sintetizând doctrina, trebuia să includă în afara unor reforme și măsuri imediate și prevederi de perspectivă asupra chestiunilor celor mai importante ale vieții social-economice, asigurându-se astfel condiții pentru pregătirea din timp a celor mai adecvate soluții².

O *doctrină liberală* s-a cristalizat odată cu consolidarea pozițiilor P.N.L. în viața politică, fiind impusă și de noile necesități ale dezvoltării societății, de ritmul rapid al transformărilor, de confruntarea cu forțele conservatoare. Între direcțiile programatice ale doctrinei liberale se aflau: consolidarea politico-economică a țării; asigurarea independenței politice prin crearea condițiilor necesare unei reale independențe economice; întărirea continuă a pozițiilor economice și politice ale burgheziei, ceea ce presupunea intensificarea procesului de modernizare în toate domeniile vieții social-economice și politice și afirmarea elementului național.

Realizarea acestor obiective impunea o politică economică adecvată, caracterizată în primul rând prin protecția și *încurajarea industriei*, dezvoltarea tuturor ramurilor sale, o participare condiționată a capitalurilor străine, un tarif vamal protecționist, o politică financiară echilibrată și prudentă ș.a. Sintetizată în cunoscuta lozincă „Prin noi înșine”,

¹ I.I.C. Brătianu, *Discursurile...*, București, 1933, vol. II, p. 4.

² Vintilă I. Brătianu, *Menirea Partidului Național-Liberal*, București, 1906, p. 25 și urm.

exprimată și înainte de 1877, aceasta devine după cucerirea independenței de stat deviza partidului, leit-motivul doctrinei liberale, o armă de luptă împotriva conservatorilor¹. „Prin noi înșine“ simboliza programul unei burghezii în plin proces de afirmare, conștientă că întărirea forței sale politice depindea de consolidarea întregii economii, obiectiv realizabil prin propriile eforturi ale țării. Gândind în acest sens, V. Lascăr atrăgea atenția – cu prilejul discutării proiectului conservator de concesionare a iluminatului capitalei unor capitaliști străini (în anul 1906) – că noua etapă de integrare a României în rândul statelor capitaliste necesita eforturi deosebite:

„Nu trebuie să ne facem iluzii – spunea el; trebuie să îndoim această energie ca să ajungem lumea civilizată. Trebuie cu orice preț să ne punem pe picior de egalitate cu celelalte țări europene.“²

„Prin noi înșine“ s-a concretizat – cum este cunoscut – prin încurajarea industriei naționale – acțiune declanșată odată cu Legea din 1877 –, o politică vamală protecționistă – aplicată începând cu anul 1886 –, stabilirea unor condiții restrictive pentru capitalurile străine. O altă expresie a aplicării devizei „Prin noi înșine“ o constituia politica în domeniul finanțelor. Înființarea Băncii Naționale și a altor bănci, organizarea Casei Rurale, răscumpărarea căilor ferate și a altor monopoluri aparținând capitaliștilor străini probează cu claritate intențiile P.N.L. de consolidare a pozițiilor economice și politice ale burgheziei românești.

Dintre problemele privind direcțiile și prioritățile industrializării, semnificații aparte prezintă concepția asupra *raportului dintre industrie și agricultură*. I.C. Brătianu recunoștea, cu prilejul discutării măsurilor de încurajare a industriei – în 1887 – că dezvoltarea industriei autohtone a determinat, în toate țările, sacrificii din partea altor domenii de activitate, dar că în timp efectele pozitive au depășit sacrificiile inițiale³. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX se consuma o astfel de etapă, de început, de sacrificii pentru agricultură, pentru consumatorii interni. În condițiile în care s-a realizat industrializarea – resurse financiare limitate; insuficiența forței de muncă de înaltă calificare; interesul posesorilor de capital pentru ramuri cu profit imediat; concurența străină ș.a. – a fost necesară intervenția statului, s-a impus încurajarea și protecția, care au avut repercusiuni asupra agriculturii, a nivelului de trai al țărănimii.

Liberalii apreciau că între industrie și agricultură nu trebuie să fie antagonism, ci sprijin reciproc; industria trebuia să folosească produsele agricole, iar agricultura, „care plătește o mare parte din taxele vamale impuse pentru protecția industriei“, trebuie să aibă „primul său client“ în industrie⁴. Și Vintilă I. Brătianu aprecia, cu prilejul discutării tarifului vamal (1904), că „industriile care interesează mai mult țara noastră sunt acelea care se bazează pe întrebuițarea produselor agricole...“⁵; era de preferat industria mică, întrucât consumul intern era mic, o industrie prea mare nefiind justificată de solicitările agriculturii; în același

¹ I.G. Duca definea – mai târziu – deviza „Prin noi înșine“ ca o politică economică națională, „care nu este o politică de exclusivism și de șovinism, care nu este o politică care să îndepărteze participarea capitalurilor străine, dar care este o politică care vrea în primul rând să dezvolte forțele economice ale țării prin propriile noastre mijloace“ (I.G. Duca, *Consecințele războiului și dezvoltarea internă în urma lui, în Războiul neatârării. 1877-1878*, București, 1927, p. 150).

² V. Lascăr, Discurs în Senat, 15 februarie 1906, *Discursuri...*, II, p. 1073; v. și *Partidul liberal față de cel conservator*, București, 1910, p. 28; *Istoricul P.N.L. de la 1848 până azi*, București, 1923, p. 3-4, 176; *Naționalismul economic și doctrina partidelor în România. Rezultatele politice economice de la 1895 până la 1930*, București, 1930, p. 44; Vintilă I. Brătianu, *Unde am ajuns*, în „Voința Națională“, nr. 4442, 25 nov. 1889.

³ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare în România până la 1918*, București, 1983, p. 263.

⁴ C.I.C. Brătianu, *Proiectul de lege pentru încurajarea industriei naționale*, București, 1910, p. 6.

⁵ Vintilă I. Brătianu, *Discurs în Adunarea Deputaților*, 16 martie 1904, în *Scrieri și cuvântări*, I, București, 1937, p. 155.

timp, însă, era necesară și dezvoltarea acelor ramuri care se bazau pe importul de materii prime (industria metalurgică, textilă ș.a.), căci „unele industrii, prin natura lor, sunt astfel că nu se pot înființa pe picior de mică industrie”¹. Problema dezvoltării unei industrii mari era sintetizată de I.I.C. Brătianu – cu prilejul discursului din Adunarea Deputaților, la 18 martie 1905, asupra Convenției comerciale cu Germania – care declara că nu se poate vorbi încă de o industrie mare – de export –, însă nu trebuie să se renunțe la o astfel de industrie, căci „până când nu vom fi o țară agricolă, industrială și comercială nu va fi dezvoltarea noastră economică completă și desăvârșită”².

O componentă a procesului de industrializare o reprezintă *participarea capitalurilor străine* la viața economică a României, problemă care a suscitat lungi și fierbinți discuții în epocă, reprezentând unul din elementele de demarcație între doctrina liberală și cea conservatoare. Oamenii politici liberali erau obligați, în stabilirea atitudinii față de capitalul străin, să țină seama de insuficiența rezervelor financiare interne³, ca și de incompleta maturizare (de fapt, prioritatea intereselor individuale) a posesorilor autohtoni de capital⁴. În același timp, ei acuzau tendința capitalurilor străine de a secătui avuția națională, intenția statelor din care proveneau acestea de a se amesteca în treburile interne⁵, pericolul pe care îl reprezentau marile monopoluri pentru independența economică și politică a statului român⁶. Ca urmare, – rezultat al interacțiunii acestor factori – P.N.L. era de acord cu participarea capitalurilor străine la dezvoltarea industrială a țării, cu respectarea însă a unor condiții: investițiile străine trebuiau să pună în valoare avuția și munca națională, folosul fiind de partea statului, a consumatorilor și, bineînțeles, a burgheziei autohtone cu care colaborau aceste capitaluri. Referindu-se la această problemă, D.A. Sturdza sublinia că numai „munca noastră poate da capitalurilor străine însușirea de a ne crește avuția. De aceea am fugit de Rockefeller, fiindcă el venea cu capitaluri mari, dar el voia numai el să aibă toate profiturile... Era un pericol de existență ca piața economică română să o domine chiar în România șeful unui trust american...”⁷.

Având în vedere obiectivele și prioritățile menționate, liberalii au promovat în întreaga perioadă aflată în atenția noastră – aplicând măsuri după expirarea convenției cu Austro-Ungaria – o *politică vamală* protecționistă⁸, fiind conștienți că o astfel de politică a fost și era adoptată de toate statele care-și construiau o industrie proprie, care erau, deci, în prima etapă a edificării capitalismului. Liberalii subliniau cu diverse prilejuri că stabilirea politicii vamale depindea în foarte mare măsură de contextul relațiilor internaționale⁹; necesitatea dezvoltării unei industrii naționale – prin protecție – era impusă tocmai de acest context, în care:

¹ *Ibidem*, p. 157; v. și Vintilă I. Brătianu, C. Hălăceanu, *Politica de stat în industria petrolului*, București, 1911, p. 102.

² I.I.C. Brătianu, *Discursurile...*, II, p. 140-144; v. și articolul *Liberali și bizantini* (II), în „Voința Națională”, XXIII, nr. 6240 din 26 febr./11 martie 1906.

³ I.I.C. Brătianu, *Discurs la Craiova*, 24 iunie 1909, în *Discursurile...*, III, p. 147.

⁴ Vintilă I. Brătianu, C. Hălăceanu, *op. cit.*, p. 74-108.

⁵ I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 9 dec. 1905, în *Discursurile...*, II, p. 257.

⁶ Vintilă I. Brătianu, *Note asupra viitoarelor nevoi economice și financiare ale României*, Iași, 1917, p. 7; I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 1 dec. 1900, în *Discursurile...*, I, p. 345; *Pericolul american. Manoperile lui Standard Oil*, în „Voința Națională”, nr. 6506 din 31 ian./13 febr. 1907.

⁷ D.A. Sturdza, *Discurs în A.D.*, 1 dec. 1901, în D.A. Sturdza, G.D. Palade, *op. cit.*, p. 83; la rândul său, Vintilă I. Brătianu declara: „Noi suntem mai corecți față de aceste capitaluri, fiindcă le spunem că nu pot trăi cu folos în țara aceasta sub un regim ca acel din Turcia. Ele ca să propășească trebuie să găsească un regim european, nu un regim de colonii africane și asiatice, ci același regim sub care ele trăiesc în țările lor” (*Discurs în A.D.*, 30 martie 1913, în Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, III, p. 177); v. și I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 25 ian. 1900, în *Discursurile...*, I, p. 258; Idem, *Discurs în A.D.*, 1 dec. 1900, în *Discursurile...*, I, p. 342-343.

⁸ Eugen Demetrescu, *Liberalismul economic în dezvoltarea României moderne*, București, 1940, p. 55.

⁹ *Rusia și neatârnrarea economică*, în „Voința Națională”, XXIII, nr. 6275 din 15/25 aprilie 1906; I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 18 martie 1905, în *Discursurile...*, II, p. 129.

„... țările mai înaintate nu ne lasă nici o alegere, ci ne impun sistemele lor economice; odată ce Austro-Ungaria, Germania, Franța, Italia etc. caută cu jertfe mari a-și apăra agricultura și creșterea vitelor, pe lângă că au industrii dezvoltate, odată ce toate aceste țări pun taxe grele pe cereale și pe vite... putem noi să ne încapătănăm a produce numai vite și cereale și a deschide granițele pentru produsele industriale, chiar când în schimb ni se supun cerealele și vitele la taxe grele și la șicane! Când vedem țări agricole ca Ungaria, Statele Unite și o mulțime de colonii chiar ale țărilor industriale, silindu-se a-și dezvolta industria și a face din agricultură și creșterea vitelor din ce în ce mai mult o industrie din cele mai dezvoltate, nu trebuie să vedem că *suntem siliți* (s.n.) să facem și noi ca dânsese și *să nu ne potrivim după ce ne spun dânsese?*“¹

Sugerează acest articol într-un mod foarte clar condițiile externe la care se raportau forțele politice în stabilirea orientărilor dezvoltării economiei naționale.

Consolidarea și dezvoltarea social-economică și politică a țării impuneau soluționarea *problemei agrare*, ale cărei rădăcini se găseau în decenii – chiar secole – în urmă, și care devenise cronică, afectând soarta a peste 80% din populația țării și prin aceasta influențând direct procesul de modernizare urmărit de liberali. Deși recunoșteau existența unei probleme agrare², liberalii s-au declarat apărători ai proprietății³; ca urmare, până la 1907, principala soluție formulată privind problema agrară este cea a vânzării de pământuri din domeniile statului⁴, țăranii urmând a fi susținuți mai ales prin credite; Casa rurală va constitui obiectivul principal în opera de sprijinire a țăranimii pentru a cumpăra pământ⁵.

Cum s-au repercutat tragicele evenimente din 1907 asupra doctrinei și activității P.N.L.? În planul gândirii politice, nu se remarcă, până în 1913, modificări de esență. Deși liderul partidului, I.I.C. Brătianu, era conștient că „... nu se poate concepe o burghezie sănătoasă... într-o țară în care țăranimea ar fi sărăcită și mizerabilă“ și „prin nimic asigura mai bine dezvoltarea bunei sale stări materiale și morale, decât prin îmbunătățirea stării țăranilor, căci în raport cu această îmbunătățire creștem sfera de activitate a burgheziei noastre“⁶, în luările sale de poziție, ca și ale altor frunțași ai partidului, regăsim aceleași principii enunțate și până la 1907: apărarea proprietății mari⁷, dar și susținerea micii proprietăți⁸, creșterea rolului statului în ajutorarea țăranilor⁹; îmbunătățirea sistemului învoielilor agricole¹⁰; întărirea instituțiilor de credit pentru țăranime¹¹; ridicarea nivelului cultural al țăranilor¹.

¹ „Conservatorul“ și dezvoltarea industriei naționale (II), în „Voința Națională“, XXIII, nr. 6222 din 5/18 febr. 1906.

² Vintilă I. Brătianu, *Menirea Partidului Național-Liberal*, București, 1906, p. 32; Vasile Lascăr, *Discurs în Senat*, 1 martie 1904, în *Discursuri politice*, II, p. 807-816; idem, *Discurs în Senat*, 15 dec. 1905, în *Discursuri...*, II, p. 1000; M.G. Orleanu, *Discurs în Senat*, 14 dec. 1905, Supliment la „Voința Națională“, XXIII, nr. 6204 din 13/26 ian. 1906; N.N. Săveanu, *Discurs în Senat*, 19 iunie 1914, *D.S., Constituanta*, 1914/1915, 1915/1916, p. 96; C. Stere, *În preajma revoluției*, vol. VII, București, 1936, p. 323; „Voința Națională“, XXIV, nr. 6489 din 10/23 ian. 1907; Idem, nr. 6491 din 12/25 ian. 1907; Idem, nr. 6551 din 25 martie/7 aprilie 1907 ș.a.

³ V. Lascăr, *Discurs în A.D.*, 25 febr. 1897, în *Discursuri politice*, I, p. 298; I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 18 martie 1905, în *Discursurile...*, II, p. 137; Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, I, p. 212.

⁴ *Istoricul P.N.L. de la 1848 până azi*, p. 163-164.

⁵ G.D. Creangă, *Proprietatea rurală și cheștiunea țărească*, București, 1905, p. 49-51; I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 4 martie 1905, în *Discursurile...*, II, p. 124; idem, *Discurs la o întrunire liberală*, 26 ian. 1905, în *Discursurile...*, II, p. 86.

⁶ I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 15 dec. 1908, în *Discursurile...*, II, p. 660.

⁷ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, III, București, 1932, p. 155; Th.C. Aslan, *Politica agrară în România*, București, 1909, p. 247.

⁸ I.G. Duca, *Discurs rostit la legea pentru învoielii agricole...*, 12 dec. 1907, București, 1908, p. 26.

⁹ I.I.C. Brătianu, *Discurs în A.D.*, 28 nov. 1910, în *Discursurile...*, III, p. 306.

¹⁰ *Raportul asupra legii învoielilor agricole*, prezentat de Al. Djuvara în A.D., 11 dec. 1907, *D.A.D.*, 1907/1908, p. 89-90.

¹¹ *Raportul asupra legii pentru înființarea Casei rurale*, prezentat de Vintilă I. Brătianu în A.D., 1 febr. 1908, *D.A.D.*, 1907/1908, p. 433-434.

Referitor la concepția liberalilor asupra problemei agrare, apare ca firească întrebarea: de ce nu au propus după 1907 o nouă reformă agrară și care au fost factorii care i-au determinat să o facă la 1913? De altfel, s-ar putea lărgi sfera problemei: de ce nu au propus o nouă reformă chiar până la 1907? Un posibil răspuns la aceste întrebări trebuie să aibă în vedere:

- raportul dintre burghezie și moșierime, deși a evoluat ferm în favoarea primei clase, a avut un ritm moderat; abia la începutul celui de al doilea deceniu al secolului XX, poziția burgheziei – economică și politică – îi permitea forțarea unei noi revizuirii a Constituției pentru propunerea celor două reforme²;
- trebuie apoi avut în vedere că în aceste decenii și burghezia cumpăra pământ; este drept, ea exploata proprietățile în chip burghez, dar sentimentul de proprietate era puternic; așa-zisa „aripă moșierească” – termenul nu este corect, deși consacrat –, în frunte cu D.A. Sturdza, care a condus partidul până la 1908, a influențat evident deciziile asupra soluțiilor pentru problema agrară³. Abia când noul val al tinerilor liberali – în care infuzia socialistă a avut un rol – a reușit, treptat, să se impună, partidul s-a situat pe o poziție mai realistă, având forța să propună o nouă reformă;
- în același timp, chestiunea agrară – fiind indisolubil legată de cea a democratizării – rezolvarea trebuia să fie comună; iar democratizarea a înregistrat același ritm lent, nefavorizând soluții mai radicale pentru problema agrară⁴;
- și – deși nu în ultimul rând ca importanță – nu trebuie uitat contextul internațional, care nu a permis ajungerea la măsurile necesare; Rusia și Austro-Ungaria nu vedeau deloc cu ochi buni ritmul modernizării și consolidării României, cu atât mai puțin acele transformări pe care le etichetau drept „revoluționare”⁵.

Prin urmare, anunțarea reformelor la 1913 trebuie înțeleasă atât în contextul istoric dat (este vorba despre eficiența slabă a legislației adoptate după 1907, agravarea situației țărănimii și, de aici, intensificarea luptei pentru pământ și teama claselor dominante de o nouă răscoală; agravarea situației internaționale, care impunea luarea de măsuri urgente pentru a găsi țara pregătită pentru evenimentele ce se anunțau ș.a.)⁶ –, cât și ca rezultat al evoluției doctrinei liberale. Tergiversarea reformelor nu mai era compatibilă cu locul și rolul pe care și-l asumase P.N.L. în construcția României moderne.

În concepția liberalilor, *democratizarea societății* cuprindea o sferă largă de fenomene, între care lărgirea cadrului de participare la viața politică, respectarea legalității – „domnia legilor” – lupta împotriva practicilor politicianiste ș.a.; cea mai importantă direcție a democratizării o reprezenta lărgirea dreptului de vot. Liberalii au imprimat un ritm lent procesului de democratizare; faptul se explică prin interesele oligarhiei liberale – de menționat caracterul limitat al reformei sistemului electoral din anul 1884, poziția conducerii partidului în privința libertății presei –, de a monopoliza puterea politică și economică, prin opoziția conservatorilor, a căror disponibilități de adaptare au fost reduse în raport cu necesitățile societății, prin reținerile manifestate de burghezie față de participarea unor clase și pături sociale la viața politică.

¹ I.I.C. Brătianu, *Discurs în Senat*, 21 dec. 1907, în *Discursurile...*, II, p. 519; Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, III, p. 182.

² Vintilă I. Brătianu, *Învățămintele. Politica externă și reformele liberale*, București, 1914, p. 79.

³ I.G. Duca, *Amintiri politice*, I, München, 1981, p. 195.

⁴ Vintilă I. Brătianu, *Scrieri și cuvântări*, III, p. 87.

⁵ D.A. Sturdza, *P.N.L. de la 1876 la 1888*, București, 1888, p. 52.

⁶ Vintilă I. Brătianu, *Crize de stat. 1901-1907-1913*, București, 1913, p. 20-21; I.G. Duca, *Amintiri politice*, III, p. 141; Idem, *Politica noastră externă*, București, 1913, p. 32; Ecaterina Negruzzi, *Războaiele balcanice și problema agrară în România*, în *AIIAI*, XVII, 1980; Al. Marghiloman, *op. cit.*, I, p. 62, 147; Al.I. Teodorescu, *I.C. Brătianu și Fiii săi, Ionel și Vintilă*, București, 1938, p. 46; C. Stere, *Cauzele mișcărilor agrare*, în *Scrieri*, București, 1979, p. 435.

Fideli acestei atitudini moderate, deși au luat în discuție cu mai multe prilejuri – inclusiv în programul adoptat în 1892¹ și apoi la sfârșitul anului 1895, în cadrul unei comisii special constituite în acest sens² – problema lărgirii dreptului de vot, liberalii apreciau că nu sosise încă momentul unei reforme, întrucât masele nu erau pregătite să o primească. Din acest punct de vedere, chiar dacă motivația liberalilor este mai puțin rigidă decât a conservatorilor, pozițiile sunt apropiate. Astfel, spre exemplu, D.A. Sturdza susținea – la 1898 – că votul universal „este un ideal al partidului la care se va ajunge prin reforme treptate și dându-se mai întâi cultură poporului”³, idee reluată și în 1901 când, răspunzând lui C. Mille – care susținea introducerea reformei electorale – liderul partidului afirma că „votul universal, fără școală bine organizată, cu lipsă de educațiune și fără o organizare a partidelor, astfel ca ele să nu mai întrebuițeze calomnia și minciuna, bâta, pietrele și ulița ca mijloc de impunere brutală a voinței lor nu ajunge scopul ce-l avem dinaintea noastră”⁴. Abia la sfârșitul perioadei, în contextul istoric schițat mai sus, liberalii au înscris în programul de reforme votul universal.

Preocuparea liderilor liberali pentru definirea doctrinei partidului s-a manifestat și prin sublinierea *elementelor de demarcație și opoziție față de doctrina conservatoare*. Analizând politica economică și financiară a celor două partide, G.D. Creangă concluziona că divergențele zilnice se datorau unei mari deosebiri „de principii și de proceduri practice”⁵, iar D.A. Sturdza aprecia că deosebirea „consta mai ales și mai principal în chestiunea internă”⁶. Politicienii liberali atrăgeau atenția asupra necesității ca fiecare partid să fie fidel doctrinei sale, atât în afirmarea ideilor, dar și în aplicarea lor, exprimându-și dezacordul față de cei care negau deosebirile de principii între partide⁷. Combătând o astfel de manifestare, pe care o imputa mai ales junimiștilor – Eugen Stătescu susținea că trebuie „să vorbim limbajul, care este în acord cu ideile și scopurile noastre și să căutăm ca faptele să răspundă vorbelor și făgăduielilor. Să restabilim astfel ordinea psihologică a partidelor – de subliniat anul când o spunea: 1886 – și să facem să înceteze această anarhie și confuziune de idei, care zăpăcesc lumea și o face să nu știe ce să mai creadă și în cine să mai creadă”⁸.

*

Și *conservatorii* erau preocupați de necesitatea definirii doctrinei, de raportarea la cea liberală. Asupra acestui subiect, dezbateri interesante au loc în rândurile conservatorilor în anul 1881. Faptul nu este întâmplător; conservatorii apreciau că după proclamarea Regatului, întrucât se împlinise programul stabilit în 1857 de Adunările ad-hoc, era necesară stabilirea unor noi obiective programatice. Acuzând pe liberali de lipsa unui program, în luna martie 1881, Titu Maiorescu punea problema – într-un articol din ziarul „Timpul” – asupra deosebirilor de principii dintre liberali și conservatori⁹. A urmat discursul lui P.P. Carp – cu ocazia discutării bugetului – care preciza câteva din direcțiile principale, pe care trebuiau să le urmeze conservatorii în procesul de dezvoltare a țării. Cu acest prilej – și apoi cu numeroase altele – P.P. Carp va stărui asupra necesității ca partidele politice să se bazeze pe doctrine clar definite și, totodată, deschise înnoirilor societății. Pentru liderul conservator era necesară

¹ *Programul Partidului Național-Liberal*, București, 1892, p. 30.

² M. Iosa, *Încercări de modificare a Legii electorale în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, în *RdI*, t. 30, 8/1977, p. 1422.

³ *D.A.D.*, 1898/1899, 4 dec. 1898, p. 111.

⁴ D.A. Sturdza, *Discurs în A.D.*, 1 dec. 1901, în D.A. Sturdza, G.D. Palade, *op. cit.*, p. 68.

⁵ G.D. Creangă, *Politica economică și financiară a partidelor noastre de guvernământ*, București, 1912, p. 4 și urm.; v. și I.G. Duca, *Consecințele războiului...*, p. 150; *Istoricul Partidului Național-Liberal*, Chișinău, 1918, p. 8-9, 35, 51; *Naționalismul economic...*, p. 17, 82.

⁶ D.A. Sturdza, *Răspunsurile... la interpelările din Cameră și Senat, aprilie și mai 1898*, București, 1898, p. 26.

⁷ *Tăria noastră*, în „Voința Națională”, XVI, nr. 4281 din 6/18 mai 1899.

⁸ Eugen Stătescu, *Discurs în A.D.*, 1 dec. 1886, în *D.A.D.*, 1886/1887, p. 23.

⁹ E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, București, 1972, p. 346; v. și Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare. Cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III, București, 1899, p. 113-114.

afirmarea unor noi formațiuni politice, care „să se producă pe baze de legi pozitive, de idei nu doctrinare... de idei practice și bine codificate...”¹, căci „legea progresului cere ca, conform cu mersul timpului, să nască noi idei și noi aspirațiuni, în sânul chiar a partidelor”². În concepția sa se putea vorbi de un partid doar atunci „când oamenii se încheagă în jurul unor idei, mai presus de apetituri, mai presus de interesele individuale ale fiecăruia”³. În același sens, N. Filipescu aprecia că „mai presus de un program de reforme practice, un partid trebuie să aibă o filosofie, o doctrină, câteva tendințe generale, care alimentează ca un izvor nesecat programele de ocazie și alcătuiesc cheagul cel mai puternic al partidelor politice”⁴. Referitor la cristalizarea doctrinei conservatoare, trebuie menționat că fondul tradițional de idei al conservatorilor a fost susținut și completat de junimiști. Evoluția în plan organizatoric a raporturilor dintre aripa tradițională a partidului și gruparea junimistă a fost sinuoasă – cunoscând apropieri, fuziuni, disensiuni –, dar în plan ideologic fondul a fost comun⁵.

Principalul obiectiv programatic al *doctrinei conservatoare* privește asigurarea dezvoltării țării în conformitate cu interesele moșierimii. Conștienți de noile necesități ale țării, de imperativul adaptării – „Cerințele moderne se impun – afirma P.P. Carp, cu prilejul discutării Legii minelor –; degeaba voim noi să menținem un trecut, oricât de glorios ar fi el. Trecutul s-a dus. Degeaba voim să închidem ușile aspirațiilor moderne, căci viitorul se impune de la sine și devine prezentul”⁶ – ei vedeau modernizarea în spirit conservator, adică un ritm temporizat, care să nu pericliteze pozițiile economice și politice ale moșierimii. Fiind adepții căii evolutive, ei urmăreau asigurarea unei dezvoltări lente a structurilor economice și social-politice, respectându-se tradiția, evitându-se zguduirile sociale⁷. Pentru Al. Marghiloman, conservarea societății însemna „nici o atingere” a Constituției, „nici o lățire de drept de vot”, respectarea proprietății⁸, iar pentru N. Filipescu „înțeleaptă și înceată evoluție, care ne va permite să facem totodată educația țării”⁹. Conservatorilor, ca reprezentanți ai tradiției, li se părea firesc ca sarcina dezvoltării pe noi trepte a societății – în cadrul menționat – să le revină lor, urmând să aibă, deci, „o mare preponderență asupra afacerilor publice...”¹⁰.

Din această perspectivă, pentru moșierime și partidul conservator, problema *industrializării* a reprezentat un adevărat test de adaptabilitate la necesitățile dezvoltării și modernizării. Optica conservatoare asupra industrializării conferă rolul principal agriculturii în raportul cu industria. Deși nu era exclusă ideea creării unei industrii mari, în perspectiva viitorului, concepția generală era aceea că trebuiau să se dezvolte în primul rând ramurile

¹ P.P. Carp, *Discurs în A.D.*, 26 martie. 1888, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 319.

² Idem, *Discurs în A.D.*, 26 nov. 1889, în *D.A.D.*, 1899/1900, p. 44.

³ C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, 1936, p. 461.

⁴ N. Filipescu, *Discurs la cercul de studii al Partidului conservator*, 23 martie 1897, în *Către un nou ideal*, București, 1898, p. 143.

⁵ C. Gane, *op. cit.*, II, p. 209; Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 590; Z. Ornea, *Junimea și junimismul*, București, 1978, p. 319.

⁶ P.P. Carp, *Discurs în A.D.*, 14 aprilie 1895, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 136; v. și Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare. Discurs în ședința Camerei*, 12 dec. 1908, București, 1909, p. 16; în același sens, deputatul D. Alexandrescu declara, în Adunarea Deputaților, la 5 dec. 1888: „Prin urmare, singurul minister posibil astăzi este ministerul conservator, însă cu idei liberale, reformatoare” (*D.A.D.*, 1888/1889, p. 247).

⁷ În A.D., la 4 dec. 1884, P.P. Carp, criticând libertățile introduse de liberali, declara: „Cu sistemul acesta mergem din zguduire în zguduire și ca rezultat final ajungem la ura dintre clase...” (C. Gane, *op. cit.*, I, p. 329); Al. Marghiloman susținea o astfel de idee și în anul 1921: „doctrina conservatoare este ceea ce ține drept un adevăr istoric că progresul real, durabil nu se poate face prin salturi; că el nu poate fi deci decât rezultatul unei legături armonioase a trecutului cu prezentul...” (apud Z. Ornea, *Confluente*, București, 1976, p. 13).

⁸ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare...*, p. 115; Idem, *Note politice*, I, București, 1927, p. 27; v. și C. Zotta, N. Tulceanu, *Partidele politice din România. Istoricul și programele lor*, București, 1934, p. 30.

⁹ N. Filipescu, *Discurs rostit la Craiova*, 21 oct. 1901, în *Discursuri politice*, II, București, 1915, p. 29.

¹⁰ N. Filipescu, *Albii și Roșii. Discurs rostit... în întrunirea de la 28 august 1894*, București, 1894, p. 26; după cum spunea P.P. Carp, la 9 mai 1891, cu prilejul inaugurării clubului constituțional: „După munca glorioasă a creării, vine însă munca mai modestă a consolidării. Aceasta ne aparține nouă” (C. Gane, *op. cit.*, II, p. 14).

prelucrătoare a materiilor prime interne și, mai ales, acelea care foloseau produsele oferite de agricultură¹. Acceptând principiul și necesitatea industrializării, conservatorii își vor exprima, însă, dezacordul cu sacrificiile determinate de procesul industrializării, sacrificii resimțite ca proprietari de moșii – având în vedere politica protecționistă care provoca contramăsuri ale țărilor capitaliste dezvoltate pentru exportul de cereale românești –, și, într-o anumită măsură, în calitate de consumatori ai produselor industriei naționale, obținute uneori la prețuri mai mari decât cele de import. Erau preocupați, totodată, de efectele sociale ale industrializării, de „pericolele” ce puteau apărea odată cu creșterea numărului de muncitori la orașe².

Această concepție asupra industrializării își va pune amprenta și asupra realizărilor legislative din perioada guvernărilor conservatoare, *Legea minelor* din 1895 și *Legea încurajării industriei naționale* din anul 1912. În același context trebuie înțeleasă și politica conservatorilor în privința capitalurilor străine. Neavând investiții prea mari în industrie, beneficiind însă de efectele prezenței capitalurilor străine în economia românească, conservatorii manifestau o atitudine diferită de cea a liberalilor în această problemă. Pentru ei, banii nu au miros, nu au nici naționalitate și, în consecință, „fără să amestecăm chestiuni de amor propriu național în chestiuni bănești”³, industria națională „se cheamă industria făcută pe pământul României de oricine, național sau străin”⁴. Inițiativa – spunea P.P. Carp – trebuie lăsată capitalurilor străine, „căci nu ne-am arătat destoinici de a o lua”, punând doar două condiții: de a nu se acorda străinilor drepturi politice și de proprietate asupra pământului, dictate din evidente interese de clas. P.P. Carp făcea apel la partide și guverne de a deschide larg porțile capitalurilor străine⁵, căci – după cum reafirma, după aproape zece ani – „nu vom putea face nici un pas, nu vom putea face... nici un progres fără capitaluri străine”⁶. Și Gh.Gr. Cantacuzino⁷, C. Arion⁸, M.Gr. Cantacuzino⁹ se pronunțau pentru deschiderea largă în fața capitalurilor străine, în care vedeau o condiție a propășirii economice a țării.

În consecință, în privința politicii vamale, conservatorii au criticat vehement protecția industriei; se aprecia ca necesară o astfel de politică doar pentru acele ramuri legate direct de agricultură, industria mare realizându-se cu sacrificii exagerate; ceea ce îi afecta cel mai dureros era faptul că regimul vamal protecționist diminua posibilitățile de export ale produselor agricole, datorită restricțiilor impuse de statele capitaliste dezvoltate, ale căror produse sufereau de pe urma politicii protecționiste a României. „... trebuie să avem un tarif vamal – declara P.P. Carp în ședința Adunării Deputaților din 17 decembrie 1893 – astfel întocmit, încât să lase un joc pentru protecția activității industriale și, totodată, să fie așa de modest, încât să poată fi primit de toată Europa”¹⁰. Iar N. Filipescu, referindu-se la noul tarif vamal din 1904 – în cadrul discursului din Adunarea Deputaților, la 11 martie 1904 –, aprecia că ar fi trebuit protejate „industriile agricole” și nu acele industrii de la oraș „care au nevoie

¹ *Amintiri despre jubileul regal...* (opinii ale lui C.I. Istrati, comisarul general al Expoziției jubiliare), București, 1909, p. 293.

² I.N. Lahovari, *Discurs în Senat*, 15 aprilie 1904, p. 4-5; Gr.M. Sturdza, *Discurs în A.D.*, 12 febr. 1900, în *D.A.D.*, 1899/1900, p. 635; N. Filipescu, *Discurs în A.D.*, 30 nov. 1900, în *Discursuri politice*, I, p. 423.

³ Gh.Gr. Cantacuzino, *Discurs în A.D.*, 25 ian. 1900, în *D.A.D.*, 1899/1900, p. 442.

⁴ Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare...*, II, București, 1915, p. 331.

⁵ P.P. Carp, *Discursul... rostit asupra Legii minelor*, București, 1895, p. 13 și urm.

⁶ Idem, *Discurs în A.D.*, 15 martie 1904, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 309-310.

⁷ Gh.Gr. Cantacuzino, *Discurs în A.D.*, 25 ian. 1900, în *D.A.D.*, 1899/1900, p. 441.

⁸ C. Arion, *Discurs în A.D.*, 27 nov. 1899, prilej cu care spunea: „Eu cred că trebuie deschise porțile capitalurilor străine. Așa s-a procedat pretutindeni, așa s-a creat bogăția tuturor națiunilor... Altminteri, domnilor, dacă veți aștepta ca din frumosul pământ al României să răsară capitaluri, veți aștepta în zadar și nu veți face nimic pentru prosperitatea țării” (*D.A.D.*, 1899/1900, p. 65).

⁹ M.Gr. Cantacuzino, *Discurs în A.D.*, 15 martie 1900, în *D.A.D.*, 1899/1900, p. 1067-1068.

¹⁰ G. Tașcă, *Politica economico-socială a lui P.P. Carp*, București, 1938, p. 28; v. și C. Gane, *op. cit.*, II, p. 98.

de veșnică protecție“, fiind imposibil de imaginat – spunea el – menținerea unei Românie protecționiste într-o Europă liberschimbistă ¹.

Referitor la agricultură, trebuie menționat mai întâi că Partidul conservator nu recunoștea existența unei *probleme agrare* ². Prin prisma intereselor marilor proprietari, cauzele răscoalelor țărănești, ale sărăciei țărănimii erau circumscrise în sfera efectelor, a fenomenelor secundare sau se nega, pur și simplu, – chiar după 1907 – existența unor probleme social-economice acute la sate. În arsenalul de explicații pentru starea de lucru de la sate, întâlnim: slăbiciunile și abuzurile administrației ³; instigațiile și agitațiile liberalilor sau socialiștilor ⁴; existența intermediarilor, arendași și cămătari ⁵; impozitele mari determinate de cheltuielile exagerate ale statului ⁶; lipsa de cultură a țăranilor ⁷; inalienabilitatea loturilor țărănești ⁸; lipsa unei industrii dezvoltate, care să absoarbă surplusul forței de muncă din agricultură ⁹. Nici marea răscoală de la 1907 nu a determinat schimbări notabile în viziunea conservatorilor asupra cauzelor chestiunii agrare.

Ca urmare, nici soluțiile propuse pentru ameliorarea situației din lumea satelor nu s-au radicalizat. De fapt, în ultimele două decenii ale secolului XIX-lea și la începutul secolului trecut, „arsenalul“ ideologic al conservatorilor în această privință se caracterizează prin uniformitate și consecvență. Sintetizând opiniile exprimate de oamenii politici conservatori, constatăm o mai mare insistență de argumentare pentru următoarele mijloace: vânzarea de pământ din domeniile statului la țărani ¹⁰ sau obștilor sătești ¹¹; inalienabilitatea pământurilor țărănești ¹²; îmbunătățirea administrației, mai ales prin depolitizarea ei ¹³; măsuri generale pentru ridicarea nivelului cultural al țărănimii ¹⁴; crearea unor posibilități de credit țăranilor ¹⁵,

¹ N. Filipescu, *Discursuri politice*, II, p. 273-277, 296; *Ibidem*, I, p. 177 și urm.; v. și intervențiile senatorului N. Enășescu, care combătea „trista experiență“ a transformării țării în țară industrială, care s-a dovedit o nouă cauză a sărăciei poporului (*D.S. Constituanta*, 4 febr. 1915, p. 106).

² Notăm două opinii edificatoare asupra atitudinii conservatorilor privind problema agrară. Al. Lahovari, ministrul Domeniilor în anul răscoalei de la 1888, declara în A.D., la 2 decembrie același an, că „la noi chestiunea agrară nu există, deși îmi pare rău să mă cert cu domniile socialiști, dar așa este, această chestiune a fost sfârșită prin importanta lege de la 1864“ (Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, vol. II, București, 1915, p. 26); iar Virgil Arion, raportorul proiectului de buget pe anul bugetar 1906/1907, declara că „... nu se poate zice că există la noi o chestiune țărănească. O chestiune țărănească presupune o situație excepțională a țăranului, care ar fi exclus de la unele drepturi de stat, cum era înainte de 1864. O astfel de stare nu există în România...“ (*D.A.D.*, 1905/1906, 20 febr. 1906, p. 920, apud M. Iosa, Tr. Lungu, *Viața politică în România. 1899-1910*, București, 1977, p. 156).

³ v. Th. Rosetti, *Discurs în A.D.*, 1 aprilie 1888, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 373; I. Iancovescu, *Discurs în A.D.*, 7 dec. 1888, în *D.A.D.*, 1888/1889, p. 280.

⁴ Em.N. Lahovary, *Liberalism*, în „Timpul“, 17 febr. 1899; Al. Marghiloman, *Discurs în Senat*, 16 dec. 1894, în *Discursuri politice*, I, București, 1916, p. 518.

⁵ N. Filipescu, *Discurs în A.D.*, 28 nov. 1894, în *Discursuri politice*, I, București, 1912, p. 124-125; Idem, *Opinii de răspândit. Culegere de articole în „Epoca“*, 1898, p. 59-61.

⁶ N. Popp, *Discurs în A.D.*, 29 martie 1888, în *D.A.D.*, 1887/1888, p. 337.

⁷ P.P. Carp, *Discurs la o întrunire a partidului*, 22 mai 1906, în C. Gane, *op. cit.*, p. 329.

⁸ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare și revizuirea Constituției. Discurs rostit în Senat*, 12 martie 1914, București, 1914, p. 5.

⁹ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰ *D.A.D.*, 1888/1889, 15 febr. 1889 (este expunerea de motive a legii de vânzare a bunurilor statului), p. 813; G. Tașcă, *op. cit.*, p. 43-44; I. Iancovescu, *Discurs în A.D.*, 7 dec. 1888, în *D.A.D.*, 1888/1889, p. 281; Ioan N. Lahovari, *Chestiunea agrară în România*, București, 1907, p. 69.

¹¹ Gh.Gr. Cantacuzino, *Discursul... rostit la discuția adresei din Cameră*, 18 martie 1911, București, 1911, p. 33; Take Ionescu, *Discurs în A.D.*, 3 martie 1899, în *Discursuri politice*, III, București, 1897-1904, p. 357.

¹² C. Gane, *op. cit.*, I, p. 234.

¹³ N. Filipescu, *Opinii de răspândit...*, p. 29, 63; P.P. Carp, *Discurs în A.D.*, 10 martie 1907, respectiv 14 dec. 1907, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 338 și 361.

¹⁴ P.P. Carp, *Discurs la o întrunire politică*, 22 mai 1906, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 329; exista, însă, și opinia că nu trebuie ridicat prea mult nivelul cultural al țărănimii, pentru a nu provoca apoi tulburări în societate (I. Lahovari, *Discurs în A.D.*, 4 febr. 1900, în *D.A.D.*, 1899/1900, p. 589).

¹⁵ Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare...*, p. 6.

deși mulți ani acest mijloc a fost combătut, fiind lansat de liberali¹. În viziunea conservatorilor, țărănimea urma să-și îmbunătățească situația „încetul cu încetul [...], prin muncă”².

Față de reformele anunțate de P.N.L., în toamna anului 1913, Partidul conservator și-a precizat poziția, între altele, printr-un amplu program dezbătut și aprobat de către comitetul său executiv, în ședința din zilele de 11-14 decembrie 1913. Din expunere se afirmă două principii – vechi de cel puțin trei decenii – și anume: că Partidul conservator va sprijini orice reformă care nu va atinge dreptul de proprietate și că „respinge ca o utopie primejdioasă formula ca orice sătean, muncitor de pământ, trebuie să fie înzestrat cu pământ”³. Se propunea desprinderea „pe cale de evoluțiune” a unei părți a proprietății mari, care să revină țăranilor harnici – în loturi mari –, selecționați de la sine⁴. Sursa acestor pământuri consta din: moșii aparținând statului sau cele de mână moartă; pământuri vândute „voluntar” de marii proprietari; unele pământuri pe care proprietarii lor le-ar vinde „voios” țăranilor, dacă ar exista un institut de credit pentru a garanta plățile.

Și Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole (formată din mari proprietari) se pronunța pentru o soluție evolutivă, fiind împotriva exproprierii, caracterizată ca „remediu brutal”, „revoluționar” și „inutil”⁵. Moțiunea votată de Uniune anunța hotărârea marilor proprietari de a se opune cu orice mijloace⁶ unei astfel de măsuri.

„Ne declarăm cu totul solidari spre a lupta pe toate căile și prin toate mijloacele împotriva știrbirii inviolabilității proprietății, așa cum este prevăzută în Constituția țării, prin exproprierea pe care unele partide politice o preconizează. Căci, exproprierea pentru alte cauze decât cele de utilitate publică, constituie o mare primejdie pentru organizația noastră de stat, întrucât de la desființarea dreptului de proprietate și până la prăpastia anarhiei nu-i decât un pas.”⁷

Semnificau aceste cuvinte consecvența unui partid care, de la intrarea în viața politică și până în momentul dispariției sale nu a adus aproape nimic nou în privința soluționării problemei agrare. Era o dovadă elocventă a epuizării resurselor de adaptabilitate ale partidului conservator la necesitățile de dezvoltare a țării.

Idea își găsește argumentarea și în privința atitudinii asupra *democratizării societății*. În privința forțelor care aveau menirea să participe la viața publică, conservatorii sunt adepții „teoriei elitelor”. Fiind păstrători ai tradiției, având venituri sigure⁸ – se presupunea, deci, că nu erau supuși corupției – aveau dreptul dat de istorie de a fi singurii participanți la viața publică.

„Națiunea – spunea P.P. Carp – suntem noi, reprezentanții ei, iar nu acele mase strânse pe ulițe, care au fost silite să rămâie mai prejos de ceea ce reprezintă omenirea în adevărata ei mărire.”⁹

Prin urmare – scria și Titu Maiorescu – numai cei capabili trebuiau „însărcinați cu misiunile statului”¹⁰; ei erau meniți să conducă și pentru aceasta nu aveau nevoie de mase¹¹. O lărgire a

¹ N. Filipescu, *Discurs în A.D.*, 12 mai 1893, în *Discursuri politice*, I, p. 23; v. și *Istoria Parlamentului...*, p. 285; Em.N. Lahovary, *Liberalii și chestia agrară...*, p. 10.

² P.P. Carp, *Discurs în A.D.*, 10 martie 1907, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 342.

³ *Programul Partidului conservator*, București, 1913, p. 6-9; v. și Gh.Gr. Cantacuzino, *Discurs rostit în ședința Camerei*, 12 dec. 1913, p. 20-23.

⁴ *Programul Partidului conservator*, București, 1913, p. 6 și urm.

⁵ *Memoriul Sindicatelor Agricole*, în „Epoca”, XX, nr. 19/20 ian. 1914.

⁶ A.I.C., Fond Spiru Haret, ds. 12, f. 26.

⁷ *Memoriul Sindicatelor...*

⁸ C. Gane, *op. cit.*, I, p. 156.

⁹ *Ibidem*, I, p. 186; v. și vol. II, p. 169, 326; v. și A.I.C., Fond P.P. Carp, ds. 130^{bis}, f. 1; după cum nota I. Bulei, P.P. Carp, ca și lordul Salisbury, „nu se socotea responsabil față de oameni, ci responsabil pentru ei” (I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, București, 1986, p. 257).

¹⁰ Titu Maiorescu, *Precedente constituționale și partide politice*, București, 1887, p. 29.

¹¹ v. D. Drăghicescu, *Titu Maiorescu. Schiță de biografie psiho-sociologică*, București, 1940, p. 62; N. Filipescu, *Opinii de răspândit...*, p. 37; I.G. Duca, *Amintiri politice*, I, p. 58.

drepturilor politice nu era necesară și ar fi putut deveni primejdioasă; ca urmare, s-au opus modificării Constituției la 1884. Fiind de acord, totuși, cu necesitatea perfecționării sistemului politic, ei cereau depolitizarea administrației; o făceau mai ales când erau în opoziție¹, dar foloseau din plin mijloacele înfierate când veneau la putere². Din acest punct de vedere, nu difereau cu nimic față de liberali. Ideea introducerii votului universal era respinsă ca fiind nepotrivită și nefolositoare³. Motivația conservatorilor pentru această atitudine era cât se poate de clară: drepturile politice impuneau drepturi social-economice, iar acestea ar fi periclitat proprietatea asupra pământului, care era „sfântă”. În acest sens, sugestive sunt opiniile exprimate după anunțarea reformelor de către liberali și apoi cu prilejul alegerilor pentru Constituantă. Manifestul electoral din 1914 cerea alegătorilor să nu voteze reforma întrucât prin aceasta se sugrumau singuri, cei 50 000 de cetățeni din colegiile I și II urmând a fi copleșiți de cei 600 000 alegători „alcătuind cu toții un popor de calici, fără putere politică, fără putere materială, fără ideal”⁴. Colegiul unic, în conformitate cu întreaga doctrină conservatoare, era privit ca o reformă artificială, „care n-a intrat niciodată în simțul, nici în conștiința maselor populare românești”⁵, care nu avea nici o bază legală⁶, fiind o reformă primejdioasă pentru țară⁷, nimicind viața politică prin „decapitarea inteligenței”, acordarea puterii maselor inconștiente, prin pierderea independenței corpului electoral⁸. Soluția era dezvoltarea pe cale evolutivă, urmând ca odată cu ridicarea nivelului cultural și politic al țării, să se îmbunătățească administrația, să se treacă și la o reformare a sistemului electoral⁹.

O astfel de atitudine demonstra, încă o dată, că posibilitățile conservatorilor de a face concesii se încheiaseră; ritmul impus de liberali – sub presiunea necesităților societății – nu mai permitea partidului conservator adaptarea; rezistența îndârjită a grăbit eliminarea lui de pe scena politică.

Ca și liberalii, conservatorii, definindu-și propria doctrină, subliniau elementele de *demarcație* față de doctrina liberală, ale cărei principii le combăteau cu vehemență. Demarcația se datora – după cum aprecia C. Dissescu, într-o conferință susținută la 8 ianuarie 1884 – ideilor diferite asupra organizării sociale¹⁰. Și Titu Maiorescu localiza opoziția între cele două doctrine în „deosebirea mijloacelor ce vor să le întrebuințeze pentru realizarea acelui progres în toată puterea lui”¹¹.

N. Filipescu și P.P. Carp s-au preocupat îndeaproape de această problemă. Primul considera că, deși partidele politice au o optică diferită asupra evoluției societății, care decurge din poziția pe care o luaseră față de influența occidentală¹², datorită stadiului de

¹ P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 74; v. și C. Gane, *op. cit.*, II, p. 301.

² C. Gane, *op. cit.*, II, p. 411.

³ Astfel, spre exemplu, Al. Lahovari declara în Adunarea Deputaților, la 5 dec. 1890, că țara nu era atât de înaintată, de cultă, pentru a se face o astfel de „periculoasă încercare” (Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, II, p. 413), iar Lascăr Catargiu aprecia că „a vorbi de sufragiul universal în țara noastră este a ne face ridicoli” („Timpul”, nr. 192 și 201 din 1/13 și 12/24 sept. 1893, apud I. Bulei, *op. cit.*, p. 114).

⁴ *Partidul conservator. Către alegătorii Colegiilor I și II*, p. 11.

⁵ I.C. Grădișteanu, *Discurs în Senat*, 18 iunie 1914, în *D.S., Constituantă*, 1914/1915, 1915/1916, p. 76.

⁶ C. Argetoianu, *Discurs în Senat*, 18 iunie 1914, în *D.S., Constituantă...*, p. 83.

⁷ I.N. Lahovari, *Discursul... rostit în ședințele Senatului de la 8, 10 și 24 martie asupra propunerii de revizuire*, București, 1914, p. 63 și urm.

⁸ Al. Marghiloman, *Discurs în Senat*, 19 iunie 1914, *D.S., Constituantă...*, p. 91; Idem, *Doctrina conservatoare și revizuirea*, p. 37-38; Gh.Gr. Cantacuzino, *Discurs rostit în ședința Camerei de la 12 dec. 1913...*, p. 48; N. Filipescu, *Revizuirea Constituției. Exproprierea și reforma electorală* (rostit în Senat, la 3 martie 1914), București, 1914, p. 29-32.

⁹ P.P. Carp, *Exproprierea mării proprietăți*, București, 1914, p. 53; I.N. Lahovari declara: „Colegiul unic va fi ideal, posibilitate peste 30-40 ani, dar poate să fie o primejdie în ziua de azi” (*Discursul... rostit în ședința Senatului*, 10 martie 1914, p. 82).

¹⁰ C. Dissescu, *Partidele într-un stat constituțional*, București, 1884, p. 281.

¹¹ Titu Maiorescu, *Precedente constituționale...*, p. 28.

¹² N. Filipescu, *Opinii de răspândit...*, p. 62.

dezvoltare a țării, ele trebuiau să colaboreze la opera de consolidare, realizată prin conservarea instituțiilor tradiționale. Disputa se reducea la „reformele practice de amănunt, care în general exclud ideile generale, ce prin ele singure pot diferenția partidele...”¹. Încă din primul său discurs parlamentar – susținut la 1 februarie 1868 – P.P. Carp diferenția pe liberali de conservatori prin raportarea lor la Constituție, primii urmărind lărgirea ei, ceilalți restrângerea sau cel mult menținerea în cadrul legiferat². Așa cum am subliniat, la 1881 P.P. Carp considera că „era veche” a luptelor constituționale între „vechea dreaptă” și „vechea stângă” era depășită, lupta de principii transferându-se pe tărâmul „organizațiunii sociale”, a legiferării și aplicării reformelor³; asta nu însemna că nu se menținea acea *deosebire radicală* (s.n.), eternă ca natura umană, care consta în rezececiunea mai grăbită sau mai cumpătată a transformărilor⁴.

Adeptii ai căii lente de dezvoltare a țării, a unui ritm moderat, care să evite tulburările și zguduirile sociale, conservatorii acuzau pe liberali de a fi îndreptat țara pe o cale greșită, revoluționară, de a fi adoptat reforme și măsuri care nu corespundeau realității. Liberalii au forțat procesul de modernizare, imitând Apusul dezvoltat, preluând „forme” de civilizație occidentală pe care le-au altoit pe un „fond” subdezvoltat, rezultând o societate de tip hibrid, care putea fi readusă pe calea cea bună, tradițională, doar de către conservatori. Această cunoscută teorie a „formelor fără fond” reprezenta pentru Partidul conservator o armă politică în disputa cu liberalii asupra direcțiilor, căilor și ritmului dezvoltării României moderne. P.P. Carp sintetiza astfel această teorie:

„Când România, cam virgină de orice cultură – declara liderul conservator în Adunarea Deputaților, la 28 septembrie 1879, cu prilejul discutării articolului 7 din Constituție – s-a găsit deodată față cu civilizațiunea occidentală, era firesc să nu înțeleagă întregul mecanism și întregul mers al acestei civilizațiuni; era firesc, ca de multe ori să confunde cauza cu efectul și să creadă că imitarea în mod superficial, luând pur și simplu formele care le-a luat civilizațiunea occidentului, noi avem să ajungem la același rezultat la care a ajuns Europa...”⁵

Dezacordul dintre „forme” și „fond” avusese ca efect o ruptură între trecut și prezent, care reprezenta – aprecia C. Argetoianu – „marca fundamentală a vieții noastre sociale și politice”⁶. În acest context, conservatorii aveau misiunea de a temporiza ritmul impus de liberali, de a reduce decalajul dintre „forme” și „fond”, prin exercitarea unui control asupra transunerii în practică a reformelor⁷.

Denaturarea realității, exagerările determinate de interesele de partid și de clasă sunt evidente. În dezvoltarea României moderne, datorită ritmului impus de necesități, au apărut în mod firesc contradicții și discrepanțe. Însă acestea nu reprezentau o incompatibilitate între „forme” și „fond”, ci o manifestare normală pentru o societate aflată în plin proces de modernizare, care păstra încă destule componente ale vechiului, care nu avea o burghezie puternică, care avea de înfruntat presiunile economice și politice ale marilor puteri; era o societate în care nu se putea realiza un echilibru permanent între cerințe și posibilități. Nu este vorba, deci, de o imitare, de o preluare a unor „forme”, care nu corespundeau unor necesități interne; de fapt, ce se putea imita? Anglia, Franța, Germania, care se aflau în cu totul alt stadiu de dezvoltare, sau Rusia, care avea probleme și mai grave? În mod normal, țara parcurgea etape pe care le cunoscuseră toate țările capitaliste; după cucerirea independenței devenise imperioasă necesitatea consolidării economice și politice, fapt care a impus un ritm

¹ Idem, *Partidele politice. 5 articole apărute în „Timpul”*, București, 1890, p. 9.

² C. Gane, *op. cit.*, I, p. 143.

³ *Ibidem*, I, p. 25; v. și II, p. 7-11, 25-31, 193-197; P.P. Carp, *Era nouă...*, p. 86-87, 113-118.

⁴ P.P. Carp, *Discurs în A.D.*, 2 dec. 1888, în *D.A.D.*, 1888/1889, p. 214.

⁵ Idem, *Era nouă...*, p. 21; v. și P.P. Carp, *Discurs în A.D.*, 3 febr. 1893, în C. Gane, *op. cit.*, II, p. 43.

⁶ C. Argetoianu, *1907-1912-1914. Conferință ținută la Cercul de studii al Partidului conservator*, 27 nov. 1914, București, 1915, p. 6.

⁷ N. Filipescu, *Discursuri politice...*, II, p. 29; Idem, *Către un nou ideal...*, p. 2, 161.

mai rapid de dezvoltare. Numai astfel era posibilă crearea premiselor pentru împlinirea idealului național, obiectivul suprem al dezvoltării României în această perioadă istorică.

*

Din prezentarea elementelor definitorii ale celor două doctrine, din punerea lor „față în față“ a ieșit în evidență locul și rolul pe care îl aveau în frontul ideologic al epocii. Având mereu în atenție un complex de factori politico-economici, interni și externi, analiza evidențiază că P.N.L. era mult mai aproape de necesitățile reale ale societății și, prin urmare, a avut un rol important, determinant, în stabilirea strategiei dezvoltării țării. Conservatorii, deși de acord cu procesul de modernizare, urmăreau realizarea acestuia în conformitate cu propria lor concepție asupra evoluției societății, care presupunea un ritm lent, fără a fi schimbat echilibrul de forțe din stat. Obligați mereu să facă concesii, conservatorii vor reuși să reziste până în momentul în care ritmul dezvoltării societății va depăși posibilitățile lor de adaptare.

Pornind de la conținutul doctrinelor politice, ca și de la activitatea politică, se poate aprecia că ambele partide politice de guvernământ erau de acord cu dezvoltarea țării, cu modernizarea. P.N.L. a acționat pentru dezvoltarea industriei, pentru afirmarea elementului național, pentru consolidarea independenței economice a țării – condiție a unei adevărate independențe politice. De cealaltă parte, conservatorii concepeau modernizarea ca pe un proces lent, care să nu afecteze structurile de bază, să nu le pericliteze pozițiile economice și politice. Ori de câte ori s-a pus problema unor transformări care amenințau echilibrul de forțe politico-economice, moșierimea și partidul său s-au opus cu înverșunare; poziția lui P.P. Carp în istorica ședință a Parlamentului, din martie 1907, opoziția Partidului conservator cu prilejul anunțării și dezbaterii reformelor în anii 1913-1914 o demonstrează cu prisosință. Se poate aprecia că *(co)participarea* – în limitele în care s-a realizat – *la acțiunea de modernizare a fost impusă*, fiind o încercare de adaptare la noile necesități ale unei societăți în plin efort de dezvoltare. Și activitatea legislativă a Partidului conservator demonstrează urmărirea cu maximă atenție a intereselor moșierimii; măsurile luate în lumea satelor, atitudinea față de capitalul străin, politica vamală sunt exemple edificatoare.

Prin urmare, *strategia dezvoltării țării pe calea capitalistă a fost influențată hotărâtor de către burghezie și partidul său politic. Construcția în sens modern s-a realizat într-o stare permanentă de confruntare*. Menținerea unor legi votate de liberali, după venirea la guvernare a conservatorilor, semnifică nu atât acordul cu prevederile acestora, cât mai ales imposibilitatea de a le schimba, ele corespunzând unor necesități ale dezvoltării societății; de asemenea, legile adoptate de către conservatori, deși poartă evident pecetea doctrinei conservatoare, a intereselor moșierimii, se înscriu în același sens, general, al dezvoltării țării, cel capitalist.

Raportul dintre cele două clase și partide a evoluat lent, dar consecvent, în favoarea burgheziei și a Partidului Național-Liberal care, odată cu întărirea pozițiilor sale economice și politice, odată cu evoluția raportului de forțe din cadrul P.N.L. în favoarea aripii de stânga, va forța realizarea noilor reforme. Anunțarea acestora în septembrie 1913 finaliza o confruntare care se desfășura de peste trei decenii; faptul că în anul 1914 s-a convocat Constituanta, pentru a dezbate și adopta noile reforme, semnifică o victorie a liberalilor. Dispariția Partidului conservator după război nu a fost doar urmarea transformărilor de după Marea Unire, ci și rezultatul evoluției sale la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.

Acest raport specific de forțe politice, între burghezie și moșierime, între Partidul Național-Liberal și Partidul conservator, a generat un mecanism politic de exercitare a puterii, caracterizat prin *alternarea la guvernare în condițiile confruntării*. Și trebuie menționat că, în afara factorilor social-economici și politici amintiți, în funcționarea acestui mecanism un rol important a jucat și factorul executiv, căci acest mecanism asigura, odată cu stabilitatea internă și pe cea a instituției monarhice.

Prin urmare, *alternarea la guvernare în condițiile confruntării* reprezenta o formă de funcționare a mecanismului politic (întâlnită și în multe alte țări), consecință a unui întreg complex de factori social-economici și politici și *nicidecum expresia unei identități de opțiuni politice*, a unui pact, a unei înțelegeri între cele două partide. Situația pe poziția comună de clase dominante nu a determinat și alianța politică. Nu se poate accepta formula de „rotativă guvernamentală“, înțeleasă ca rezultat al unui compromis între cele două partide politice. Oamenii politici liberali și conservatori nu concepeau o astfel de înțelegere, iar întreaga viață politică demonstrează (practic, toate schimbările de guvern s-au realizat în condiții de confruntare; unele înțelegeri de moment – precum cea de la 1907 –, dictate de conjuncturi politice interne sau externe, nu justifică desprinderea unei aprecieri generale privind „compromisul“ între cele două partide), că o astfel de „rotativă“ nu a funcționat. *Eliminarea expresiei de „rotativă guvernamentală“* ni se pare, de aceea, necesară, întrucât este legată de ideea de alianță a burgheziei și moșierimii, a Partidului Național-Liberal și Partidului conservator, viziune care afectează înțelegerea corectă a coordonatelor și strategiei evoluției istorice în perioada menționată.

PROGRAME POLITICE

Programul Partidului Național-Liberal

(Iași, 8/20 Novembre 1892)

Amare și crude au fost suferințele românilor, lângă epoca degradării naționale – timpul Fanarioților și al invasiunilor. Aservirea neamului și desființarea Statului au fost aproape doi secolii la ordinea zilei.

În acest timp de grea încercare, străini venetici răpise puterile statului, iar poporul gemea în robie și umilire. Cei puternici, formând o oligarhie privilegiată, sau nu aveau nici un legământ cu națunea, sau pentru a trăi o viață ticnită se desbrăcau de datoriile lor către patrie. (...)

În fața celor puternici sta însă în picioare poporul român, pacinic, îndelung răbdător, mult ertător, dar neamestecat cu cei străini și înstrănați de dânsul. El nu se învețase a da ascultare intereselor momentane și pofteilor personale și a nesocoti nevoile și tendințele națiunii și ale statului. El își aducea aminte și de originea și de misiunea sa. El simția viu, că destinele sale nu erau legate de obiceiurile bizantine și de corupțiunea fanariotă, ci de năzuințele lumii culte. La întâia suflare a ideilor liberale, care puse în mișcare Europa, poporul român se redeșteptă „din adâncă-i letargie“, precum zice poetul Alecsandri, pentru a redeveni la gurile Dunării – reprezentantul și sentinela civilizațiunii apusene.

Întâia sguduitură ce primi clasa privilegiaților îi fu dată de un fiu al poporului, de un Oltean neînsemnat și necunoscut. Domnul Tudor făcu de licări pentru întâiași dată, după timp îndelungat, o rază de lumină și de căldură asupra statului român. (...)

Pe mormântul lui Tudor se ridicară între 1830 și 1840 o legiune de eroi, bărbați plini de suflet înalt, de entusiasm fără prihană, de devotament fără margini. În mijlocul apăsării din lăuntru și din afară, ei au înfipt, în vederea tuturor, spre spaima și uimirea privilegiaților, drapelul pe care sta scris – libertatea poporului și independența națiunii. (...)

Cetatea privilegiaților fu apărată pas cu pas. Încetul cu încetul zidurile ei fură dărâmate. Finalmente însăși cetatea fu spulberată.

Aceasta este originea Partidului Național-Liberal.

Programe politice – partidul național-liberal le-a formulat în România pentru întâiași dată. Pentru dânsel el a luptat zecimi de ani, până le-a îndeplinit, până le-a întrecut atât în cestiunile interne cât și în acele privitoare la pozițiunea politică a statului. Pe dânsel le-a combătut clasa privilegiată neconținut, de la prima lor aparițiune, declarându-le de utopice, de anarchice, de răsturnătoare ordinii sociale.

Programele de la 1848, 1856 și 1866, ca și faptele isvorâte din ele, stau mărturii vii și necontestabile. (...)

Clasa privilegiată nu a putut ținea pept cu ideile și năzuințele moderne, cu ideile democratice și naționale, și nu s-a acomodat lor decât momentan, pentru a se ridica în contra lor mai cu înverșunare la moment propice. A falsifica mai întâiu libertățile publice, a le restrânge și a le suprima mai în urmă: aceasta a fost ținta privilegiaților, din ziua în care ei au trebuit să plece capul dinaintea suveranității poporului. (...)

Vechii privilegiați, botezându-se ca conservatori, se trudesesc să ajungă pe o altă cale la scopul lor final. Ei nu s-au bucurat nici odată că puteri noue și vii eșiau, prin regimul de libertate, din poporul cel nestruciat și sănătos. Ei nu simțeau că, numai cu ajutorul și munca acestor forțe, statul român se putea regenera și desvolta. Ei vedeau cu spaimă, că priceperea intereselor țării pătrunde tot mai adânc în păturile sociale. (...)

Fiecare își aduce aminte în ce împrejurări partidul național-liberal fu chemat la putere în 1876. Conservatorii, după cinci ani de guvernare nemernică, care revoltase conștiința de sine a țării, nu mai erau în stare a merge înainte. Eram în ajunul unui mare războiu, care atingea

însăși existența României, și ei se retrăgeau fără a pricepe ce era de făcut, lăsând finanțele încurcate, țeara înfundată în grele datorii și creditul statului ruinat. (...)

A trebuit să fie chemat partidul național-liberal la putere, pentru ca focul sacru al devotamentului către patrie să cuprindă întreaga națiune și să-i dea energia, puterea și încrederea de a face acele mari sacrificii morale și materiale, fără de care nici un popor nu-și poate întemeia viitorul. (...)

Partidul național-liberal nu numai că a făcut de a eșit România victorioasă din războiu, ci a creat regatului acea situațiune prin care l-a înălțat la o pozițiune europeană. Atunci s-a pus pe capul primului Rege al României coroana de oțel, semnul neperitor al gloriei străbune, al gloriei prezente, al gloriei viitoare. Atunci s-a așezat pe temelii puternice rostul regatului român de Ioan Brătianu, nemuritorul fiu al națiunii reînviată. Atunci s-a format în țară și afară din țară convingerea, că statul român de la Dunărea-de-jos e o forță și că acea forță e necesară echilibrului politic al Europei. (...)

Când aruncăm o privire la dezvoltarea internă, ea este toată și întregă fapta partidului național-liberal. Conservatorii cu clientela lor nu au avut în această dezvoltare altă acțiune, decât de a împedeca reformele și consecințele lor. (..)

Emanciparea economică a țării, pe al cui program a stat ea mai întâi, pe al cui program a rămas ea, și cine a lucrat mai cu vigoare pentru ca ea să devie reală?

Cine a făcut legi pentru protecțiunea industriei naționale și cine a aplicat acele legi cu eficacitate? Întreposele de cereale și târgurile de vite, cine le-a creat? Comerțul, cine începuse a-l regula? Cine a înființat concursurile și comițiile agricole, astăzi desființate? Cine a înfrânat abusul comerțului ambulant?

Cine a făcut ca armata să fie pusă în stare de a lua o parte activă și însemnată în războiu, de nu iarăși partidul național-liberal? (...)

Regimul vechilor privilegiați, ca și regimul actualilor conservatori, e caracterizat prin un sistem de opresiuni și de espediente, a căror sorginte erau și sunt – interesul personal – neîncrederea în puterile vitale ale națiunii. (...)

Partidul național-liberal în jumătate de secol a isbutit a spulbera toată clădirea umilitoare și apăsătoare a privilegiaților, înălțând o clădire nouă, care este opera proprie a poporului românesc. (...)

Țara cere astăzi, mai mult încă de cât la 1875, ca guvernul constituțional să nu mai fie – un mijloc de falsificare și de suprimare a legilor, un mijloc de corupere a consecințelor și a tuturor instituțiilor țării. Țara cere ca guvernul constituțional să fie un adevăr și să se desvolte cu sinceritate. Țara cere ca să se închidă odată pentru totdeauna porțile reacțiunii, pentru ca națiunea să poată din nou, nebântuită și nefrământată de nimeni, să pășească mai departe pe calea ce ea însăși și-a tras-o și pe care i-o indică geniul său. (...)

Mari perderi a suferit națiunea în ultimii ani, când moartea a secerat rând pe rând pe cei mai iluștri, pe cei mai încercați bărbați ai poporului – pe frații Golești și pe Rosetti mai întâi, pe Alecsandri și pe Kogălniceanu în urmă, în fine pe frații Brătieni.

Dar mare e capitalul moral și material, pe care ni l-au lăsat acești patrioți în urma lor. Am intrat în această glorioasă moștenire cu conștiința bine încheată că avem datoria de a o apăra, de a o asigura, de a face ca ea să producă și în viitor roade binefăcătoare.

Pe urma marilor bărbați, cari au fundat regatul român, avem să mergem și noi înainte, și precum ei nu s-au desmințit în tot cursul vieții lor, nici noi nu ne vom desminți.

Pășim înainte pe calea deschisă de ei – în amintirea sacrificiilor făcute de dânșii și a victoriilor obținute.

Vom lupta deci – pentru întărirea și dezvoltarea libertăților publice, a ideilor democratice și a independenței naționale. În fiecare zi, în fiecare oră, aceste mari idei vor lumina pașii noștri. Pe baza principiilor liberale, democratice și naționale vom deslega, și în viitor, toate cestiunile, cari vor veni rând pe rând la ordinea zilei.

* * *

Întâia cestiune de rezolvit în mod definitiv este – **Domnia Legilor**.

Țara a fost totdeauna setoasă de Domnirea Legilor pentru a se pune un capăt Regimului Bunului Plac al foștilor privilegiați și al actualilor conservatori. (...)

Libertatea Alegerilor este, dimpreună cu aceea a **Domniei Legilor**, cestiunea care reclamă toată sollicitudinea noastră.

În privirea baselor electorale ale sistemului nostru reprezentativ, Sufragiul universal cu reprezentațiunea proporțională este idealul partidului național-liberal. Către dânsul ne vom îndruma și vom tinde a-l realiza prin reforme treptate, răspândind tot mai mult în toate păturile sociale luminile unei instrucțiuni solide și sănătoase.

Dar până vom pune în lucrare această binefăcătoare, care singură este în stare a întări conștiința națiunii despre afacerile ei, vom lupta din toate puterile pentru ca respectul și Domnia Legilor să-și facă începutul în aplicarea onestă și conștiințioasă a Legei Electorale. (...)

Vom fi conduși în această privire de îndoita preocupare: – de a restrânge cât mai mult acțiunea autorităților administrative, și – de a lărgi sfera atributelor judecătorești. (...)

Cestiunea țărănească reclamă la rândul ei atențiunea noastră cea mai neadormită.

S-a zis – că țăranul este talpa casei, adică fundamentul pe care se ridică edificiul național al statului. Existența, siguranța și viitorul acestuia depind în mod hotărâtor de buna stare a țăranimii. Partidul național-liberal va continua deci opera începută de dânsul – a îmbunătățirii și a întăririi condițiunilor de bun traiu al țăranului – ca fiecare țăran să aibă în deplina sa proprietate o bucată de pământ cultivabil, pentru ca să-și asigure o pozițiune materială independentă și să se ridice economic și moral. Când fiecare țăran va fi proprietar, orice încercare de cotropire a regatului se va sdrobi de rezistența inimoasă și devotată a sute de mii de patrioți.

De aceea legea vânzării de pământuri la țărani trebuie să fie și să rămâe o realitate. Ea trebuie să fie astfel chibzuită, ca să nu devie ilusorie, apăsătoare și ruinătoare pentru țăran.

Partidul național-liberal voește mai departe, ca să înceteze în România cu desăvârșire robia materială și morală a țăranului. (...)

El voeste ca învoielile agricole să aibă la basă echitatea cea mai perfectă, pentru că numai astfel se poate desvolta într-un stat viața pacinică și bunul traiu al tuturor cetățenilor.

Partidul național-liberal va propune, spre acest sfârșit, următoarele măsuri:

1. Fiecare țăran, care nu posedă în a sa deplină și reală proprietate un lot de pământ cultivabil de cinci hectare, este îndreptățit a reclama pe domeniile statului un lot de această întindere. Acest drept îl vor avea și învățătorii rurali, mărginașii orașelor, precum și preoții și servitorii bisericești. Acest drept va mai putea fi reclamat de comunele rurale pentru o întindere ce se va fixa de lege.

2. Se vor crea instituțiuni naționale, cari vor avea de scop:

a) a înlesni cumpărarea de proprietăți particulare cu bună învoială sau la licitație publică prin emiterea de Bonuri funciare, garantate de stat și plătitoare prin amortisare cu lung termin. (...)

3. Legea învoielilor agricole va avea de țintă:

– a esclude din transacțiunile dintre proprietari și muncitorii de pământ o exploatare usurară a acestora;

– a împiedeca exploatarea muncitorilor de pământ prin intermediari și precupeți;

– a stabili în aceste transacțiuni cea mai perfectă echitate între valoarea productivă a pământului și prețul muncii, prin mijlocirea unei bune înțelegeri între părți și a asociațiunilor agricole, cari le vor călăuzi și lumina.

Strâns legată de cestiunea țărănească este – aceea a **Bisericei și a Învățământului Public**.

Independența Bisericei române este opera partidului național-liberal. (...)

Desvoltarea Învățământului Public în România și-a luat un avânt tot prin lucrarea partidului național-liberal.

Două treimi din școalele primare, rurale și urbane, cele mai multe gimnasii și licee clasice și reale, școale secundare de fete și școale comerciale, școale normale de diferite trepte, Școala de Poduri și Șosele, cele două Univerități cu institutele legate de dânsule: toate aceste sunt creațiuni ale partidului național-liberal. Sub impulsivnea dată de dânsul au propășit Academia și Museele naționale și s-a realizat hotărârea de a se clădi localuri școlare pentru toate gradele de învățământ. (...)

Un interes superior reclamă dar, ca statul să dea mijloacele necesare, pentru ca mai ales biserica sătească și școala rurală să poată subsista, pentru ca preotul și învățătorul să-și vadă traiul lor pus la adăpost de orice grijă, spre a-și consacra timpul și munca întru îndeplinirea cu sfințenie a marelor misiuni. (...)

De aceea partidul național-liberal va lucra pentru realizarea următoarelor reforme:

1. Clădirea cât mai neîntârziată a tuturor localurilor școlare – începând cu școalele primare rurale și urbane și sfârșind cu Universitățile și institutele de cultură ce se țin de dânsule.

2. Înzestrarea acestor școale cu materialul didactic necesar.

3. Organizarea întregului învățământ de toate gradele astfel, ca toate nevoile poporului și toate chemările cetățenilor în orice direcțiune a culturii să fie îndeplinite.

4. Egalizarea materiilor de învățământ în școalele primare rurale și urbane.

5. Pregătirea unui corp didactic, care să asigure națiunii o instrucție și o educațiune la înălțimea situațiunii ocupate astăzi de Regat.

6. Asigurarea pozițiunii corpului didactic de toate gradele.

7. Așezămintele școlare ale Bisericii să aibă de țintă a crea un centru de cultură și de viață religioasă, care să respândească lumina sa binefăcătoare asupra României și a întregului Orient.

8. Venitul pământurilor cari aparțin comunelor rurale, precum și venitul provenind din dreptul de a închiria cârciumele comunelor rurale, vor servi pentru a întâmpina retribuțiunile preoților și ale servitorilor bisericesci, precum și cheltuielile de întreținere și de material ale bisericilor și ale școalelor din sate.

*

O cestiune vitală pentru națiune este – **cestiunea Armatei**. (...)

De aceea partidul național-liberal va stăru:

1. Ca administrațiunea ministerului de Răsboiu să fie despărțită de Comandamentul militar.

2. Ca legea pozițiunii oficerilor, desființată de conservatori, să fie reînființată și completată cu măsuri, cari să garanteze pozițiunile oficerilor și ale serviciului, puindu-le la adăpostul arbitrarului și la adăpostul intereselor particulare sau de partid.

3. Codul de justiție militară să fie supus unei revisiuni, pentru a se lăsa în competența tribunalelor militare numai crimele și delicturile curat militare.

*

Cestiunea Finanțelor și a Politicii economice este de o mare importanță pentru asigurarea viitorului patriei. (...)

Partidul național-liberal va lucra deci pentru:

1. Înfrânarea cheltuielilor statului.
2. Întrebunțarea escedentelor bugetare la mărirea amortisării anuale a datoriri publice.
3. Desființarea cu desăvârșire a impozitului personal.
4. Protecțiunea Agriculturii, Comerciului și Industriei pe baza principiilor stabilite de partidul național-liberal.

*

Cestiunea Justiției este astăzi mai mult decât ori când la ordinea zilei.

În trecut, sub regimul privilegiatilor, magistratura era o unealtă nu numai a regimului, ci a interesului nesățios. Nu a fost ușor de a eși din această situațiune. De când s-a încăerat lupta între privilegiați și conservatori, de o parte și partidul național-liberal de alta, una din cerințele cele mai accentuate ale acestuia a fost – neatârarea cea mai completă a magistraturei, pentru ca justițiabilii să afle în ea o nepărtinire reală și necontestată. (...)

*

O cestiune care preocupă întreaga țară este – **cestiunea descentralisării administrative**.

Descentralisarea, înscrisă în Constituțiune ca unul din principiile fundamentale ale desvoltării statului român a devenit astăzi și prin legi și prin practica guvernamentală o literă moartă. Națiunea de zecimi de ani cere ca vieța comunală și județeană să fie și să rămâe la noi, cum este în toate țările civilisate, temelia regimului reprezentativ, sorgintea activității cetățenilor în afacerile publice, mijlocul cel mai eficace al îmbunătățirii tuturor ramurilor administrațiunii. (...)

Vom stărui deci cu insistență asupra următoarelor reforme:

1. Comuna și județul vor avea plenitudinea atribuțiunilor administrative locale.
2. Dreptul de intervenire și de control al statului în cestiunile cari leagă comuna și județul de interesele generale se va regula prin lege.
3. Validarea alegerilor comunale și județene va fi deferită justiției.

Primarii cu ajutoarele lor, președinții și membrii Comitetului permanent, se vor alege de consiliile respective.

Disolvarea consiliilor comunale și județene și revocarea Primarilor și ajutoarelor lor, a președinților și membrilor Comitetelor permanente, se va face prin decisiunea puterii judecătorești.

4. Sub-prefecții se vor desființa.

5. O lege va regula stabilitatea funcționarilor statului, județului, comunei și a stabilimentelor publice, pentru ca arbitrariul să fie înlăturat de la numirea, ca și de la destituirea și suspendarea lor, și să fie înlocuit prin dispozițiuni cari să garanteze o numire și o înaintare regulate și o suspendare, pedepsire sau hotărâre judecătorească.

6. Se vor lua măsurile cele mai eficace pentru a opri invasiunea în România a elementului evreesc, invasiune pe care o considerăm ca un pericol național.

*

În cestiunea **Politiceii externe** – voim să se urmeze cu sinceritate politica tradițională a partidului național-liberal, care a dat în scurt timp Regatului român o pozițiune tare și respectată.

Voim ca România să fie și să rămâe – un stat independent în toată puterea cuvântului – un focar de cultură și de civilisațiune, – un centru de aspirațiuni sănătoase – un factor necesar

al menținerii păcii europene – o putere bine organizată militarăște pentru a apăra națiunea ori-și-când și de ori-și-unde va fi atacată.

Să se scrie, că nu voim a turbura pacea nimeni, dar că suntem deciziși a ne-o apăra pe a noastră.

*

O cestiune, în fine, asupra căreia partidul național-liberal și-a îndreptat totdeauna privirile și activitatea sa a fost – **Desvoltarea orașelor țării.**

Sub impulsuinea dată de el, toate orașele României, începând cu capitala, au căpătat un aspect cu totul nou.

Orașul însă, căruia regatul datoresce o solitudinea deosebită este Iașii, vechea capitală a Moldovei, căreia cu drept cuvânt i s-a dat numele de – Leagănul Unirii. (...)

Pe această cale pășind înainte, partidul național-liberal va stăruie în următoarele puncte:

1. Universitatea din Iași să devie un institut de cultură națională de prima ordine.
2. Legea din 1881 pentru înființarea de dockuri și întreprinderi în Iași să se eșecute în cel mai scurt timp.
3. Statul va veni în ajutorul Iașilor pentru alimentarea acestui oraș cu apă.
4. Facultatea de Teologie a regatului, Scaunul Primatului României și Sinodul sfintei Biserici ortodoxe române vor fi așezate în Iași.

(Programul Partidului Național-Liberal din 1892 și Discursurile președintelui consiliului de miniștri D.A. Sturdza din 1895, București, 1896 – în Hurezeanu, D., Sbârna, Gh., Partide și curente politice în România. 1821-1918. Programe și orientări ideologice, București, 2000, p. 149-157)

P.P. Carp: *Era nouă*

(Discurs rostit în Cameră la 30 martie 1881)

(...) Or-cum vom aprecia, d-lor, nu putem contesta cum că la noi era cu 30 de ani înapoi o situațiune astfel încât numai un soi de cetățeni aveau apanajul exclusiv al înrâuririi politice. Puteți, de altfel, să dați denumirea care o voiți; faptul e constant și nimeni nu-l poate tăgădui. Lucrul acesta poate să aibă el părțile lui bune și părțile lui rele; dar eu susțin că în mod franc desvelirea într-un Stat nu se face decât atunci când reacțiunea în contra acestei stări de lucruri nu e rezultatul înrâuririlor politice a unui singur om, ci rezultatul muncii generale a unei societăți întregi. Ei bine, nu se poate tăgădui că rezultatele la cari am ajuns noi nu sunt rezultate ale muncii generale a societății noastre, ci numai rezultatele succesului câtorva oameni. Care e răul ce isvorăște din această împrejurare? Răul știți care e? Este că noile elemente sunt în genere elemente bugetare, și că noua democrație este o democrație bugetară, iar nu o democrație a muncii; pentru că atunci când înrâurirea politică numai a unor oameni produce această mare revoluțiune socială, se naște totdeauna acest fenomen pe care am avut onoarea a vi-l semnala. Fie însă cum va fi, eu cred că un om serios nu poate contesta faptul. Cred că un om serios trebuie să zică că democratizarea statului român, fie ea făcută pe calea cea bună, fie pe calea cea rea, este azi un ce îndeplinit, pe care trebuie să-l recunoaștem, dar pe care trebuie însă să-l regulăm. Și aci naște întrebarea odată ce am ajuns la democratizarea Statului român, care e organizarea socială ce voim noi să dăm acestei societăți și acestui Stat? Voim noi să procedăm, cum am procedat, cam ca până acum? Voim noi ca tribunalul să

succedeze tribunului și succesul efemer succesului efemer? Voim noi să provocăm, cum a zis un ilustru om de Stat, – tot mereu avenirea noilor pături sociale? Or, odată ce am ajuns la rezultatele obținute, voim noi să căutăm a regula această societate și a face de azi înainte ceea ce nu am putut face până acum, adică ca democrația să devie cel puțin de astăzi înainte produsul unei munci serioase, și ca pozițiunea ce are fiecare în statul român să nu o mai aibă din împrejurarea că s-a făcut clientul cutărui sau cutărui om politic, dar din împrejurarea că cu fruntea sus poate revendica, conform cu meritele și munca lui, pozițiunea lui, acesta e adevăratul democrat, și a-i produce cât de numeroși, trebuie să fie ținta unei bune organizațiuni sociale. (...)

Eu, deși am fost tratat de reacționar, cu toate că poate nici odată până astăzi nu am avut ocaziunea de a espune pe larg ce cred eu că este bine de făcut pentru o bună organizațiune socială la noi, vă declar franc, fără reclamă, că eu unul primesc democratizarea, dar ca rezultat al muncii, nu ca rezultat al înrâurilor politice pe tărâmul parlamentar. Ce este de făcut ca să ajungem la acest rezultat? Eu cred că mai înainte de toate trebuie a se pune oarecari greutăți, oarecari stavile, ușurinții cu care un om poate să parvină astăzi în statul român. Până astăzi am văzut în țara noastră oameni cari au ajuns departe, foarte departe, fără ca ei să justifice prin munca și capacitatea lor că merită pozițiunea pe care au dobândit-o. Pentru ce s-a produs aceasta? Pentru că noi, în setea noastră de democratizare, am deschis toate stăvilarele și am lăsat toate liber la dispozițiunea fiecărui ambițios.

Nu ne-am gândit că, dând drepturi tuturor trebuie să asigurăm și pe societate care muncește în contra acelor cari nu muncesc și cari nu au alt merit decât de a fi mai îndrăsneți în promisiuni pompoase ce fac poporului înșelat. Cerând însă munca, trebuie să avisăm și la mijloacele cari garantează acea muncă.

În această privire, trebuie să avem în vedere trei soiuri de clase: clasa țăranilor, clasa meseriașilor, în accețiunea largă a cuvântului, și clasa guvernanților. Ce este de făcut, pentru ca noi, mănținându-ne strict pe tărâmul Constituțiunei noastre liberale, – de care, o repet, nu admit a se atinge cineva, nici în sens restrictiv, nici în sens lărgitor, ce este de făcut pentru ca noi să asigurăm munca acestor diferite clase? Pentru țărani, eu sunt convins că noi, cari ne dăm aerul de a-i iubi atât de mult, în van venim aci cu petițiuni ca să le dăm mereu la pământuri, în van vom căuta a le acorda or ce soi de favoruri, dacă nu vom căuta ca favorurile pe cari le acordăm să fie permanente.

De nu vom face aceasta, ne vom găsi peste 30 de ani în o situațiune mai tristă decât astăzi, adică fără clasă de țărani proprietari și fără moșii ca să procedăm la o nouă împărțire. Voind să înlătur o asemenea adevărată nenorocire, am avut onoarea de a presinta o lege care garantează proprietatea mică în mâinele țăranului. Nu mă opun de a se face cât voiți de mulți țărani în țara aceasta și de a împărți toate moșiile Statului la țărani, însă cu o condițiune: ca, odată împărțite acele moșii, să mă asigurați că ele au să rămână pentru totdeauna în mânele țăranilor, căci altfel nu veți fi decât niște falși umanitari și niște risipitori ai averii statului, pentru că nu veți avea în stat niciodată o clasă țăărănească, în mâna căreia să fie asigurată proprietatea cea mică. (...)

De aceea, acum când împărțim moșiile statului la țărani, acum când am făcut legea rurală, eu am venit cu o lege care se află mai uitată în cartoanele Adunărei, dar care caută să asigure proprietatea țăranului. N-am pretențiunea a fi făcut ceva perfect, sunt lucruri cari pot fi susceptibile de modificare, sunt poate cuvinte cari vă șochează, d-v. nu aveți decât să le ștergeți și să puneți în locul lor altele mai bune; însă, ceea ce cer, cer ca să luați măsuri de asigurare pentru proprietatea cea mică în mâna țăranului.

Dar, aceasta nu este suficient, d-lor; v-am zis că nu trebuie să-l asigurați numai în contra celor tari, ci să-l asigurați și contra propriilor lor slăbiciuni, – și aci nu mă pun pe tărâmul liberului arbitru, nu mă pun pe tărâmul libertății absolute, căci aceasta nu este o idee de stat, și oricine vrea să organizeze într-un mod serios o stare socială, trebuie să se lase de asemenea

abstracțiuni filosofice; am adus o altă lege, legea cârciumilor, care apără pe țăran în contra propriilor lui slăbiciuni, și care caută să asigure și starea lui morală, după ce i-a asigurat cea materială. Cer asemenea, d-lor, o reformă a legii comunale rurale. (...)

Ei bine, noi comună rurală nu avem. D-v. ați creat comuna rurală și aci nu acuz nici un partid, căci toți au făcut tot așa, ați luat legile din străinătate, legi cari acolo erau făcute pentru niște organismuri puternice, în vreme ce noi avem niște organisme slabe, niște copii abia născuți ce nu pot crește decât încongiurați de întreaga noastră sollicitudine. D-v. ce ați făcut din comună rurală? Ați făcut din ea ultima instanță administrativă în Stat, și reclamați de la ea tot pentru Stat, și nu lăsați absolut nimic pentru ea. (...)

Nu voiesc aci să precizez, pentru că știu cât sunt de gingașe asemenea lucruri; asemenea reforme se fac numai chemând în ajutor experiența tuturor oamenilor din țara aceasta, și făcându-se o lege, care să se alipească în Moldova de deprinderile Moldovei și în Valachia de deprinderile Valachiei. Eu cred că dacă vom pune mâna la aceste reforme, vom face un ce bun și vom câștiga mai multe merite pentru clasa țărănească decât aceia cari nu se ocupă decât de prezentul lor fără a le asigura și viitorul, și făcând aceasta vom asigura un bine nu numai pentru țăran dar și pentru statul român, căci cu aceasta vom așeza baze sănătoase edificiului întreg.

Trec acum la clasa de meseriași. Întrucât privește aceasta, eu cred că noi am trebui să garantăm mai mult pe meseriași, eu cred că am trebui să le dăm facultatea de a se putea organiza în corporațiuni cari să le garanteze munca lor în țară și să împiedice concurența nelegală la care sunt astăzi expuși și care a produs fenomenele sociale de cari vă plângeți cu toții. (...)

Viu acum la clasele guvernante. Ce înțeleg eu prin clasele guvernante? Prin clasă guvernantă înțeleg pe acei oameni cari, prin meritele și instrucțiunea lor, au misiunea de a administra, de a apăra și de a face să crească rezultatele producțiunii unei societăți întregi. O parte din această clasă guvernantă este magistratura. În privința magistraturii, d-lor, ca să o sustrag de înrâuririle la cari este expusă astăzi, să o sustrag de la înrâuririle la cari poate fi expusă mâine, cer inamovibilitatea ei, căci numai astfel putem avea o magistratură scutită de înrâuririle politice și de fluctuațiunile de cari am vorbit adineaori. O țară în care averea omului, adică rezultatul muncii sale, atârnă de la politică, cea țară va fi în curând în prada anarhiei, sau în prada străinului.

O altă parte este reprezentată prin administrațiunea unei țări, și în această privință cer condițiuni de administrabilitate serioase, cari să mă asigure că omul care mă administrează are în adevăr acea experiență și acea știință ce-l pun în pozițiune de a înlesni iar nu de a nimici producțiunea unei țări din munca lui. (...)

În clasa guvernantă intră și aceia cari se dedau la instrucțiunea publică. În această privință legea noastră a instrucției publice garantează numai pe profesori, iar nu și pe școlari; și când ne întrebăm: școlarul este el pentru profesor, sau profesorul pentru școlar? avem aerul de a crede că școlarul este pentru profesor, iar nu profesorul pentru școlar. Știu că nu o zicem, dar afirm că o facem. S-a prezentat în această privință o lege de către d. Maiorescu. Ea a provocat o coalițiune teribilă tocmai din partea acelor cari aveau scris pe drapelul lor „instrucțiunea publică“, dar pentru cari instrucțiune nu însemna decât o bună pozițiune pentru profesori. Nu vă cer să readuceți d-v. acea lege, dar reclam o lege asemănătoare bazată pe principiile cari au dominat atunci și cari vor fi binefăcătoare pentru stat.

Odată ce vom face toate acestea, ca rezultată vom obține și altceva: vom obține poate și o reprezentațiune națională, care și ea face parte din clasa guvernantă, mai conformă poate cu adevăratele cerințe ale unui regim parlamentar. (...)

Aceasta, d-lor, este tărâmul pe care trebuie să ne punem în luptele noastre. Toate cestiunile de principii politice au fost rezolvate; lupta are să se facă pe tărâmul organizării sociale. Și când vă zicem deunăzi cum că dreapta cum este azi și stânga cum este azi, nu sunt

decât lucruri ale trecutului cari se pot mântui în prezent, dar cari nu vor mai exista în viitor, cred că am zis un adevăr pe care viitorul se va însărcina a-l demonstra.

Întru cât dar partidele de astăzi înainte trebuie să se reformeze, constituindu-se din nou pe tărâmul ideilor organizatoare, numească-se ele stângă sau dreaptă, eu voi fi alături cu acei ce vor proceda la reorganizarea noastră socială în sensul în care am avut onoarea a vorbi.

N-am avut pretențiune de a desfășura un întreg sistem; aceasta nu e rezultatul unui singur om și a unei singure zile. Am arătat însă direcțiunea ce trebuie să dăm reformelor noastre în spiritul în care ele trebuie să se facă.

(P.P. Carp, *Era nouă. Discursuri parlamentare*, București, 1888, p. 60-75 – în Hurezeanu, D., Sbârna, Gh., *Partide și curente politice în România. 1821-1918. Programe și orientări ideologice*, București, 2000, p. 221-225)

Programul de guvernare al Partidului Național-Liberal

(3 decembrie 1933)

Venit la cârma statului prin încrederea Coroanei și cu cea mai riguroasă respectare a normelor constituționale, noul guvern se înfățișează înaintea opiniei publice cu conștiința întreagă a răspunderilor ce și-a luat și cu hotărârea neclintită de a restabili situațiunea grea în care se zbugiumă țara.

România trebuie să-și găsească fără întârziere echilibrul unei activități normale în toate domeniile vieții naționale.

Acțiunea guvernului va fi călăuzită de programul pe care Partidul Național-Liberal l-a adus la cunoștința țării și de grija permanentă de a înlătura criza economică, criza financiară, criza politică și criza morală care zguduie astăzi viața statului.

Restabilirea ordinii

Guvernul este hotărât ca, în primul rând, să restabilească și să asigure ordinea în toate ramurile de activitate publică, ordine în administrație, ordine în finanțe, ordine în activitatea economică, ordine în toate manifestările vieții obștești și, mai presus de toate, ordine în spirite.

Pretutindeni ordinea și munca, jertfa și încrederea, disciplina și respectul de interesele permanente ale statului.

Aceasta este lozinca poruncitoare și mântuitoare a zilelor și a greutăților de astăzi.

Numai pe temeiul ordinii desăvârșite guvernul își va putea înfăptui programul său de activitate care cuprinde:

Regimul constituțional și ideea de autoritate

Apărarea hotărâtă a dinastiei și aplicarea sinceră a regimului constituțional-parlamentar.

Întărirea ideii de autoritate și înfrânarea energică a tuturor curentelor izvorâte din ură de clase și de rasă, dintre care, unele susținute cu ajutor străin, pot primejdui unitatea statului, pacea socială și libertățile publice.

Sanțiuni

Pedepsirea celor care au păgubit prin fraudă și abuz statul, județele și comunele.

Haosul legislativ și simplificarea aparatului de stat

Înlăturarea haosului prin excesul de legiferare.

Simplificarea întregului aparat administrativ și reducerea lui la nevoile reale ale unei bune gospodării.

Introducerea unui nou spirit în toate ramurile de administrație, asigurarea stabilității funcționarilor recrutați potrivit unei bune pregătiri profesionale și fără amestecul influențelor politice, suprimarea tuturor sinecurilor și abuzurilor cumulului; desființarea instituțiilor parazitare și a regiilor autonome inutile; aplicarea principiului răspunderii funcționarilor și revalorizarea demnităților administrative.

Conversiunea datoriilor

Rezolvarea problemei conversiei datoriilor prin reducerea creanțelor având în vedere capacitatea totală de plăți a debitorilor și în raport cu scăderea prețurilor bunurilor; termene lungi cu dobânzi mici, statul și Banca Națională contribuind la finanțarea operațiunilor de conversiune.

Menținerea drepturilor câștigate ale debitorilor agricoli și lărgirea acestor drepturi pentru datoriile prea mari sub proporțiile legilor actuale.

Rezolvarea problemelor datoriilor urbane.

Stabilizarea monetară și reducerea impozitelor

Reînvierea creditului privat prin abolirea măsurilor care l-au distrus, prin respectarea angajamentelor, prin adaptarea instituțiilor de credit la noua stare de lucruri. O grijă deosebită față de creditul țărănesc prin reorganizarea cooperăției și scoaterea ei de sub stăpânirea nefastă a unui politicianism lacom și incapabil.

Stabilizarea monetară va fi menținută.

Rezolvarea crizei agricole

Așezarea agriculturii pe primul plan al acțiunii de stat și susținerea ei împotriva crizei în care se zbate. Adaptarea ei la condițiile de azi ale pieței internaționale, prin raționalizarea, sporirea cantitativă și calitativă a producției agricole, precum și industrializarea ei.

Degrevări fiscale, revizuirii la taxe și tarife, procurare de semințe și reproducători, dezvoltarea învățământului agricol, valorificarea produselor, organizarea comerțului extern pe baza convențiilor comerciale și organizarea pieței de desfaceri, construire de silozuri și abatoare, standardizarea și garantarea cerealelor, încurajarea viticulturii, pomiculturii și creșterea vitelor, sporirea industriilor agricole, armonizarea prețurilor produselor agricole cu prețurile produselor industriale, și o gospodărească politică forestieră vor fi măsuri prin care agricultura va renaște și i se va crea putința unei rodnice propășiri.

O deosebită solitudine va fi acordată podgorenilor pentru a-și asigura o mai bună rentabilitate a produselor lor și pentru a limita supraproducția care creează criza viticolă.

Sporirea cooperativelor agricole și constituirea pădurilor comunale în limita posibilităților forestiere și financiare.

Împotriva crizei industriale și a crizei comerțului

Refacerea industriilor naționale și a comerțului românesc printr-o încurajare efectivă și permanentă prin înlăturarea impunerilor împovărătoare, prin valorificarea muncii naționale și prin luarea măsurilor raționale care să stăvilească excesele dăunătoare ale concurenței, specularea consumatorilor și urmările păgubitoare ale producției necontrolate care nasc periodic crize și șomajul.

O politică comercială externă de acorduri și convenții care să confere raporturi și schimburi economice avantajoase.

Adaptarea legii pentru încurajarea industriei naționale la nevoile actuale. Furniturile statului regulat achitate. Măsuri corespunzătoare pentru a se ajunge cât mai grabnic la un regim de libertate a importului și exportului. Înființarea Consiliului economic alcătuit din reprezentanții societăților agricole, industriale, comerciale, profesionale și muncitorești, ca organ consultativ permanent pentru sănătoasa îndrumare a vieții economice

Problema muncitorească și asistența sanitară

Realizarea unei politici sociale care să asigure, tuturor categoriilor de muncitori, condițiile de viață cerute de năzuințele timpului, de prețuirea muncii și de respectul demnității omenești. Încurajarea tuturor inițiativelor particulare și a întreprinderilor din țară pentru ca printr-o sporire a activității generale și printr-un program de investiții să se ajungă la înlăturarea crizei de muncă și la o mai bună stare materială a păturii muncitoare. O bună și rațională întrebuițare a fondurilor de asigurare și de efectivă asistență muncitorească.

Reorganizarea serviciilor de sănătate publică și o deosebită grijă pentru asigurarea asistenței sanitare la sate. Sporirea medicilor de circumscripție și punerea în stare de funcționare a spitalelor. Intensificarea campaniei de combatere a bolilor sociale și introducerea stagiului medical obligatoriu la sate.

Mijloacele de transport și refacerea drumurilor

Îmbunătățirea și modernizarea mijloacelor de transport.

Administrația C.F.R. va fi așezată pe baze într-adevăr comerciale. Tarifele de călători și mărfuri trebuie adaptate la nevoile economiei naționale și la prețurile produselor agricole și industriale actuale. Îmbunătățirea și organizarea mijloacelor de transport pe apă, funcționarea și combinarea lor armonică cu mijloacele de transport feroviare vor forma obiectul preocupării deosebite a guvernului.

Completarea rețelei de căi ferate și șosele în Basarabia și Dobrogea va fi urmărită cu hotărâre.

Prestația obligatorie rămâne desființată.

Problema culturală

Promovarea culturii sub toate formele. Combaterea analfabetismului printr-o temeinică organizare și intensificare a învățământului primar.

Dezvoltarea învățământului agricol și profesional.

Punerea învățământului secundar în măsură să selecționeze și să pregătească generațiile tinere pentru universitățile a căror dezvoltare în strălucire va fi preocuparea permanentă a guvernului.

Acordare de burse pentru elementele distinse în toate ramurile de învățământ. Aplicarea unui program cultural pentru sate.

Încurajarea și valorificarea tuturor activităților artistice, literare și științifice. Repararea tuturor actelor de nedreptate și de persecuție suferite în ultimii ani de membrii corpului didactic de toate gradele.

Problema cultelor

Consolidarea raporturilor de armonie și bună înțelegere între toate confesiunile și asigurarea rolului precumpănitor al bisericii careia aparține marea masă a poporului român.

Magistratura și justiția

Întărirea prestigiului magistraturii și justiției, care, în fața abuzurilor puterii executive și a incoerenței legislative, a știut să-și îndeplinească menirea de păstrătoare a legislației în stat. Unificarea legislativă și organizarea justiției pentru o cât mai grabnică și mai puțin costisitoare soluționare a litigiilor.

Politica față de minorități

O politică largă de libertate față de minorități și o armonioasă colaborare cu ele, cerându-le ca și ele la rândul lor să-și îndeplinească cu loialitate îndatoririle cetățenești față de statul român.

Pentru noile provincii

Acordarea celei mai deosebite sollicitudini față de provinciile unite prin repararea nedreptăților trecutului și întărirea stării lor culturale și materiale, cu deosebire în regiunile de munte unde populațiunea are nevoie de o largă ocrotire.

Pentru armată

Hotărârea armatei față de care nu se va cruța nici o jertfă pentru a fi complet înzestrată cu întreg armamentul necesar, cu toate mijloacele cerute de tehnica modernă.

Politica externă

Continuarea politicii externe de la război până astăzi pentru consolidarea păcii și menținerea tratatelor existente.

Credincioasă alianțelor sale și în colaborare strânsă cu Liga Națiunilor, România va căuta să întrețină raporturi prietenești cu toate statele, făcând toate eforturile pentru statornicirea raporturilor de înțelegere între popoare și de concordie internațională.

Politica naționalismului constructiv

Guvernul înțelege să aplice o politică de pacificare și de înfrățire socială pe temeiul libertăților și drepturilor cheazășuite de legile țării, dar el este hotărât ca prin toate mijloacele să apere statul împotriva tuturor acelor care ar încerca să atace instituțiile fundamentale, să-i zdruncine actuala ordine legală și să tulbure liniștea de care țara are astăzi mai mult nevoie decât oricând. Partidul Național-Liberal, care a înfățișat întotdeauna ideea națională în formele ei cele mai desăvârșite și care a înfăptuit cele mai sfinte năzuințe ale neamului românesc, are și autoritatea și datorica să înfrâneze toate exagerările primejdioase și să zădărnicească toate tendințele subversive care compromit ideea națională, care dăunează intereselor țării și care ar ridica mari greutăți în calea acțiunii de consolidare internă și externă a statului.

Ca și rodnică lui activitate din trecut, Partidul Național-Liberal înțelege, astăzi, mai mult decât oricând, ca naționalismului de paradă și de vorbe, alimentat de ură și de tendințe distrugătoare, să-i opună naționalismul sănătos și constructiv care a asigurat strălucita dezvoltare economică a României de ieri.

Călăuzit de aceste preocupări, cu toată hotărârea și devotamentul în slujba M.S. Regelui și a țării, guvernul are convingerea nestrămutată că în conștiința luminată a poporului român va găsi toată înțelegerea necesară, tot spiritul de jertfă, tot simțul de disciplină și tot sprijinul

ce se cere pentru îndeplinirea supremelor îndatoriri patriotice ce le impun greutățile zilelor de astăzi și speranța zilelor de mâine.

În numele Partidului Național-Liberal,
I.G. Duca

(„Viitorul“, 3 decembrie 1933 – în Sbârna, Gh., *Partidele politice din România. 1918.1940. Programe și orientări doctrinare*, București, 2001, p. 118-123)

Iuliu Maniu: *Manifestul guvernului către țară.*
Programul de refacere morală și economică a țării
(1928)

Conștiința națională și lupta pentru libertate a poporului român ne-a dat acum zece ani unirea. Grijă de căpetenie a Partidului Național-Țărănesc a fost în trecut și este astăzi înălțarea politică și socială a poporului român. Întemeiat pe realități istorice, Partidul Național-Țărănesc a nutrit credința că trebuie să așeze România nouă pe temeliile legale și constituționale, pe care sunt așezate statele civilizate din Occident, care s-au ridicat la înflorirea de astăzi.

Făcându-și din aceasta crezul său politic, Partidul Național-Țărănesc a luptat cu energie pentru realizarea acestui crez al său zece ani, susținut în lupta sa de națiune, pe care se sprijină și astăzi după venirea lui la cârma țării.

Acordul între Coroană și Națiune

Venirea noului guvern la cârma țării deschide o eră nouă în politica României, eră bazată pe acordul desăvârșit dintre Coroană și Națiune. Prin dizolvarea Parlamentului, ridicarea stării de asediu, suprimarea cenzurii, alegeri libere și cinstitute se va da posibilitatea națiunii să-și manifeste voința liberă.

Independența administrației, armatei și justiției

Nemaifiind puse în serviciul nici unui partid, instituțiile fundamentale ale statului: justiția, administrația, vor câștiga neatârnamarea lor față de puterea politică și se vor consacra numai adevăratei lor meniri. Ordinea constituțională definitiv stabilită se va întări prin armonia desăvârșită dintre coroană și națiune.

Autonomia administrativă și descentralizarea

Prin reforma administrativă se va realiza autonomia locală și descentralizarea prin consilii alese pe baza votului obștesc și se va exclude imixtiunea politică a puterii centrale în administrația locală.

Guvernul va proceda la reorganizarea departamentelor și a tuturor instituțiilor autonome pentru a realiza o economie rațională și o selecționare a elementelor, care compun administrația după normele cinstitute, asigurând, în același timp, corpului funcționăresc o remunerație care să-l ferească de orice tentație de corupție, făcându-l responsabil de orice avuturi ce-i sunt încredințate.

Independența justiției

Justiția țării e apărătoarea drepturilor, a onoarei și averii cetățenilor, ea trebuie să se regăsească în desăvârșită independență. Încredințați că mai mult ca oricare alte instituții prin dreaptă și repede aplicare a legilor, justiția va contribui la înlăturarea crizei morale de astăzi, guvernul va lua toate măsurile pentru a-i permite să corespundă înaltei sale misiuni de stat, prin o nouă organizare care să o facă independentă.

Reorganizarea și înzestrarea armatei

Guvernul va acorda o atenție deosebită armatei. Ea trebuie să devină instrumentul puternic, exclusiv al apărării naționale, păstrătoare a ordinii tradiționale de glorie din trecut, paznică a integrității teritoriului național. Guvernul se va strădui ca prin o bună administrare s-o înzestreze cu armamentul și echipamentul necesar, din belșug, ridicând astfel armata la demnitatea și puterea ei adevărată.

Ridicarea morală și culturală a națiunii

Guvernul consideră ca una din datoriile lui de căpetenie ridicarea morală și culturală a națiunii și punerea în valoare a tuturor forțelor creatoare. Ministerele vor conlucra în mod armonios și activ la această operă de regenerare morală a societății pentru realizarea acestei înalte ținte. Guvernul va chema Biserica la o strânsă colaborare conform mării ei tradiții.

Ajutoarea invalizilor și văduvelor de război

Invalizii, văduvele și orfanii de război vor forma obiectul de grijă specială a guvernului, un guvern în care, pentru prima oară, iau parte reală toate provinciile unite, înțelege mai mult ca oricare altul toată datoria de recunoștință față de cei ce ne-au dat unirea.

Ajutorarea micilor meseriași

Noua cărmuire este pătrunsă de însemnătatea clasei micilor meseriași, încurajările necesare acestei pături atât de prețioase pentru echilibrul social și pentru viața economică. Principiile dreptății sociale reclamă grija atentă pentru nevoile clasei muncitorești, dezvoltarea progresivă a unei industrii și luarea de măsuri pentru crearea unei situații materiale și culturale cât mai înfloritoare, a acelor ce aduc contribuția brațelor lor producției naționale.

Încurajarea producției

Guvernul va urmări în acest scop aplicarea măsurilor cuprinse în cartă internațională a muncii și în convențiile internaționale încheiate și ratificate de guvernul precedent. Conștient de greaua situație economică în care se găsește țara, guvernul încrezător în capacitatea de muncă și de creație își va da toată silința pentru a îndruma economia națională încât să înlesnească dezvoltarea maximă a tuturor forțelor de producție.

Agricultura – bază economică

Întreaga sa politică economică va avea ca obiectiv faptul că țara noastră e agricolă și că, prin urmare, existența tuturor celorlalte ramuri de producție depinde de buna stare a agriculturii.

Această nouă orientare în politica noastră economică e cu atât mai necesară, cu cât în urma împroprietăririi patru din cinci părți din pământul țării se află în mâinile gospodăriilor sătești și este absolut necesar să se sporească forța lor de producție. În acest scop se va grăbi

desăvârșirea aplicării reformei agrare în cel mai scurt timp, înlăturându-se abuzurile de până azi și se vor lua măsuri pentru cadastrarea proprietăților, introducându-se și în Vechiul Regat și Basarabia cărțile funciare, iar împrăștiarile de până acum din Ardeal, Banat și Bucovina se vor înregistra fără amânare și în cărțile funciare. Se vor crea condițiuni de rentabilitate a agriculturii prin revizuirea tarifelor vamale și de transport, prin reducerea dobânzilor investite în agricultură, precum și prin crearea și organizarea de debușeuri. Producția va fi stimulată prin favorizare, introducerea de mașini și unelte, prin o acțiune intensă de educare agricolă practică și științifică, prin reorganizarea și lărgirea creditului agricol și prin înființarea asigurărilor agricole.

Înființarea creditului funciar

Organizarea de credit funciar trebuie să înlesnească cumpărarea și parcelarea moșiilor scoase în vânzare de proprietari și o normală circulare a micii și mijlociei proprietăți.

Pentru consolidarea proprietății țărănești se va da cea mai largă atenție vieții cooperatiste pe baza autonomiei acestei instituții, atât în scopul valorificării produselor agricole, cât și pentru procurarea de mașini și instrumente necesare gospodăriilor agricole.

Valorificarea produselor agricole

Ramurile agriculturii economice: vitele, viticultura și pomicultura vor fi obiect de specială preocupare, dat fiind rolul lor într-un regim de mică și mijlocie proprietate. Guvernul va pune în valoare terenurile inundabile prin întreprinderi de îndiguire, prin o reorganizare bazată pe dezvoltarea clasei pescărești și a lucrărilor tehnice de alimentare și întreținere a bălților. Pădurile printr-o rațională exploatare a posibilităților anuale cu ajutorul muncitorilor de păduri cooperativizați și prin vaste lucrări de plantare a terenurilor devastate sau improductive.

Politica vamală a guvernului

Taxele de export vor fi reduse și apoi desființate îndată ce situația financiară o va îngădui. Tarifal vamal întocmit pe baza unei protecțiuni raționale va fi redus la strictul necesar pentru ocrotirea industriilor care au condițiuni firești de dezvoltare, și a industriilor necesare apărării naționale.

Revizuirea legilor economice

Legile economice din 1924 vor fi revizuite pentru a se realiza prin înlăturarea restricțiilor economice și prin egalitate de tratament a capitalurilor străine cu cele românești, și a se așeza pe baze raționale și în interesul exclusiv obștesc prin valorificarea bogățiilor naționale.

Reorganizarea căilor ferate, poștei și telefonului

Căile ferate vor fi refăcute și modernizate prin organizarea lor ca întreprindere economică autonomă. În același fel vor fi reorganizate și modernizate poșta, telefonul, telegrafal, porturile și toate instituțiile lor anexe.

Stabilizarea leului

Înainte de toate chestiunilor de ordin economic și financiar, guvernul e preocupat de stabilizarea monetară atât de întârziată și absolut indispensabilă pentru a ieși din criza de azi.

Pentru a realiza operațiile stabilizării, pentru normalizarea vieții noastre economice, ca și pentru refacerea căilor ferate, guvernul va lua măsurile financiare pentru asigurarea echilibrului bugetar și încheierea împrumutului extern necesar.

Controlul cheltuielilor publice

În același timp, va introduce controlarea preventivă a cheltuielilor publice și va reforma regimul contabilității publice, va reorganiza Curtea de Conturi pentru a obține o verificare efectivă a cheltuielilor și va da o organizare comercială tuturor serviciilor industriale și de exploatare în domeniile statului. Printr-un regim bine chibzuit al impozitelor, printr-o energică cruțare, printr-o bună organizare a percepției și printr-o mai dreaptă repartizare a impozitelor, guvernul se va strădui să repare nedreptățile fiscale și să ridice piedicile care se pun în calea unor producții normale, așezând viața economică și financiară în cadrul condițiilor firești ale existenței poporului nostru și al posibilităților sale de dezvoltare; printr-o îndrumare a întregii organizații de stat pe căile egalitare, avem deplină încredere că vom contribui la însănătoșirea grabnică a economiei noastre naționale și la consolidarea materială a statului.

Închegarea unității sufletești

Guvernul va urma o politică de închegare a unității sufletești a națiunii întregi, respectând așezămintele bune din diferitele regiuni ale țării și folosind pentru binele național comun și mulțumirea lor tot ce este de valoare în ele.

Problema minoritară

Statul național nu este incompatibil cu statul de dreptate. Problema minoritară va fi tratată conform importanței sale, guvernul o va rezolva printr-o lege organică potrivit așezării noastre constituționale și vremii în care trăim, tradiției și spiritului de toleranță a poporului român.

Politica externă

Politica externă aparține nu partidelor, ci țării. Guvernul actual va continua politica tradițională a României. Credincios alianțelor și prietenilor închegate în vreme de suferință și victorie comună, el va căuta, pe de o parte, să reia raporturile normale cu toate statele, uitând ce ne-a putut despărți în trecut, spre a vedea ce ne poate uni în viitor.

Convins că politica de împăciuire a Societății Națiunilor este cea mai bună cheazășie a păcii viitoare, guvernul pune cele mai bune nădejdi în marea instituție de la Geneva.

O îndrumare nouă

Problemele sunt multe, mari și grele. Schimbarea îndrumării greșite până azi nu este munca ușoară a unui ceas, ci munca anevoioasă a anilor. Ea nu se poate realiza decât prin eforturile cinstite și dârze ale tuturor, prin supunerea față de lege, prin îndeplinirea îndatoririlor fiecăruia, prin încordarea tuturor puterilor vii ale națiunii pentru binele obștesc.

Eliberați de silnicia abuzurilor politice și administrative și a restricțiilor economice, toate puterile vii ale națiunii vor contribui printr-o rodnică și armonioasă conlucrare la consolidarea statului închegat cu atâtea jertfe.

Națiunea strâns adunată în jurul Tronului, provinciile eliberate, pe veci unite cu vechea Românie, toate păturile muncitoare și productive ale țării, fără deosebire de neam sau credință, împărtășiți în același crez de unitate indestructibilă a statului român, de ordine legală, de libertate politică și economică, de dreptate socială, de muncă nestânjenită, trebuie să pună definitiv temelile nezdruncinate ale României de mâine.

Alegeți pe aceia pe care credința voastră îi cere. Odată aleși prin încrederea voastră, dați-le printr-o disciplinată ascultare puțința de a înfăptui străduințele voastre politice și de a ridica țara și poporul ei la bunăstarea și prestigiul pe care le merită.

(„Patria“, 30 noiembrie 1928 – în Sbârna, Gh., *Partidele politice din România. 1918.1940. Programe și orientări doctrinare*, București, 2001, p. 160-165)

PREȘEDINȚII CONSILIULUI DE MINIȘTRI *

Țara Românească

1859 ian. 25/febr. 6 – mart. 27/apr. 8	Ioan Alexandru Filipescu
1859 mart. 27/apr. 8 – sept. 6/18	Constantin Alexandru Kretzulescu
1859 sept. 6/18 – oct. 11/23	Nicolae Kretzulescu
1859 oct. 11/23 – 1860 mai 28/iun. 9	Ion Ghica
1860 mai 28/iun. 9 – iul. 13/25	Nicolae Golescu
1860 iul. 13/25 – 1861 apr. 17/29	Emanoil (Manolache) Costache Epureanu
1861 apr. 30/mai 12 – mai 12/24	Barbu Catargiu
1861 mai 12/24 – iul. 11/23	Ștefan Golescu
1861 iul. 19/31 – dec. 11/23	Dimitrie Ghica ¹⁾

¹⁾ La 11/23 dec. 1861, domnitorul Alexandru Ioan Cuza anunță demisia guvernului Țării Românești, dar cabinetul își continuă activitatea până la 22 ian./3 febr. 1862.

Moldova

1859 ian. 17/29 – mart. 6/18	Vasile Sturdza
1859 mart. 6/18 – apr. 27/mai 9	<i>Ion Ghica</i> ¹⁾
1859 apr. 27/mai 9 – 1860 apr. 30/mai 12	<i>Emanoil (Manolache) Costache Epureanu</i> ²⁾
1860 apr. 30/mai 12 – 1861 ian. 17/29	Mihail Kogălniceanu
1861 ian. 17/29 – sept. 23/oct. 5	Anastasiu Panu
1861 oct. 5/17 – 1862 ian. 22/febr. 3	Alexandru C. Moruzi

¹⁾ Cei subliniați prin litere cursive au condus două sau mai multe cabinete succesiv.

²⁾ Emanoil (Manolache) Costache Epureanu demisionează la 3/15 apr. 1860, dar girează până la 30 apr./12 mai 1860.

România

1862 ian. 22/febr. 3 – iun. 8/20	Barbu Catargiu
1862 iun. 8/20 – iun. 24/iul. 6	Apostol Arsache
1862 iun. 24/iul. 6 – 1863 oct. 11/23	Nicolae Kretzulescu
1863 oct. 11/23 – 1865 ian. 26/febr. 7	Mihail Kogălniceanu
1865 ian. 26/febr. 7 – iun. 14/26	Constantin Bosianu
1865 iun. 14/26 – 1866 febr. 11/23	Nicolae Kretzulescu
1866 febr. 11/23 – mai 11/23	Ion Ghica
1866 mai 11/23 – iul. 15/27	Lascăr Catargiu
1866 iul. 15/27 – 1867 mart. 1/13	Ion Ghica
1867 mart. 1/13 – aug. 5/17	Constantin A. Kretzulescu
1867 aug. 5/17 – 1868 mai 1/13	Ștefan Golescu
1868 mai 1/13 – nov. 16/28	general Nicolae Golescu
1868 nov. 16/28 – 1870 febr. 2/14	Dimitrie Ghica ¹⁾
1870 febr. 2/14 – apr. 20/mai 2	Alexandru G. Golescu ²⁾
1870 apr. 20/mai 2 – dec. 18/30	Emanoil (Manolache) Costache Epureanu
1870 dec. 18/30 – 1871 mart. 11/23	Ion Ghica
1871 mart. 11/23 – 1876 apr. 4/16	Lascăr Catargiu
1876 apr. 4/16 – apr. 27/mai 9	general Ion Emanuel Florescu
1876 apr. 27/mai 9 – iul. 24/aug. 5	Emanoil (Manolache) Costache Epureanu
1876 iul. 24/aug. 5 – 1881 apr. 10/22	<i>Ion C. Brătianu</i>
1881 apr. 10/22 – iun. 9/21	Dumitru C. Brătianu
1881 iun. 9/21 – 1888 mart. 23/apr. 4	Ion C. Brătianu
1888 mart. 23/apr. 4 – 1889 mart. 29/apr. 10	<i>Theodor Rosetti</i> ³⁾
1889 mart. 29/apr. 10 – nov. 5/17	Lascăr Catargiu
1889 nov. 5/17 – 1891 febr. 21/mart. 5	general George Manu
1891 febr. 21/mart. 5 – nov. 27/dec. 9	general Ion Emanuel Florescu
1891 nov. 27/dec. 9 – 1895 oct. 4/16	Lascăr Catargiu
1895 oct. 4/16 – 1896 nov. 21/dec. 3	Dimitrie A. Sturdza

1896 nov. 21/dec. 3 – 1897 mart. 31/apr. 12	Petre S. Aurelian
1897 mart. 31/apr. 12 – 1899 apr. 11/23	Dimitrie A. Sturdza
1899 apr. 11/23 – 1900 iul. 7/19	Gheorghe Grigore Cantacuzino
1900 iul. 7/19 – 1901 febr. 14/27	Petre P. Carp
1901 febr. 14/27 – 1904 dec. 22/1905 ian. 4	Dimitrie A. Sturdza
1904 dec. 22/1905 ian. 4 – 1907 mart. 12/25	Gheorghe Grigore Cantacuzino
1907 mart. 12/25 – 1908 dec. 27/1909 ian. 9	Dimitrie A. Sturdza
1908 dec. 27/1909 ian. 9 – 1910 dec. 29/1911 ian. 11 ...	Ion I.C. Brătianu
1910 dec. 29/1911 ian. 11 – 1912 mart. 28/apr. 10	Petre P. Carp
1912 mart. 28/apr. 10 – 1914 ian. 4/17	Titu Maiorescu
1914 ian. 4/17 – 1918 ian. 29/febr. 11	Ion I.C. Brătianu
1918 ian. 29/febr. 11 – mart. 5/18	general Alexandru Averescu ⁴⁾
1918 mart. 5/18 – oct. 24/nov. 6	Alexandru Marghiloman
1918 oct. 24/nov. 6 – nov. 29/dec. 12	general Constantin Coandă
1918 nov. 29/dec. 12 – 1919 sept. 27	Ion I.C. Brătianu
1919 sept. 27 – dec. 1	Arthur Văitoianu
1919 dec. 1 – 1920 mart. 13	Alexandru Vaida-Voevod ⁵⁾
1920 mart. 13 – 1921 dec. 17	general Alexandru Averescu
1921 dec. 17 – 1922 ian. 19	Take Ionescu
1922 ian. 19 – 1926 mart. 30	Ion I.C. Brătianu
1926 mart. 30 – 1927 iun. 4	Alexandru Averescu
1927 iun. 4 – iun. 21	Barbu Știrbey
1927 iun. 21 – nov. 24	Ion I.C. Brătianu
1927 nov. 24 – 1928 nov. 10	Vintilă I.C. Brătianu
1928 nov. 10 – 1930 iun. 7	Iuliu Maniu
1930 iun. 7 – iun. 13	George G. Mironescu
1930 iun. 13 – oct. 10	Iuliu Maniu
1930 oct. 10 – 1931 apr. 18	George G. Mironescu
1931 apr. 18 – 1932 iun. 6	Nicolae Iorga
1932 iun. 6 – oct. 20	Alexandru Vaida-Voevod
1932 oct. 20 – 1933 ian. 14	Iuliu Maniu
1933 ian. 14 – nov. 14	Alexandru Vaida-Voevod
1933 nov. 14 – dec. 29	Ion G. Duca
1933 dec. 30 – 1934 ian. 3	Constantin Angelescu
1934 ian. 3 – 1937 dec. 28	Gheorghe Tătărescu
1937 dec. 28 – 1938 febr. 10	Octavian Goga
1938 febr. 10 – 1939 mart. 6	patriarhul Miron Cristea
1939 mart. 7 – sept. 21	Armand Călinescu
1939 sept. 21-28	general Gheorghe Argeșanu
1939 sept. 28 – nov. 24	Constantin Argetoianu
1939 nov. 24 – 1940 iul. 4	Gheorghe Tătărescu
1940 iul. 4 – sept. 4	Ion Gigurtu

¹⁾ Demisia lui Dimitrie Ghica este primită la 27 ian./8 febr. 1870, dar i se cere să gireze până la formarea noului guvern.

²⁾ Suveranul declară Adunărilor Legiuitoare că a primit demisia lui Alexandru G. Golescu la 30 mart./11 apr. 1870.

³⁾ Între 12/24 nov. 1888 și 29 mart./10 apr. 1889, Theodor Rosetti este Președinte ale Consiliului de Miniștri fără portofoliu.

⁴⁾ Generalul Alexandru Averescu este Președinte ale Consiliului de Miniștri fără portofoliu.

⁵⁾ Prin Decretul din 10 ian. 1920, ca urmare a plecării în străinătate a Președintelui Consiliului de Miniștri Al. Vaida-Voevod, Ștefan C. Pop a luat interimatul Președinției, pe care l-a păstrat până la demisia guvernului.

* *Istoria României în date*, București, 2003, p. 879-880.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu, Sorin, *Privind înapoi, modernitatea*, București, 2000
- Diamandi, Sterie, *Galeria oamenilor politici*, București, 1991
- Doctrinile partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, București, f.a. (1994)
- Duca, I.G., *Portrete și amintiri*, București, 1990
- Elitele. Repere. Secvențe. Controverse*, „Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice «A.D. Xenopol» din Iași”, IV, 1996, 1-4
- Heinen, Armin, *Legiunea „Arhanghelul Mihail“. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, 1999
- Hurezeanu, D., Sbârnă, Gh., *Partide și curente politice în România. 1821-1918. Programe și orientări doctrinare*, București, 2000
- Iacob, Gh., *Modernizare – Europeanism. România de la Cuza-Vodă la Carol al II-lea*, I, Iași, 1995
- Iordache, Anastasie, *Ion I.C. Brătianu*, București, 1994
- Iosa, Mircea, Apostol Stan, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, 1996
- Mamina, Ion, *Monarhia constituțională în România*, București, 2000
- Mirgheșiu, Florin, *Elitele politice și modernitatea românească*, Cluj, 1998
- Nedelea, Marin, *Compendiu de curente și personalități politice*, vol. I-II, București, 1994
- Rădulescu-Zoner, Șerban (ed.), *Istoria Partidului Național Liberal*, București, 2000
- Rădulescu, Mihai Sorin, *Elita liberală în România (1866-1918)*, București, 2000
- Sbârnă, Gh., *Partidele politice din România. 1918-1940. Programe și orientări doctrinare*, București, 2001
- Scurtu, Ioan, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, ed. a II-a, București, 1994
- Scurtu, Ioan, *Iuliu Maniu. 1914-1927. Activitatea politică*, București, 1995
- Scurtu, Ioan, *Monarhia în România. 1866-1947*, București, 1991
- Țurlea, Petre, *Nicolae Iorga în viața politică a României*, București, 1991
- Veiga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier. 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, ed. a II-a, București, 1995